O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TA’LIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI

SAMARQAND IQTISODIYOT VA SERVIS INSTITUTI

Samarqand iqtisodiyot va servis institutining 95 yilligiga bag‘ishlanadi

A.N. Xoliqulov, Z.S. Rashidov

SOLIQQA KIRISH

O‘QUV QO‘LLANMA

SAMARQAND – 2026

UO‘K: 336.2.01(075)
X 72
KBK: 67.402ya73

Xoliqulov A.N, Rashidov Z.S.
SOLIQQA KIRISH *[Matn]:* ***o‘quv qo‘llanma*** */ Samarqand iqtisodiyot va servis instituti – Samarqand.: “BUNYODKOR AVLOD MATBUOTI” MCHJ nashriyoti, 2026 – 150 b.*

O‘quv qo‘llanmada soliq tizimida soliqqa kirishga oid ilmiy-nazariy va amaliy jihatlari qarab chiqilgan. Ushbu ishda mamlakatimizda soliqlar va soliqaa tortish jarayonini holatini tarixiy ildizlari bilan o`rganish, uni zamonaviy tendensiyalar va metodlar yordamida o`rganish yo‘llariga katta ahamiyat berilgan. Soliqlarning turlari va tavsifi nazariy jihatdan ochib berilgan. Ishda soliqlarning iqtisodiy nazariya va moliyaviy tahlil fanlari bilan o‘zaro bog‘liqligiga alohida ahamiyat berilgan. Barcha masalalarning amaliy ma’lumotlarni qo‘llagan holda yoritilganligi uning o‘quv jarayoni uchun amaliy ahamiyatini ham oshiradi.

Mazkur qo‘llanma oliy o‘quv yurtlari talabalari, magistrlar, professor-o‘qituvchilarga mo‘ljallangan. Undan bevosita soliqlar va soliqqa tortish yunalishi talabalari, soliq idoralari xodimlari va soliqlar va soliqqa tortish masalalari bilan qiziqadigan mutaxassislar ham foydalanishlari mumkin.

Taqrizchilar:

N.A.Artikov – TDIU, “Soliq va soliqqa tortish” kafedrasi dotsenti, i.f.f.d.,
T.I.Yahyoyev – SamISI, “Iqtisodiy tahlil va statistika” kafedrasi dotsent v.b.

O‘quv qo‘llanma institut Kengashining 2025-yil 27-noyabrdagi majlisida muhokama qilingan va nashrga tavsiya etilgan. (4-sonli majlis bayoni, Ro‘xatga olish raqami 341-27/11).

ISBN: 978-9910-5268-5-5

© Xoliqulov A.N, Rashidov Z.S., SamISI. 2026 y.
©“BUNYODKOR AVLOD MATBUOTI” MChJ nashryoti. 2026 y.

KIRISH

Soliq tizimi har qanday davlatning iqtisodiy suvereniteti, byudjet barqarorligi va makroiqtisodiy rivojlanishining asosiy tayanchlaridan biridir. Bozor iqtisodiyoti sharoitida soliq munosabatlari davlat va xo‘jalik yurituvchi subyektlar o‘rtasida moliyaviy resurslarni qayta taqsimlashning eng samarali, nisbatan adolatli va institutsionallashgan mexanizm sifatida shakllanadi. Soliqlar orqali davlat jamiyatning ijtimoiy ehtiyojlarini moliyalashtiradi, iqtisodiy faoliyatni rag‘batlantiradi, ortiqcha iste’molni cheklaydi, tashqi iqtisodiy jarayonlarga ta’sir ko‘rsatadi hamda iqtisodiyotning barqaror sur’atlarda rivojlanishini ta’minlaydi.

Bozor iqtisodiyotining shakllanishi va rivojlanishi jarayonida soliqlar davlat boshqaruvi, iqtisodiy barqarorlik va ijtimoiy farovonlikning eng muhim institutlaridan biri sifatida namoyon bo‘ladi. «Tushumni ko‘paytirish soliq stavkasini oshirish hisobidan bo‘lmasligi kerak. Aksincha, tadbirkorga yordam berib, soliq bazasini kengaytirsak, tushum ko‘payadi, tadbirkorlar ham rozi bo‘ladi»[1]

Soliqlar nafaqat davlat byudjetining asosiy daromad manbai, balki iqtisodiyotning tarkibiy tuzilishini shakllantiruvchi, investitsiyaviy jarayonlarga ta’sir etuvchi, biznes muhiti raqobatbardoshligini belgilovchi, ijtimoiy tenglikni ta’minlovchi hamda makroiqtisodiy stabillikni boshqaruvchi universal iqtisodiy vositadir.

Soliq tizimining nazariy mohiyatini anglash, uning iqtisodiy kategoriyalar orasidagi o‘rnini belgilash, fiskal siyosatning makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarga ta’sirini tahlil qilish davlat tomonidan olib borilayotgan iqtisodiy siyosatning samaradorligini baholashda alohida ahamiyatga ega. Shu bois, soliq nazariyasi va uning fundamental asoslarini o‘rganish iqtisodiyot fanlarining ajralmas qismiga aylangan.

Soliq to‘g‘risidagi ilmiy qarashlar insoniyat tarixining juda qadimiy davrlariga borib taqaladi. Dastlabki soliq shakllari jamiyatning ishlab chiqarish tuzilmasi, mulkiy munosabatlar, davlatning shakllanishi va aholi qatlamlarining iqtisodiy faoliyati bilan uzviy bog‘liq holda

[1] https://www.xabar.uz/uz/mahalliy/mirziyoyev-tushumni-kopaytirish-soliq-stavkasini-oshir

vujudga kelgan. Keyingi davrlarda davlatning iqtisodiy kuchayishi va jamoat xarajatlarining kengayishi soliq tizimining murakkablashishiga, soliqlar turlari, stavkalari, tamoyillari, to‘lov mexanizmlari hamda nazorat tizimining takomillashishiga sabab bo‘ldi.

Klassik iqtisodiy maktab vakillari - A. Smit, D. Rikardo, U. Petti kabi olimlar soliqlarning iqtisodiy tabiatiga ilmiy talqin berishgan. Ayniqsa, Adam Smitning mashhur “To‘rt oltin qoida”si (adolat, aniqlik, qulaylik, arzonlik tamoyillari) soliqqa tortishning zamonaviy nazariy asoslarini yaratishda alohida burilish bo‘ldi. Keyinchalik J. M. Keyns soliqlarni iqtisodiy o‘sish va bandlikni boshqaruvchi vosita sifatida talqin qilib, fiskal siyosatga yangi mazmun berdi. Shu bilan birga, monetarizm asoschisi M. Fridman soliqlarni davlatning iqtisodiyotga aralashuvini cheklash nuqtayi nazaridan baholagan. XX asr oxirida esa A. Laffer tomonidan soliqlar va iqtisodiy faollik o‘rtasidagi funksional bog‘liqlik - Laffer egri chizig‘i ko‘rinishida nazariy jihatdan asoslab berildi.

Zamonaviy global iqtisodiyotda soliq siyosati raqobatbardoshlik, iqtisodiy barqarorlik, investitsion muhit va xalqaro integratsiya jarayonlarining ajralmas qismiga aylandi. Davlatlar o‘rtasidagi soliq raqobati, xalqaro korporatsiyalarning foyda ko‘chirish amaliyotlari (profit shifting), raqamli iqtisodiyotning kengayishi soliqqa tortish mexanizmlarini tubdan qayta ko‘rib chiqishni talab qilmoqda. OECD tomonidan ilgari surilayotgan BEPS (Base Erosion and Profit Shifting) tashabbuslari, Global Minimum Tax (GloBE) tamoyillarining joriy qilinishi, elektron savdo, kripto-aktivlar va raqamli platformalarga soliqqa tortish mexanizmlarining shakllanishi soliqlar nazariyasiga yangi yondashuvlarni tatbiq etmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishganidan so‘ng milliy soliq tizimi shakllanishi, takomillashuvi va modernizatsiyasi bo‘yicha tub islohotlar amalga oshirildi. Yangi soliq tizimi davlatning iqtisodiy siyosatini, bozor munosabatlarining bosqichma-bosqich rivojlanishini, iqtisodiyotni liberallashtirish jarayonini va xalqaro soliq amaliyotini o‘zida mujassam etgan kompleks institutga aylandi.

O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgach, milliy soliq tizimini bozor tamoyillari asosida qayta qurish bo‘yicha bosqichma-bosqich islohotlar amalga oshirildi. 1991–2000-yillarda soliq tizimining huquqiy bazasi shakllantirildi, 2000–2016-yillarda soliq stavkalari optimallashtirildi, 2017-yildan boshlab esa soliq tizimini soddalashtirish, raqamlashtirish, biznes uchun qulay soliq muhiti yaratish bo‘yicha tub o‘zgarishlar amalga oshirildi. 2020-yilda qabul qilingan yangi tahrirdagi Soliq kodeksi xalqaro soliq amaliyotining ilg‘or standartlariga mos bo‘lib, O‘zbekiston soliq tizimini sifat jihatidan yangi bosqichga ko‘tardi.

Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasi soliq tizimi jahon standartlariga mos, shaffof, adolat tamoyillariga asoslangan hamda soliq to‘lovchilar manfaatlarini hisobga oluvchi zamonaviy fiskal modelga aylanish yo‘lida jadal rivojlanmoqda. Soliq munosabatlarining nazariy asoslarini chuqur o‘rganish talabalarga nafaqat soliq siyosati mohiyatini anglash, balki amaliy soliq ishini to‘g‘ri tashkil etish, soliq huquqbuzarliklarini oldini olish, fiskal risklarni baholash va soliq yuki taqsimotini tahlil qilish kabi ko‘nikmalarni egallash imkonini beradi. Shuningdek, soliq tizimining barqarorligi iqtisodiyotning barqarorligi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lib, davlatning makroiqtisodiy maqsadlariga erishishda muhim rol o‘ynaydi.

Dunyoning ko‘plab rivojlangan davlatlari - AQSh, Germaniya, Yaponiya, Fransiya, Janubiy Koreya - soliq tizimini iqtisodiy o‘sishni boshqarish vositasi sifatida muvaffaqiyatli qo‘llab kelmoqda. Soliq imtiyozlari, differensial soliq stavkalari, investitsion rag‘batlantirish, innovatsion faoliyatni qo‘llab-quvvatlash, soliq yukini optimallashtirish kabi choralar milliy iqtisodiyotning tarkibiy o‘zgarishlarini jadallashtirishga xizmat qilgan.

O‘zbekistonda ham soliq tizimini samarali boshqarish, soliq ma’murchiligini soddalashtirish va kengaytirilgan soliq bazasini shakllantirish 2017–2024 yillar davomida iqtisodiy islohotlarning asosiy yo‘nalishlaridan biri bo‘lib kelmoqda. «Soliq yukini izchillik bilan kamaytirish, soliq solish tizimini soddalashtirish va soliq ma’muriyatchiligini takomillashtirish mamlakatning investitsiyaviy

jozibadorligini yaxshilashning eng muhim shartlari hisoblanadi.» [2]Soliq siyosatining modernizatsiyasi O‘zbekistonning xalqaro iqtisodiy maydondagi reytingini oshirdi, investitsiyalar oqimini tezlashtirdi, tadbirkorlik subyektlarining soliq yukini kamaytirdi va iqtisodiyotni liberallashtirish jarayonini chuqurlashtirdi.

Shu bois mazkur o‘quv qo‘llanma O‘zbekiston soliq tizimining nazariy asoslarini, soliq elementlarini, soliq siyosatini, soliq islohotlarini, soliq to‘lovchilar huquq va majburiyatlarini, soliq huquqbuzarliklarini, makroiqtisodiy tahlil va soliq tizimining iqtisodiyotga ta’sirini, soliq ishini tashkil etish tamoyillarini chuqur yoritib beradi. Qo‘llanma talabalar, soliq sohasi mutaxassislari, tadqiqotchilar va soliq siyosatini o‘rganuvchi izlanuvchilar uchun mo‘ljallangan.

Talabalar uchun mo‘ljallangan mazkur o‘quv qo‘llanmaning asosiy maqsadi - soliq nazariyasining fundamental asoslarini chuqur ilmiy darajada o‘rgatish, soliq tizimining tarixiy, nazariy, iqtisodiy va huquqiy jihatlarini kompleks tahlil qilish, soliqqa tortishning zamonaviy tendensiyalarini ochib berish va talabalarda soliq siyosati bo‘yicha mustaqil ilmiy fikrlash ko‘nikmalarini shakllantirishdan iborat.

Tarixchi Neyl Ferguson o‘zining «Pulning paydo bo‘lishi, dunyoning moliyaviy tarixi» kitobida quyidagilarni alohida qayd etib o‘tgan: “buyuk tarixiy voqea- hodisalar ortida moliyaviy sirlar yotadi” va shuni tavsiya etadi moliya tarixi orqali tarixga qayta nazar tashlash mumkin. Shuning uchun ham soliqqa tortish moliya tarixining ajralmas qismidir.Ushbu fanning kelajagini belgilashda soliq shart- sharoitlarini o‘rganish orqali bu mashaqqatli yo‘ldan o‘tadi.[3] Bu yana shuni aniqlab beradiki, xususiy sektorda soliqqa tortish bo‘yicha kim ishlasa turli professional tashkilotlarga,hisob institutlari, yuridik hamjamiyatlarga taalluqli bo‘lishi mumkin va o‘zlarini soliq konsultantlari, soliq amaliyotchilari,soliq advokatlari, soliq hisobchilari sifatida atashlari mumkin va turli kasbiy tayyorgarlikka ega bo‘lishlari mumkin. Yana shuni unutmaslik kerakki, soliq mutaxassislari soliq idoralari uchun

[2] https://uza.uz/uz/documents/o-zbekiston-respublikasi-prezidentining-farmoni-30-06-2018

[3] Jane Fracknall-Hughes. The Theory, Principles and Management of Taxation: An introduction, Routledge Taylor and Francis Group. 2015

ishlaydilar va davlat xizmatchilari sifatida faoliyat yuritadilar yoinki jamiyat xizmatchilari maqomida bo‘ladilar.

Dunyo miqyosida soliq tizimlarining rang-barangligi, fiskal tuzilmalarning o‘ziga xosligi, soliq stavkalarining farqlanishi va soliqqa tortish mexanizmlaridagi tafovutlar davlatlar tomonidan tanlangan iqtisodiy modelning natijasidir. Masalan, Skandinaviya mamlakatlarida soliqlar yuqori bo‘lishiga qaramay, iqtisodiy samaradorlik va ijtimoiy farovonlik yuqori darajada saqlanib turadi. Bunga davlatning kuchli ijtimoiy siyosati, ijtimoiy xizmatlarning sifat darajasi va soliqlarning qayta taqsimlash funksiyasining kengaytirilgan mexanizmlari sabab bo‘ladi. Aksincha, AQSh kabi davlatlar iqtisodiy faollikni rag‘batlantiruvchi, tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlovchi past soliq siyosatini tanlagan. Bu holat shuni ko‘rsatadiki, soliqqa tortish tizimi har bir davlatning iqtisodiy strategiyasida o‘ziga xos rol o‘ynaydi.

XXI asrda soliqlarni boshqarish jarayonida raqamli texnologiyalarning roli keskin oshdi. Elektron deklaratsiya, onlayn nazorat-kassa mashinalari, raqamli tranzaksiyalarni monitoring qilish, soliq auditi jarayonlarining avtomatlashtirilishi fiskal ma’muriyatchilikni tubdan o‘zgartirdi. Raqamli iqtisodiyotning kengayishi soliqqa tortish obyektlarining ko‘payishiga, an’anaviy bo‘lmagan faoliyat turlarining paydo bo‘lishiga ham sabab bo‘ldi. Bu esa soliqlarning amaliy mexanizmlarini yangilashni talab qilyapti.

Raqamli platformalar asosida daromad topuvchi shaxslar (freelancerlar), elektron savdo maydonlaridagi operatsiyalar, fintech xizmatlaridan olinadigan tushumlar, kriptovalyuta va tokenlar, onlayn xizmatlar - bularning barchasi soliq organlari uchun yangi vazifalarni keltirib chiqarmoqda. Shu nuqtayi nazardan, soliqqa kirish fani talabalarga zamonaviy raqamli fiskal siyosatni tahlil qilish, soliq ma’lumotlarini qayta ishlash, soliq siyosatining iqtisodiy ta’sirini baholash, huquqiy-me’yoriy mexanizmlarni o‘rganish ko‘nikmalarini beradi.

Iqtisodiyotning barqaror rivojlanishida soliqlarning tutgan o‘rni davlatning fiskal siyosati orqali namoyon bo‘ladi. Fiskal siyosatning samaradorligi esa soliq tushumlari, byudjet xarajatlari, davlat qarzi,

investitsiya oqimi va ijtimoiy dasturlarning moliyaviy ta’minoti bilan aniqlanadi. Soliq tizimi qanchalik mukammal bo‘lsa, iqtisodiyotning boshqaruv mexanizmi shunchalik izchil ishlaydi.

O‘zbekiston soliq tizimining oxirgi yillarda modernizatsiya qilinishi mamlakat iqtisodiy hayotida sezilarli ijobiy natijalarni berdi. Soliq stavkalarining pasaytirilishi, ortiqcha soliq turlarining bekor qilinishi, tadbirkorlikka yuklama yengillashtirilishi, elektron soliq tizimiga o‘tish, soliq ma’muriyatchiligini soddalashtirish iqtisodiy samaradorlikni oshirdi. Mazkur jarayonlarning ilmiy nazariy asoslarini o‘rganish talabalar uchun dolzarb hisoblanadi.

Soliqqa oid bilimlar faqat iqtisodchilar uchun emas, balki boshqaruvchilar, moliyachilar, investorlar, auditorlar, huquqshunoslar, davlat xizmatchilari uchun ham zarur. Chunki soliqlar iqtisodiy hayotning barcha bo‘g‘inlariga ta’sir qiladi. Shu bois “Soliqqa kirish” kursida nazariy bilimlar bilan bir qatorda amaliy tahlillar, real iqtisodiy misollar, statistik ko‘rsatkichlar asosida tushunchalar shakllantiriladi.

Ushbu o‘quv qo‘llanma soliq tizimining o‘ziga xos xususiyatlari, soliq mexanizmlarining ishlash tamoyillari, davlat soliq siyosatining iqtisodiy ta’siri, soliq nazoratining huquqiy asoslari, soliq huquqbuzarliklari, soliq ma’muriyatchiligi va soliq-biznes munosabatlarining zamonaviy tendensiyalarini qamrab oladi.

O‘quv qo‘llanma 9 bobdan iborat bo‘lib, har bir bobda:

- asosiy ilmiy tushunchalar
- nazariy sharh va tahlillar
- xalqaro ilmiy adabiyotlar fikrlari
- O‘zbekiston soliq tizimi misollari
- mustahkamlash uchun testlar
- kalit so‘zlar lug‘ati keltiriladi.

Ushbu tuzilma o‘quv qo‘llanmani nazariy va amaliy jihatdan mukammal, tizimli, chuqur ilmiy asoslangan shaklda taqdim etishga imkon beradi. Ushbu qo‘llanma ilmiy izlanishlar olib borishda, kurs va bitiruv ishlarini yozishda, soliq siyosati bo‘yicha tahliliy fikrlashni shakllantirishda muhim o‘quv-metodik manba bo‘lib xizmat qiladi.

I BOB. “SOLIQQA KIRISH” FANINING PREDMETI, MAQSADI VA VAZIFALARI

1.1.“Soliqqa kirish” fanining predmeti va obyekti

“Soliqqa kirish” fani iqtisodiyot fanining fundamental bo‘g‘inlaridan biri bo‘lib, soliqlarning iqtisodiy-tashkiliy mohiyatini, soliq tizimining nazariy asoslarini va soliqqa tortish jarayonlarining amal qilish mexanizmini o‘rganadi. Ushbu fan talabalarga soliq kategoriyalarining tabiatini chuqur anglash, soliq siyosatining iqtisodiyotga ta’sirini baholash, soliq tizimini tahlil qilish va soliq mexanizmlarining nazariy asoslarini puxta o‘zlashtirish imkonini beradi.

Fanning predmeti - jamiyatda vujudga keladigan soliq munosabatlari, ularning mazmuni, shakllanish mexanizmlari, soliqlarni undirish jarayonlari, soliqqa tortish tamoyillari, soliq tizimi elementlari, soliq siyosatining iqtisodiy asoslari va davlatning fiskal faoliyatidir.

Soliq munosabatlari uch asosiy jihatdan namoyon bo‘ladi:

1. Iqtisodiy jihat: soliqlar qayta taqsimlovchi iqtisodiy kategoriya sifatida jamiyatda yaratilgan yalpi mahsulotning bir qismini davlatga o‘tkazish mexanizmini ifodalaydi.

2. Huquqiy jihat: soliqlar davlat tomonidan qonun bilan belgilangan majburiy to‘lov bo‘lib, ularning tartibi, mexanizmi, muddatlari Soliq kodeksi orqali belgilangan.

3. Ijtimoiy jihat: soliqlar aholi daromadlari, farovonlik, bandlik, ijtimoiy xizmatlar bilan ta’minlanish jarayonlarida bevosita rol o‘ynaydi.

Shunday qilib, “Soliqqa kirish” fani jamiyatdagi soliq mexanizmlarini iqtisodiy, huquqiy va ijtimoiy kontekstda kompleks tahlil qiladi.

Fanning obyektini quyidagilar tashkil etadi:

- Soliqlar va yig‘imlarning iqtisodiy tabiatini o‘rganish
- Soliqqa tortish tizimining ishlash mexanizmlari
- Davlat va soliq to‘lovchilar o‘rtasidagi munosabatlar
- Soliq siyosati va soliq mexanizmining iqtisodiy ta’siri
- Soliq tizimining institutsional tuzilishi
- Soliq ma’muriyatchiligi

- Soliqlarni undirish va nazorat qilish mexanizmlari

Boshqa iqtisodiy fanlardan farqli ravishda, “Soliqqa kirish” fani moliya, iqtisodiyot nazariyasi, huquq, boshqaruv, statistika, davlat boshqaruvi kabi fanlar bilan integratsiyalashgan holda soliqlarning ko‘p qirralarini yoritadi.

Soliq munosabatlarining ilmiy talqini

Soliqlar jamiyatning iqtisodiy tizimida turli formalarda namoyon bo‘ladi. Shuning uchun bu fan soliqlarni nafaqat fiskal kategoriya sifatida, balki iqtisodiy tizimning tarkibiy elementi va iqtisodiy siyosatning vositasi sifatida o‘rganadi.

Xalqaro iqtisodchi olimlardan R. Maskreyv (Musgrave, 1989) soliqlarni davlat moliyasi tizimining markaziy bo‘g‘ini sifatida baholagan. Uning fikriga ko‘ra:

“Soliqlar davlat faoliyati uchun zarur bo‘lgan moliyaviy resurslarni taqdim etishi bilan birga, iqtisodiy resurslarning taqsimlanishiga, iqtisodiy barqarorlikka va ijtimoiy tenglik darajasiga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.”[4]

A. Smith esa soliqlarni jamiyat tomonidan davlatga ko‘rsatiladigan iqtisodiy xizmat sifatida ko‘rgan:

“Soliqlar har bir fuqaro tomonidan davlatni qo‘llab-quvvatlash uchun daromadiga yarasha amalga oshirishi lozim bo‘lgan hissadir.”[5]

(Smith, 1776)

Mazkur yondashuvlar soliq tushunchasining ko‘p qatlamligini ko‘rsatadi:

-Iqtisodiy mazmun

-Huquqiy majburiyat

-Ijtimoiy vazifa

-Moliyaviy resurs

-Boshqaruv vositasi

“Soliqqa kirish” fani ana shu jarayonlarning barchasini tizimli o‘rganishga qaratilgan.

Soliq fanining shakllanishi

[4] Musgrave, R., & Musgrave, P. Public Finance in Theory and Practice. McGraw-Hill, 1989.

[5] Smith, A. An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. London: W. Strahan and T. Cadell. 1776.

Soliq fani alohida ilmiy yo‘nalish sifatida XVIII–XIX asrlarda shakllangan bo‘lsa-da, uning ildizlari qadimgi iqtisodiy tafakkurga borib taqaladi.

-Qadimgi Misrda soliq yig‘ish uchun maxsus amaldorlar bo‘lgan.

-Bobil davlati “Hammurapi qonunlari”da soliq munosabatlarini tartibga solgan.

-Qadimgi Rimda soliq yurituvchilari – censorlar mavjud bo‘lgan.

Zamonaviy soliq nazariyasi esa Adam Smit, D. Rikardo, A. Vagner, Musgrave, A. Laffer, J. M. Keyns kabi olimlar tomonidan ilmiy jihatdan asoslab berildi.

Fanning o‘rni va ahamiyati

Talabalar uchun “Soliqqa kirish” fani quyidagi ahamiyatga ega:

-Soliqlarning makroiqtisodiy va mikroiqtisodiy ta’sirini tahlil qilish

-Soliq siyosati orqali iqtisodiy o‘sishni boshqarish

-Soliq tizimining huquqiy mexanizmlarini o‘rganish

-Soliq ma’muriyatchiligini baholash

-Davlat byudjeti bilan bog‘liqlikni tushunish

-Xalqaro soliq tajribalarini o‘zlashtirish

Shu ma’noda, mazkur fan talabalar uchun soliqlarning nazariy, huquqiy va amaliy jihatlarini chuqur tahlil qilish imkonini beruvchi ilmiy-metodik asos hisoblanadi.

1.2. “Soliqqa kirish” fanining maqsadi va vazifalari

“Soliqqa kirish” fanining asosiy maqsadi - talabalarga soliqlar va soliqqa tortish mexanizmlari to‘g‘risida keng qamrovli, chuqur nazariy va amaliy bilimlarni berish, soliq tizimining iqtisodiy, huquqiy va institutsional asoslarini tushuntirish, soliq siyosatining iqtisodiyotga ta’sirini ilmiy tahlil qilish ko‘nikmalarini shakllantirishdir.

Boshqacha qilib aytganda, ushbu fan davlatning fiskal siyosatini tushunish, soliq tizimi modelini tahlil qilish, soliqqa tortish jarayonlarining ichki mexanizmlarini o‘zlashtirish, soliq ma’lumotlari bilan ishlash, soliq ko‘rsatkichlarini iqtisodiy-tahliliy jihatdan sharhlash uchun zarur nazariy va amaliy poydevor yaratadi.

Soliqqa tortish mexanizmi o‘z ichiga:

-iqtisodiy munosabatlar tahlili,

-huquqiy me’yorlar,

-soliq siyosati tamoyillari,

-soliq organlari faoliyati,

-soliq to‘lovchilar xulqi,

-fiskal ma’muriyatchilik mexanizmlari kabi o‘zaro bog‘liq elementlarni oladi. Shu bois soliq tizimini o‘rganish fani, avvalo, iqtisodiy-modellashtirish, soliq siyosati tahlili va fiskal boshqaruvda ilmiy asoslangan yondashuvni shakllantirishga qaratilgan.

Magistratura bosqichida fan maqsadi yanada kengayadi. Bu bosqichda talabalar:

-iqtisodiy jarayonlar bilan soliq siyosati o‘rtasidagi funksional bog‘liqlikni,

-soliq tizimining makroiqtisodiy parametrlarini,

-davlat fiskal strategiyasining samaradorlik mezonlarini,

-soliq yukining optimal modelini,

-soliq imtiyozlarining iqtisodiy oqibatlarini,

-soliq fiskal multiplikatorlarini,

-soliqlarning sarmoyalarga ta’sirini,

-soliq xatarlarini boshqarish metodologiyasini ilmiy tahlil asosida o‘rganadi.

Boshqacha qilib aytganda, “Soliqqa kirish” kursining maqsadi - talabalarning soliq siyosatini baholash, soliq tizimini takomillashtirishga oid ilmiy yondashuvlarni ishlab chiqish, soliq islohotlarini tahlil qilish va soliq mexanizmlarining istiqboldagi tendensiyalarini aniqlash imkoniyatlarini shakllantirishdir.

Fanning asosiy vazifalari quyidagi ilmiy, nazariy va amaliy yo‘nalishlarga bo‘linadi:

1. Soliq tushunchalari va soliq kategoriyalarini ilmiy jihatdan o‘rgatish

Talabalar:

-soliqning iqtisodiy mohiyatini,

-soliqlarning huquqiy asoslarini,

-soliq tizimining institutsional tuzilishini,

-soliqlarning funksiyalarini,

-soliqqa tortish tamoyillarini ilmiy manbalar asosida o‘zlashtiradi.

Xususan, Adam Smit tomonidan ilgari surilgan adolatlilik, qulaylik, aniqlik va tejamkorlik tamoyillari, Musgrave tomonidan asoslangan taqsimlash, barqarorlashtirish va resurslarni joylashtirish funksiyalari soliq nazariyasining fundamental qismidir.

2. Soliq tizimi va soliqqa tortish mexanizmlarini o‘rgatish

Fanning muhim vazifasi - talabalarning soliqlarning real iqtisodiyotdagi amaliyotini tahlil qila olish ko‘nikmalarini shakllantirishdir.Bu jarayonga quyidagilar kiradi:

-soliq obyektlari va subyektlarini aniqlash,

-soliq stavkalarini belgilash tamoyillarini tushunish,

-soliq imtiyozlari va preferensiyalarini tahlil qilish,

-soliqlarni hisoblash usullarini o‘rganish,

-soliq ma’muriyatchiligini boshqarish,

-soliq qarzini yuritish tartibi,

-soliq nazorati mexanizmlarini o‘rganish.

Bu bilimlar talabalarning amaliy faoliyatida soliq sohasida samarali qarorlar qabul qilish imkonini beradi.

3. Soliq siyosatining iqtisodiy ta’sirini baholash

O`quvchi talabalar soliq siyosatining iqtisodiyotga ko‘rsatadigan ta’sirini quyidagi ko‘rsatkichlar orqali o‘rganadilar:

-iqtisodiy o‘sish dinamikasi,

-bandlik darajasi,

-investitsiya oqimlari,

-iste’mol va jamg‘arma,

-inflyatsiya,

-davlat byudjeti taqchilligi,

-fiskal barqarorlik.

Keyns ta’limotiga ko‘ra, soliqlar iqtisodiy siklni barqarorlashtirishning eng muhim vositalaridan biri hisoblanadi. Laffer egri chizig‘i nazariyasiga ko‘ra esa soliq stavkasi va byudjet tushumlari

o‘rtasida to‘g‘ridan-to‘g‘ri proporsional emas, balki murakkab bog‘liqlik mavjud.

Bu fan talabalarga ushbu nazariy yondashuvlar asosida soliq siyosatini iqtisodiy tahlil qilish, soliq yukining optimal darajasini aniqlash, soliq siyosatining makroiqtisodiy barqarorlikka ta’sirini baholash imkonini beradi.

4. Soliq tizimining huquqiy asoslarini o‘rgatish

Soliq tizimi faqat iqtisodiy emas, balki huquqiy kategoriya hamdir. Fanning vazifasi talabalarni:

-soliq majburiyatlarining huquqiy tabiatini,

-soliq kodeksi tuzilmasini,

-soliq organlarining vakolatlarini,

-soliq to‘lovchilarning huquq va majburiyatlarini,

-soliq huquqbuzarliklarining turlari va javobgarlikni ilmiy-huquqiy asosda o‘rgatishga qaratilgan.

5. Zamonaviy soliq tendensiyalari va global tajribalarni o‘rgatish

O‘quv jarayonida talabalar:

-raqamli iqtisodiyotga soliqqa tortish,

-elektron tijorat solig‘i,

-global minimal soliq konsepsiyasi (OECD),

-xalqaro soliq shaffofligi,

-BEPS (Base Erosion and Profit Shifting) dasturi,

-transchegaraviy soliqqa tortish,

-kriptovalyutalar va digital aktivlarga soliqlar kabi zamonaviy fiskal jarayonlar bilan tanishadilar.

Bu bilimlar talabalarga global iqtisodiy integratsiya sharoitida soliq siyosatining global transformatsiyasi haqida to‘liq tasavvur beradi.

6. Soliq ma’lumotlarini tahlil qilish va ilmiy tadqiqot olib borish ko‘nikmalarini shakllantirish

Fan talabalarda:

-soliq statistikasi bilan ishlash,

-soliq hisob-kitoblarini yuritish,

-soliq risklarini baholash,

-soliq monitoringi natijalarini sharhlash,

-ilmiy maqola va tadqiqotlarni tahlil qilish,

-soliq masalalari bo‘yicha ilmiy xulosalar chiqarish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Bakalavr darajasida aynan mana shu tahliliy va ilmiy tadqiqot ko‘nikmalari eng muhim kompetensiya hisoblanadi.

7. Talabalarni real soliq amaliyotiga tayyorlash

Soliqlar nazariy fan bo‘lsada, uning amaliy jihatlari yetakchi o‘rinda turadi. Shuning uchun fanning vazifalaridan biri:

-soliq hisobotlarini to‘ldirish,

-soliq deklaratsiyalarini yuritish,

-soliq auditiga tayyorgarlik,

-soliq organlari bilan ishlash,

-soliq tekshiruvlari jarayonlarini tushunish ko‘nikmalarini shakllantirishdir.

Fanning qo‘shimcha vazifalari:

1. Tabiiy iqtisodiy tafakkurni shakllantirish.

2. Soliq siyosati bo‘yicha mustaqil fikr yuritish.

3. Innovatsion soliq yondashuvlarini qo‘llash.

4. Soliq islohotlarini iqtisodiy tahlil qilish.

5. Soliq ma’lumotlarini boshqarish (Tax Data Management).

“Soliqqa kirish” fani talabalar uchun iqtisodiy tafakkurning eng muhim yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Fan yordamida talaba soliqlarning nazariy asoslarini, soliq siyosati va soliq tizimining iqtisodiyotdagi rolini, soliq boshqaruvining amaliy mexanizmlarini chuqur o‘rganadi. Shuningdek, global soliq tizimlari, zamonaviy raqamli iqtisodiyot sharoitida soliqqa tortish, fiskal barqarorlik, soliq islohotlari tahlili kabi muhim masalalar ham ushbu fan doirasida yoritiladi.

1.3. “Soliqqa kirish” fanining usullari va metodlari

Soliqqa oid ilmiy fikrlar va nazariyalar tarix davomida ko‘plab olimlar tomonidan ishlab chiqilgan bo‘lib, soliqlarni o‘rganish metodologiyasi ham murakkab, ko‘p qirrali va ko‘p komponentli tizim shaklida rivojlangan. “Soliqqa kirish” fanining usullari soliq munosabatlarini o‘rganish, soliq siyosatini tahlil qilish, soliq

mexanizmlarining iqtisodiyotga ta’sirini baholash, soliq tushumlari va fiskal barqarorlikni aniqlash uchun qo‘llaniladi.

Metodlar tizimi iqtisodiy, huquqiy, matematik, statistik va tahliliy yondashuvlarni o‘z ichiga oladi. Aynan shu metodlar fanining ilmiy asoslangan, chuqur, tizimli bo‘lishini ta’minlaydi.

1. Analitik (nazariy) usullar

Analitik usullar soliq munosabatlarining mohiyatini tushunish, ularning iqtisodiy mazmunini ochib berish, soliq kategoriyalarini talqin qilishda qo‘llaniladi. Bu usullar iqtisodiy nazariyaga asoslanadi.

1.1.Deduktiv usul

Deduktiv usul umumiy nazariy konsepsiyalardan xususiy holatlarga o‘tishni nazarda tutadi. Masalan:

-umumiy soliq tamoyillaridan ikki tomonlama soliq solish masalasiga,

-soliq nazariyalari asosidan soliq stavkalarining optimal darajasiga,

-fiskal siyosat modelidan davlat xarajatlari tarkibiga o‘tish deduktiv yondashuvdir.

A. Smitning soliq tamoyillari, D. Rikardoning soliq yukining ishlab chiqarish xarajatiga ta’siri, Keynsning fiskal siyosat modeli deduktiv asosda yaratilgan nazariyalardir.

1.2. Induktiv usul

Induktiv usul esa aksincha: xususiy faktlardan umumiy xulosaga kelishni bildiradi.

Soliqlar bo‘yicha:

-real soliq tushumlari,

-budjet defitsiti ko‘rsatkichlari,

-soliq bazasining dinamikasi,

-soliq to‘lovchilarning xulqi,

soliq stavkalari o‘zgarishining natijalari kabi empirik ma’lumotlar asosida umumiy nazariy xulosalar chiqariladi.

Zamonaviy soliq siyosati ko‘pincha induktiv yondashuvga tayanadi, chunki iqtisodiy jarayonlar doimiy o‘zgarib boradi.

2. Iqtisodiy-tahliliy usullar

Bu usullar soliq tizimini makro va mikro iqtisodiy ko‘rsatkichlar asosida baholash uchun qo‘llaniladi.

2.1. Makroiqtisodiy tahlil usullari

Makroiqtisodiy tahlil orqali soliqlarning quyidagi ko‘rsatkichlarga ta’siri o‘rganiladi:

-Yalpi ichki mahsulot (YIM)

-Investitsiya hajmi

-Iste’mol darajasi

-Bandlik

-Inflyatsiya

-Eksport-import oqimlari

-Davlat qarzi

-Byudjet barqarorligi

Musgrave (1989) makro tahlilni soliq tizimining asosiy vazifasi sifatida belgilagan - davlat iqtisodiyotni soliq mexanizmi orqali barqarorlashtirishi kerak.[6]

2.2. Soliq yukini o‘lchash metodlari

Soliq yukini baholashda:

-Absolyut soliq yuki

-Nisbiy soliq yuki

-Marjinal soliq yuki

-Soliq og‘irligi indeksi

-Fiskal bosim koeffitsienti kabi ko‘rsatkichlardan foydalaniladi.

OECD davlatlarida fiskal bosim 33–45 % bo‘lsa, rivojlanayotgan davlatlarda 20–28 % atrofida.

2.3. Soliq elastikligi tahlili

Soliq elastikligi - soliq tushumlarining iqtisodiy o‘sishga nisbatan sezuvchanlik darajasi.

Bu ko‘rsatkich:

-iqtisodiy o‘sish bilan soliq tushumlari qanchalik bog‘liq,

-soliq siyosati qay darajada samarali,

-soliq bazasi qay darajada kengaymoqda kabi savollarga javob beradi.

[6] Musgrave, R., & Musgrave, P. Public Finance in Theory and Practice. McGraw-Hill, 1989

3. Matematik va statistik metodlar

Zamonaviy soliq siyosatida matematik modellash va statistik tahlil yetakchi o‘rinni egallaydi.

3.1. Soliq modellashtirish

Soliq modellarining turlari:

-regressiya modellari,

-fiskal multiplikatorlar modeli,

-soliq stavkalari optimallashtirish modeli,

-Laffer modeli,

-soliq oqimlarini prognozlash modeli.

Laffer egri chizig‘i soliq stavkasining oshishi doimo ko‘proq tushumni ta’minlamasligini matematik jihatdan isbotlaydi.

3.2. Ekonometrik tahlil

Ekonometrik tahlil orqali:

-soliq bazasi,

-soliq tushumlari,

-soliq imtiyozlarining samaradorligi,

-fiskal siyosat ta’siri statistik jihatdan baholanadi.

Talabalar uchun bu - ilmiy tadqiqot olib borishda zarur ko‘nikma.

4. Huquqiy-metodik usullar

Soliqlar davlat tomonidan belgilangan majburiy to‘lov bo‘lgani uchun huquqiy metodlar muhim o‘rin tutadi.

4.1. Normativ-huquqiy tahlil

Bu usul yordamida:

-Soliq kodeksi,

-Prezident farmonlari,

-Hukumat qarorlari,

-Soliq qo‘mitalari reglamentlari tizimli o‘rganiladi.

4.2. Soliq munosabatlarining huquqiy talqini

Huquqiy metodlar soliq subyektlarining:

-huquqlari,

-majburiyatlari,

-javobgarligi,

-tekshiruv tartibi doirasini aniqlaydi.Bu usul soliq boshqaruvi uchun zarur.

5. Taqqoslash (komparativ) usuli

Taqqoslash usuli mamlakatlar soliq tizimini solishtirish orqali ularning farqli jihatlarini aniqlaydi.

Misol:

-AQSh - past stavkali, biznesni qo‘llab-quvvatlovchi soliq modeli

-Skandinaviya - yuqori soliqli, kuchli ijtimoiy model

-Germaniya - barqaror fiskal intizom

-O‘zbekiston - liberallashtirilgan va soddalashtirilgan model

Bu metod orqali talabalar xalqaro soliq tajribalarini o‘rganadilar.

6. Raqamli tahlil va elektron soliq usullari

XXI asr soliq metodologiyasining yangi bosqichi - raqamli tahlildir.

6.1. Big Data asosidagi tahlil

Raqamli ma’lumotlar orqali:

-soliq to‘lovchilarning xatti-harakati,

-tovar-pul oqimlari,

-tranzaksiyalar,

-soliq xatar darajasi aniqlanadi.

6.2. Blockchain va kripto-aktivlarni tahlil qilish

Yangi metodlar:

-kriptovalyuta tranzaksiyalari monitoringi,

-smart-kontraktlar bo‘yicha soliq nazorati,

-raqamli aktivlardan olinadigan daromadlar tahlili.

6.3. Elektron soliq tizimi

O‘zbekistonda:

-my.soliq.uz,

-onlayn-NKM,

-soliq monitoringi,

-elektron deklaratsiya tizimi zamonaviy metodlardir.

7. Tizimli yondashuv (Systems Approach)

Bu metod soliqlarni bir butun tizim sifatida o‘rganadi.

Tizim elementlari:

-soliq obyektlari
-soliq stavkalari
-soliq imtiyozlari
-soliq nazorati
-soliq siyosati
-soliq ma’muriyatchiligi

Tizimli yondashuv soliqlarni alohida emas, balki o‘zaro bog‘liq elementlar majmuasi sifatida tahlil qiladi.

“Soliqqa kirish” fanining metodlari soliq siyosati va soliq tizimini o‘rganishning ilmiy asoslarini tashkil etadi. Mazkur metodlar talabalarga soliqlarni nazariy, iqtisodiy, huquqiy, matematik va raqamli jihatdan tahlil qilish imkonini beradi. Magistr darajasida bu usullarni bilish soliq sohasida ilmiy izlanishlar olib borish, tahliliy qarorlar qabul qilish va amaliy faoliyatda muvaffaqiyatli ishlash uchun poydevor vazifasini bajaradi.

1.4. “Soliqqa kirish” fanining amaliy ahamiyati

Soliqlar va soliqqa tortish mexanizmlari zamonaviy iqtisodiyotning markaziy kategoriyalaridan biri bo‘lib, ularning amaliy ahamiyati davlat moliyasi, iqtisodiy barqarorlik, ijtimoiy himoya, tadbirkorlik muhiti, investitsiyalar oqimi, byudjet siyosati hamda makroiqtisodiy rivojlanishda bevosita namoyon bo‘ladi.

“Soliqqa kirish” fani talabalarda soliqlarning nazariy mazmunini o‘zlashtirish bilan birga, ularning real hayotdagi qo‘llanilishi, amaliy mexanizmlari, iqtisodiy jarayonlarga ta’siri, soliq islohotlarini baholash, soliq siyosatini tahlil qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Shu nuqtayi nazardan ushbu fanning amaliy ahamiyati beqiyos bo‘lib, talabalar uchun strategik ahamiyatga ega.

1. Soliq siyosatining iqtisodiyotga bevosita amaliy ta’siri

Soliqlar iqtisodiyotning makro va mikro darajadagi barcha ko‘rsatkichlariga ta’sir ko‘rsatadi. Shuning uchun bu fanga ega bo‘lmagan mutaxassis iqtisodiy jarayonlarning asosiy mexanizmlarini to‘liq anglab eta olmaydi.

1.1. Iqtisodiy o‘sishga ta’siri

Soliq stavkalari, soliq yukining darajasi, soliq imtiyozlari, bilvosita soliq siyosati iqtisodiy o‘sish sur’atlariga sezilarli ta’sir qiladi.

-Yuqori soliq yuki - investitsiya faolligini pasaytiradi.

-Past soliq yuki - tadbirkorlikni rag‘batlantiradi.

-Optimal soliq yuki esa fiskal barqarorlikni ham, iqtisodiy o‘sishni ham ta’minlaydi.

Laffer egri chizig‘i soliqlar haddan tashqari oshirilsa iqtisodiy faollik pasayib, davlat budjeti tushumlari kamayishini amalda ko‘rsatib beradi.[7]

1.2. Investitsiya muhiti va biznes faolligiga ta’siri

Soliqlar investitsiya qarorlariga ta’sir qiluvchi asosiy omillardan biridir. Investitsiya muhiti soliq siyosati orqali shakllanadi:

-past soliq stavkalari,

-soliq imtiyozlari,

-soliq holidays (soliq ta’tili),

-erkin iqtisodiy zonalardagi preferensiyalar investorlar uchun qulay muhit yaratadi.

O‘zbekistonda so‘nggi yillarda korporativ soliq stavkasi pasaytirildi, QQS bo‘yicha islohotlar amalga oshirildi, bu esa investitsiyalar hajmining oshishiga olib keldi.

1.3. Tadbirkorlik muhitini shakllantirish

Soliq tizimining ishlash samaradorligi:

-tadbirkorlar sonining ortishi,

-yangi subyektlarning ro‘yxatdan o‘tishi,

-yashirin iqtisodiyotning qisqarishi,

-biznesning barqaror faoliyat olib borishi kabi omillarni belgilaydi.

“Soliqqa kirish” fanini chuqur o‘rganish kelajak mutaxassisga biznes muhiti uchun zarur soliq strategiyalarini ishlab chiqish imkonini beradi.

2. Soliq ma’muriyatchiligini amaliy o‘rganish

Soliqlar nazariy va huquqiy kategoriya bo‘lish bilan birga, amaliy boshqaruv mexanizmlariga ega. Soliq ma’muriyatchiligi soliq

[7] Laffer, A. B..The Laffer Curve: Past, Present, and Future. Journal/Conference, USA. 1974

organlarining kundalik faoliyatini tashkil etadi va jamiyatdagi moliyaviy intizomning asosiy ko‘rsatkichidir.

Bu yo‘nalishda “Soliqqa kirish” fani talabalarga:

-soliq deklaratsiyasi,

-hisobot shakllari,

-soliq monitoringi,

-soliq auditi,

-soliq tekshiruvlari tartibi,

-soliq qarzini undirish,

-soliq risklarini boshqarish mexanizmlarining amaliy mazmunini o‘rgatadi.

Zamonaviy fiskal tizimni bilmaydigan mutaxassis amaliy faoliyatda sust ishlaydi, soliq boshqaruvini samarali tashkil eta olmaydi.

3.Raqamli iqtisodiyot sharoitida soliq tizimining amaliy qo‘llanishi

XXI asrda soliq tizimi raqamli transformatsiyaga yuz tutdi. Bu jarayonning amaliy ahamiyati nihoyatda katta:

3.1. Elektron soliq tizimlari

Bugungi kunda O‘zbekistonda:

-my.soliq.uz,

-onlayn kassalar-,

-elektron hisob-fakturalar (eHF),

-raqamli soliq monitoringi,

-soliq to‘lovchilarning raqamli profile amal qilmoqda.

“Soliqqa kirish” fani bu tizimlarning ishlash prinsiplarini o‘rgatadi.

3.2. Raqamli to‘lovlar va tranzaksiyalarni soliq nazorati

Elektron tranzaksiyalar:

-QR to‘lovlar,

-bank kartalari,

-elektron hamyonlar,

-fintech xizmatlar soliq organlariga real vaqt monitoring imkonini beradi.

3.3. Kripto-aktivlar bo‘yicha soliqqa tortish

Bu eng yangi amaliy yo‘nalishlardan biri:

-kriptovalyuta daromadlarini soliq deklaratsiyasi,

-mining faoliyati bo‘yicha soliq,

-tokenlashtirilgan aktivlardan olinadigan daromadlar bular bugungi soliq tizimining muhim qismiga aylanmoqda.

Fan talabalarning aynan mana shu yangi yo‘nalishlarga tayyorlaydi.

4. Fiskal siyosatni shakllantirishda amaliy ahamiyati

Davlatning fiskal siyosati soliqlar va davlat xarajatlari orqali iqtisodiy jarayonlarni boshqaradi. “Soliqqa kirish” fani talabalarni:

-fiskal strategiyalarni ishlab chiqish,

-davlat byudjetini tahlil qilish,

-soliq tushumlarini prognozlash,

-soliq imtiyozlarining samaradorligini baholash,

-budjet defitsiti sabablari va oqibatlarini tahlil qilish ko‘nikmalariga ega qiladi.Bu esa iqtisodiy boshqaruvda yetakchi rol o‘ynaydi.

5. Soliq siyosatini tahlil qilish va baholash ko‘nikmalari

Soliq siyosatini tahlil qilish davlat boshqaruvida strategik ahamiyatga ega. Talabalar:

-soliq siyosatining samaradorligini,

-soliq stavkalari ta’sirini,

-soliq yukining optimal darajasini,

-soliq preferensiyalarining iqtisodiy oqibatlarini,

-soliq islohotlarining natijalarini ilmiy tahlil qilishni o‘rganadilar.

Shu bilan talabalar soliqlar sohasida ekspert va tahlilchi sifatida faoliyat yuritish imkoniga ega bo‘ladilar.

6. Xalqaro soliq munosabatlarida amaliy tajriba

Global iqtisodiy integratsiya sharoitida soliqlar davlatlar o‘rtasidagi moliyaviy munosabatlarning markazida turadi.

“Soliqqa kirish” fani talabalarga:

-ikki tomonlama soliqqa tortish shartnomalari,

-xalqaro soliq shaffofligi,

-BEPS tashabbusi,

-transchegaraviy daromadlarni soliqqa tortish,

-global minimal soliq tizimi,

-xalqaro soliq xavflari kabi jarayonlarni amaliy tahlil qilish imkonini beradi.

7. Soliq huquqbuzarliklarining oldini olishda amaliy ahamiyat

Fanning amaliy vazifalaridan yana biri - soliq huquqbuzarliklarini oldini olish, aniqlash va ularni yengillashtirish bo‘yicha ko‘nikmalarni shakllantirishdir.

Bu yo‘nalish:

-soliq tekshiruvlari,

-soliq auditi,

-jarima va sanksiyalar,

-soliq risklarini baholash,

-noqonuniy iqtisodiy faoliyatni kamaytirish mexanizmlarini o‘z ichiga oladi.

“Soliqqa kirish” fanining amaliy ahamiyati nihoyatda keng bo‘lib, u davlatning fiskal siyosatini shakllantirish, soliq tizimining samarali ishlashini ta’minlash, raqamli soliq boshqaruviga o‘tish, xalqaro soliqqa tortish mexanizmlarini tushunish, iqtisodiy barqarorlikni saqlash va tadbirkorlik muhitini rivojlantirishda muhim o‘rin tutadi.

Talabalar uchun bu fan nafaqat nazariy tayanch, balki real iqtisodiy jarayonlarda amaliy yechimlar topish imkonini beruvchi kuchli ilmiy-amaliy vositadir.

“Soliqqa kirish” fanining predmeti, maqsadi va vazifalari mavzusi bo‘yicha test savollari:

1. “Soliqqa kirish” fani predmeti nima?

a) Davlat byudjeti va uning shakllanishi

b) Soliqlarning iqtisodiy va huquqiy mohiyati

c) Tadbirkorlik va moliyaviy hisobot

d) Bank tizimi va moliya bozori

Javob: b

2. Soliqqa kirish fanining asosiy maqsadi nima?

a) Soliq stavkalarini oshirish

b) Talabalarni soliqlar va soliqqa tortish mexanizmlari bilan tanishtirish

c) Faol tadbirkorlikni rag‘batlantirish

d) Byudjet mablag‘larini kamaytirish

Javob: b

3. Soliqqa kirish fanining vazifalaridan biri:

a) Moliyaviy bozorda raqobatni kuchaytirish

b) Soliq siyosatini tahlil qilish ko‘nikmalarini shakllantirish

c) Bank krediti berish tizimini boshqarish

d) Iqtisodiy o‘sish sur’atlarini avtomatik oshirish

Javob: b

4. Soliq tizimining amaliy ahamiyati nimalarda namoyon bo‘ladi?

a) Faqat budjet tushumlarida

b) Investitsiya muhiti, tadbirkorlik, iqtisodiy barqarorlikda

c) Faqat davlat xarajatlarida

d) Faqat soliq stavkalarining o‘zgarishida

Javob: b

5. Raqamli iqtisodiyot sharoitida soliq tizimining asosiy mexanizmi qaysi?

a) Elektron soliq tizimi va raqamli monitoring

b) Faqat bank hisobi

c) Qog‘oz asosidagi deklaratsiya

d) Bankomatlar orqali to‘lov

Javob: a

6. Soliq siyosatini tahlil qilishning amaliy ahamiyati nimada?

a) Faqat nazariy bilimlarni oshirish

b) Fiskal strategiyalarni ishlab chiqish va soliq tizimining samaradorligini baholash

c) Soliq stavkasini o‘zgartirmaslik

d) Davlat byudjeti bilan bog‘liq masalalarni yashirish

Javob: b

7. Soliq ma’muriyatchiligi fani nima bilan shug‘ullanadi?

a) Soliq stavkalarini faqat oshirish bilan

b) Soliq organlari faoliyatini tashkil etish va soliqqa tortish jarayonlarini boshqarish

c) Faqat soliq imtiyozlarini belgilash bilan

d) Davlat xarajatlarini kamaytirish bilan

Javob: b

8. Soliqqa kirish fani talabalarni qanday ko‘nikmalar bilan ta’minlaydi?

a) Soliq tekshiruvlarini o‘tkazish va soliq qarzini undirish ko‘nikmalari

b) Faqat tadbirkorlikni rag‘batlantirish ko‘nikmalari

c) Bank operatsiyalarini boshqarish

d) Iqtisodiy statistikani tushunmaslik

Javob: a

9. Xalqaro soliq munosabatlarida soliq fanining amaliy ahamiyati nimada?

a) Faqat ichki soliqlarni oshirish

b) Davlatlar o‘rtasidagi moliyaviy aloqalarni boshqarish va soliq xavflarini tahlil qilish

c) Faqat eksport-importni nazorat qilish

d) Faqat milliy soliq stavkalarini o‘rnatish

Javob: b

10. Soliqqa kirish fanini o‘rganish magistr uchun qaysi jihatdan muhim?

a) Nazariy bilimlarni o‘rganish bilan cheklanish

b) Amaliy va strategik soliq qarorlarini ishlab chiqish imkonini berish

c) Faqat moliyaviy hisobotlarni tayyorlash

d) Davlat byudjetini oshirish

Javob: b

Glossariy (Atamalar izohi):

1. Soliq subyekti – Soliq to‘lovchining huquq va majburiyatlari mavjud bo‘lgan shaxs yoki tashkilot.

2. Soliq obyekti – Soliqqa tortiladigan iqtisodiy tovar, xizmat yoki daromad.

3. Soliq imtiyozi – Soliq to‘lovchiga beriladigan chegirma yoki undan ozod qilish mexanizmi.

4. Fiskal siyosat – Davlatning soliq va byudjet mexanizmlari orqali iqtisodiy jarayonlarni boshqarish strategiyasi.

5. Raqamli soliq tizimi – Elektron monitoring, deklaratsiya va to‘lovlarni o‘z ichiga olgan zamonaviy soliq boshqaruv mexanizmi.

II BOB. SOLIQLARNING VUJUDGA KELISHI VA RIVOJLANISH TARIXI

2.1. Soliq tushunchasining ilk shakllari.

Inson sivilizatsiyasi rivojlangan sari, u o‘z hayotini tashkil qilishda keng qamrovli ijtimoiy munosabatlarga muhtoj bo‘ldi. Davlatchilik paydo bo‘lishi bilan birga, uning xarajatlarini moliyalashtirish uchun barqaror mablag‘ manbai – soliq tushunchasi yuzaga keldi. Qadimgi jamiyatlarda bu soliqlar asosan:
himoya (qo‘shinlar) uchun, yo‘l, irrigatsiya tarmoqlari, ibodatxonalar qurilishi uchun, hukmdorlar va boshqaruvchilar ehtiyojini qondirish uchun undirilar edi.

Bu davrdagi soliqlar ma’lum bir iqtisodiy yoki ijtimoiy tuzilishga emas, balki qudrat va kuch asosida amalga oshirilgan. Jamiyatda mavjud tabaqalashuv asosida - hukmdor va xalq, yer egasi va dehqon o‘rtasidagi munosabatlar soliq munosabatlarini yuzaga kelishini va undirishning tabiiy asosini tashkil etgan.

Insoniyat taraqqiyotining ilk bosqichlaridanoq jamiyatda ishlab chiqarish munosabatlarining shakllanishi bilan bir qatorda iqtisodiy resurslarni boshqarish, qayta taqsimlash va jamiyatning umumiy ehtiyojlarini moliyaviy ta’minlash zarurati tug‘ilgan. Shu jarayon natijasida soliqlar – davlat hokimiyatining iqtisodiy tayanchi sifatida shakllangan. Soliq institutining paydo bo‘lishi ijtimoiy-iqtisodiy taraqqiyotning muhim ko‘rsatkichlaridan biri bo‘lib, u insoniyat sivilizatsiyasining dastlabki davrlarida ham mavjud bo‘lgan.

Qadimgi jamiyatlarda soliqlar faqat iqtisodiy hodisa sifatida emas, balki siyosiy va mafkuraviy tizimning ham tarkibiy qismi bo‘lgan. U jamiyatning ierarxik tuzilishini mustahkamlab, hokimiyatning iqtisodiy asosini ta’minlagan. Mazkur qo`llanmada soliq institutining tarixiy ildizlari, uni yuzaga keltirgan ijtimoiy-iqtisodiy shart-sharoitlar hamda qadimgi sivilizatsiyalar tajribasida shakllangan soliqlarning asosiy turlari tahlil qilinadi.

Soliqning kelib chiqishining ijtimoiy-iqtisodiy sabablari:

Ortiqcha mahsulot va mehnat taqsimoti

Ibtidoiy jamoa tuzumi davrida ishlab chiqarish darajasi past bo‘lgani sababli odamlar o‘z ehtiyojlarini to‘liq qondirishdan nariga o‘tolmaganlar. Shu bois soliqqa o‘xshash majburiy to‘lovlar mavjud bo‘lmagan. Ammo dehqonchilik va chorvachilikning rivojlanishi bilan ortiqcha mahsulot yuzaga kelgan. Bu ortiqcha mahsulot dastlab jamoaning umumiy ehtiyojlarini, keyinchalik esa jamoa rahbarlari, ruhoniylar, harbiylar kabi maxsus tabaqalarning yashash manbai sifatida xizmat qilgan.

Mehnat taqsimotining chuqurlashuvi va ishlab chiqarish qurollarining takomillashuvi natijasida ortiqcha mahsulot ustidan nazorat o‘rnatish zaruriyati paydo bo‘ldi. Shu tariqa iqtisodiy resurslarni markazlashgan holda boshqaruvchi tuzilma – davlat hokimiyati shakllandi. Davlat o‘z faoliyatini davom ettirish uchun muntazam moliyaviy manbaga muhtoj bo‘lib, bu ehtiyoj soliqlar orqali qondirildi.

Davlat hokimiyatining shakllanishi

Davlat paydo bo‘lishi bilan birga harbiy, diniy va ma’muriy tizimlarni saqlash uchun doimiy mablag‘ talab qilindi. Misr fir’avnlari, Bobil shohlari yoki Xitoy imperatorlari o‘z hukmronliklarini mustahkamlash maqsadida soliq yig‘ish tizimini yo‘lga qo‘yganlar. Bu soliqlar davlat apparatini, harbiy qo‘shinlarni, diniy marosimlarni va jamoaviy infratuzilmani moliyalashtirishga yo‘naltirilgan.

Umumiy xavfsizlik va jamoaviy manfaat

Soliqlarning legitim asosi sifatida qadimgi jamiyatlarda “umumiy manfaat” g‘oyasi ilgari surilgan. Ya’ni, soliq to‘lov evaziga jamiyat a’zolari davlat tomonidan yaratilgan umumiy ne’matlardan – himoya, sug‘orish tizimlari, ibodatxonalar, yo‘l va ko‘priklardan foydalanishgan. Shu bois soliqlar ijtimoiy kelishuv sifatida ham talqin qilingan.

Soliq tizimi jamiyatning iqtisodiy rivojlanish darajasiga, ishlab chiqarish shakllariga va pul muomalasining mavjudligiga qarab turlicha ko‘rinishlarda namoyon bo‘lgan. Quyida qadimgi sivilizatsiyalarda keng tarqalgan soliqlarning asosiy shakllari tahlil qilinadi.

Natural soliqlar

Eng qadimiy shakl bu natural soliq bo‘lib, u mahsulot, hosil yoki chorva ko‘rinishida undirilgan. Masalan, qadimgi Misrda dehqonlar

hosilning ma’lum qismini davlat omborlariga topshirganlar. Bobil va Ossuriyada ham hosilning 10–20 foizi miqdorida natural soliq joriy etilgan.

Bu shaklning ustunligi – o‘sha davrda pul muomalasining rivojlanmaganida. Shu sababli davlat o‘z apparatini bevosita oziq-ovqat, xomashyo yoki tayyor mahsulot bilan ta’minlagan.

Mehnat (majburiy xizmat) shaklidagi soliqlar

Ko‘plab qadimgi davlatlarda aholi davlat qurilishlarida, irrigatsiya tizimlarida, yo‘l va ibodatxonalar qurilishida bepul yoki majburiy mehnat qilgan. Misrda bu “korvée” deb atalgan tizim orqali amalga oshirilgan. Xitoyda “fu yao” deb ataluvchi mehnat majburiyati mavjud bo‘lib, har bir erkak fuqarodan yilning ma’lum qismini davlat ishlari uchun sarflash talab qilingan.

Bunday soliqlar iqtisodiy ma’noda “mehnat shaklidagi soliq” hisoblanib, davlat tomonidan jamoaviy ishlab chiqarishni ta’minlagan.

Pul soliqlari

Pul muomalasi kengaygani sari soliqlar ham pul shakliga o‘ta boshladi. Qadimgi Yunoniston va Rimda bu jarayon ayniqsa rivojlangan. Yunon polislarida favqulodda harbiy soliq –“eisphora”, Rimda esa “tributum” deb ataluvchi yer solig‘i mavjud bo‘lgan. Bu soliqlar davlat uchun qulay bo‘lib, ularni qayta taqsimlash, saqlash va sarflash osonlashgan.

Diniy va maxsus soliqlar

Ko‘plab jamiyatlarda diniy e’tiqod soliqqa o‘z ta’sirini ko‘rsatgan. Masalan, qadimgi ibroniylar hosil yoki daromadning o‘ndan bir qismini ibodatxonaga topshirishgan. Bu “o‘ninchi ulush” (tithe) deb atalgan. Qadimgi Hindistonda esa ruhoniylar foydasiga “bali” deb ataluvchi soliq undirilgan.

2.2. Qadimgi davrlarda soliqqa tortish amaliyoti

Qadimgi Misrda soliq

Qadimgi Misr davlatchiligida soliqlar juda erta yuzaga kelgan bo‘lib, Nil daryosining yozgi toshqinlaridan so‘ng erning hosildorlik darajasiga qarab hisoblangan. Er soliqlari ("basir") asosiy manba

bo‘lgan. Har bir er qismining soliqqa tortilishi geometrik o‘lchovchilar orqali amalga oshirilgan.

Misrda soliq tizimi yuqori darajada markazlashgan edi. Fir’avn hokimiyatining iqtisodiy tayanchi sifatida soliq tizimi davlat omborlari orqali boshqarilgan. Dehqonlar yerdan olinadigan hosilning bir qismini g‘alla, vino, moy, asal va boshqa mahsulotlar ko‘rinishida topshirganlar. Soliqlar yozuvchilar tomonidan qat’iy nazorat qilinib, maxsus soliq registrlari yuritilgan. Fir’avnlar davrida soliq to‘lovi diniy vazifa sifatida qabul qilingan. Ibodatxonalarning daromadlari ham fir’avn xazinasiga yo‘naltirilgan.

Soliqlardan tushgan mablag‘lar irrigatsiya tizimlarini saqlash, piramidalar va ibodatxonalar qurilishi, armiyani ta’minlash hamda saroy xo‘jaligini yuritishga sarflangan. Shu jihatdan Misr soliq tizimi davlatning markazlashuvini mustahkamlovchi muhim omil bo‘lgan.

Qadimgi Bobil va Ossuriyada soliq

Bobil shohlari soliq yig‘ishni davlat boshqaruvining markaziy elementi sifatida yo‘lga qo‘yganlar. Bu yerda yer solig‘i, hayvon solig‘i, hunarmandchilik va savdo soliqlari mavjud bo‘lgan. Ayrim hollarda soliqlar “xizmat evaziga to‘lov” sifatida ko‘rilgan – masalan, sug‘orish tizimlari yoki mudofaa inshootlari uchun.

Bobil podshohi Hammurapi (M.a. XVIII asr) o‘zining mashhur qonunlar to‘plamida soliq bilan bog‘liq qoidalarni belgilagan. Soliqlar asosan hosilga, hayvonlarga, savdoga to‘langan. Soliq to‘lamaslik - jiddiy jazoga sabab bo‘lgan.

Ossuriya imperiyasida esa soliq tizimi harbiy-ma’muriy boshqaruv bilan uzviy bog‘langan. Bosib olingan hududlardan olinadigan “xaraj” va “danq” soliqlari imperatorlik byudjetining asosiy manbasini tashkil etgan.

Qadimgi Yunoniston va Rimda soliq

Yunon polislarida soliqlar ko‘pincha vaqtincha joriy etilgan. Masalan, urush davrida harbiy xarajatlarni qoplash uchun “eisphora” solig‘i yig‘ilgan. Bundan tashqari, badavlat fuqarolar ijtimoiy majburiyat sifatida teatr, bayram yoki harbiy kemani moliyalashtirganlar.

Rim respublikasida esa soliq tizimi doimiy xarakter kasb etgan. Yer egalari va mustamlakalar “tributum’’ nomli soliq to‘laganlar. Rim imperiyasi davrida esa bojxona soliqlari, savdo soliqlari va harbiy soliqlar keng tarqalgan. Pul muomalasining rivojlanishi bilan soliqlar to‘liq monetar shaklga o‘tgan.

Soliq tizimi Rim imperiyasi kengayishi bilan murakkablashgan:

-jismoniy shaxslar solig‘i,

-mulk solig‘i,

-meros solig‘i,

-eksport/import bojlari joriy etilgan.

Rimda soliq yig‘ish huquqi ba’zan xususiy shaxslarga (publikanlarga) vazifa sifatida berilgan - bu tizim korrupsiyaga olib kelgan.

Qadimgi Xitoyda soliq

Xitoyda soliq tizimi Konfutsiy davridan boshlab huquqiy asosga ega bo‘ldi. Aholi asosan yer solig‘i va mehnat majburiyati asosida soliq to‘lagan. “Fu yao” tizimi orqali dehqonlar yilning bir qismini davlat foydasiga ishlagan, shuningdek, hosilning ma’lum foizi natural soliq sifatida topshirilgan.

Imperator davlati soliqlarni irrigatsiya inshootlarini saqlash, harbiy sarf-xarajatlar va ma’muriy apparatni moliyalashtirish uchun ishlatgan. Xitoy soliq tizimi keyinchalik butun Sharq mintaqalariga ta’sir ko‘rsatgan.

Xitoyda “Chjou” sulolasi davrida (miloddan avvalgi XI asr) soliqlar rasmiylashgan va to‘rtta asosiy turda to‘langan:

-Yer solig‘i,

-mehnat solig‘i,

-xo‘jalik mahsulotlari solig‘i,

-qurolli kuchlarni ta’minlash uchun ajratma.

Soliqlarni yig‘ishda davlatda keng byurokratik tuzilma ishlagan. Agrar iqtisodiyotda “o‘ndan bir” tizimi (har 10 birlik hosildan 1 qismi) keng qo‘llanilgan.

Islom iqtisodiyotida soliq tushunchasi

Islom iqtisodiyotida moliyaviy tizimning muhim unsuri - soliqlar bo‘lib, ular nafaqat davlatni moliyalashtirish, balki jamiyatdagi adolatni ta’minlash vositasi sifatida qaraladi. Islomdagi iqtisodiy munosabatlar asosan Qur’on oyatlari, sunnat, ijmo va qiyos manbalariga asoslanadi.

Zakot – majburiy moliyaviy poklanish vositasi

Zakot – Islomdagi asosiy farz amallardan bo‘lib, musulmonlarning muayyan mol-mulkidan belgilangan miqdorda faqirlarga, muhtojlarga va ehtiyojmandlarga ajratiladi. Zakotning miqdori ko‘pincha 2.5% etib belgilanadi (nisob miqdori asaosan arpa, bug‘doy, xurmo kabi mahsulotlarga nisbatan shakllangan narxlarga hisobida har yili yangitdan shakllangan narxlar bo‘yicha belgilanadi.)

Zakotning 8 toifaga berilishi Qur’onda shunday bayon etilgan:"Sadaqalar faqirlarga, miskinlarga, ular ustida ishlovchilarga, qalblari islomga moyil qilinganlarga, qullarga, qarzdollarga, Alloh yo‘lida va musofirlarga tegishlidir..."(*Tavba surasi, 60-oyat*)

Ushr – tabiiy resursga asoslangan soliq

Ushr – dehqonchilikdan olinadigan soliq bo‘lib, musulmon er egasidan 1/10 (o‘ndan biri) miqdorida olinadi. Agar er sun’iy sug‘orish yordamida sug‘orilsa, miqdor 1/20 ga tushiriladi. Bu soliq Qur’onda to‘g‘ridan-to‘g‘ri tilga olinmagan, lekin sunnat va sahobalar amallari orqali shakllangan.

Ibn Umar rivoyat qiladi:"Rasulullоh (s.a.v.) dedilar: Tabiiy suv bilan sug‘oriladigan erda – ushr, qudrat bilan sug‘oriladigan erda – nim ushr."[8]

Xaraj – musulmon bo‘lmagan er egasidan undiriladigan er solig‘i

Xaraj – islom fuqarosi bo‘lmagan shaxslardan, ya’ni zimmiylardan, ishlatilgan er maydoni uchun belgilangan soliq. Xaraj miqdori er hosildorligiga qarab belgilanardi va buni xalifa vakillari nazorat qilar edi.

Abu Yusufning "Kitob al-Xaraj" asarida bu tushuncha keng yoritilgan. Unda Xalifa Horun ar-Rashidga berilgan maslahatlarda xarajdan tushgan tushum adolat bilan taqsimlanishi shartligi ta’kidlangan[3].

[8] Buxoriy, “Sahih al-Buxoriy”, Kitob az-Zakot (Zakot kitobi), 55-bob.

Jizya – harbiy xizmat o‘rniga to‘lanadigan shaxsiy soliq

Jizya – Islom davlatida yashayotgan zimmiy (ya’ni musulmon emas) shaxslardan undiriladigan shaxsiy soliq bo‘lib, ular davlat himoyasi ostida bo‘lib, harbiy xizmatdan ozod etiladi.

Jizya miqdori insonning moliyaviy ahvoliga qarab (boy, o‘rtahol, kambag‘al) belgilanardi.

Soliq adolati: Ibn Xaldun va Abu Ubayd qarashlari

Ibn Xaldun o‘zining mashhur "Muqaddima" asarida shunday yozadi:

“Agar soliq ortib borsa, faoliyat so‘nadi. Soliq miqdori pasayganda, iqtisod faollashadi, bu esa davlatga ko‘proq daromad keltiradi.”

Abu Ubayd esa soliqlarning maqsadini adolat va tenglikni ta’minlash deb tushuntirgan:

"*Xaraj – zulm emas, balki davlat va jamiyatni ta’minlash vositasidir*."

2.3. O‘rta asrlarda soliq tizimining shakllanishi

Amir Temur (1336–1405) davlatchilik tizimini harbiy-ma’muriy markazlashgan shaklda tashkil etib, davlatning barqaror moliyaviy ta’minotini ta’minlash uchun soliq tizimini qat’iy asosda yo‘lga qo‘ygan. Soliqlar nafaqat daromad manbai, balki boshqaruv usuli va tartib-odob vositasi sifatida xizmat qilgan.

Temur shunday deb yozadi:"*Men davlatni adolat bilan tuzdim, xalqni himoya qilib, molini avayladim."(Manba: “Temur tuzuklari”)*

O‘lpon – harbiy yurishlardan keyingi to‘lov

O‘lpon (forscha: "ulba", turkcha: "olpon") - fath qilingan xalqlardan to‘lanadigan majburiy tovon bo‘lib, harbiy yurishlardan keyin davlat xazinasiga tushgan muhim soliq turi edi. Bu to‘lovlarni asosan: boyliklar (oltin, kumush),hayvonlar,qo‘l mehnati (asirlar),ozuqa va qurol-aslaha bilan amalga oshirilar edi.

Temurning Hindiston, SHom, Ozarbayjon yurishlaridan keyin to‘plangan o‘lponlar davlat qurilishi, madaniyat va armiyani moliyalashtirish uchun yo‘naltirilgan.

Iqtibos:"...*Samarqand va Keshda qurilgan madrasalarning ko‘pchiligi Hindiston yurishida keltirilgan o‘lpon evaziga barpo etilgan."(Manba: Bartold V.V.)*

Xiroj – er egalaridan undiriladigan to‘g‘ridan-to‘g‘ri soliq

Xiroj – Islom an’anasiga asoslangan holda, Temur davlatida ham amal qilgan er solig‘i bo‘lib, qishloq xo‘jaligi mahsulotidan muayyan miqdorda undirilar edi. Xiroj faqatgina zimmiylarga emas, ba’zi hollarda musulmon dehqonlarga ham qo‘llanilgan.

Temurning har bir viloyat va tumanlar uchun o‘z xazinachilari va mutaxassis soliq yig‘uvchilari bo‘lgan. Soliq yig‘ishda zulmga yo‘l qo‘yilmasligi shart qilib belgilangan.

Temur farmoni: *"Xirojni miqdorini adolat bilan belgilagul, faqir dehqon qo‘l ostida azob chekak bo‘lmasin."(Manba: Temur tuzuklari)*

Jizya – musulmon bo‘lmagan fuqarolardan shaxsiy soliq

Temur saltanatida jizya ham joriy qilingan bo‘lib, musulmon emas fuqarolar himoya ostida bo‘lgan va harbiy xizmatdan ozod etilib, jizya to‘lash orqali davlatga xizmat qilgan hisoblanadi.

Jizya to‘lovi insonning iqtisodiy ahvoli va ijtimoiy tabaqasiga qarab belgilangan. Ayrim hollarda, Temur ilmli va hunarmand zimmiylarni jizyadan ozod qilgani ham rivoyat qilinadi.

Temur siyosatidan parcha:*"Ahli ilm va hunar ahli jizyadan ozod etilgay, chunki ular millat manfaatini ko‘zlaydi."(Manba: Kamoliddin SH.S.)* Izoh:*Temur, A. Temur tuzuklari. (tahr. A.Qayumov). Toshkent: Fan, 1992.*

Bartold V.V. Turkestan v epoxu Amir Temura. Moskva: Nauka, 1963.

Kamoliddin SH.S. Amir Temur davlat boshqaruvi tarixida. Samarqand, 2012.

Buxoro, Xiva va Qo‘qon xonliklarida soliq siyosati

Xonliklar davri: davlatning moliyaviy asosi sifatidagi soliqlar

XVI–XIX asrlarda Markaziy Osiyoda mustaqil davlatlar – Buxoro amirligi, Xiva va Qo‘qon xonliklari shakllandi. Ushbu davlatlarning iqtisodiy barqarorligi, ko‘p jihatdan, soliq siyosatiga va xazinaga tushum manbalariga bog‘liq edi. Xonliklardagi soliqlar ko‘pincha islomiy

an’analar asosida amalga oshirilgan, biroq mahalliy sharoitga ko‘ra o‘zgaruvchan bo‘lgan.

Buxoro amirligida soliq siyosati

Buxoro amirligida soliq tizimi o‘zining murakkabligi va ko‘p tarmoqliligi bilan ajralib turardi. Asosiy soliqlar:

Xiroj – er solig‘i, mahsulot hosilidan belgilangan miqdorda undirilardi;

Zakot – musulmonlarning mol-mulkidan faqirlar uchun majburiy ajratma;

Sadaqa va ushr – mavsumiy to‘lovlar;

Tamg‘a – savdo-sotiqda alohida to‘lov;

Baj – shaharlarga kirishda yoki tovar olib kirishda to‘lanadigan boj.

Buxoroda soliq yig‘ish huquqi ba’zi hollarda ijaraga (muqotaa) berilgan – bu xususiy faollar tomonidan amalga oshirilgan va ko‘p hollarda xalqda norozilik keltirgan.

Manba:

"...Soliq yig‘uvchilar zulm bilan tanilgan, xalq amir nomidan ko‘proq jinoyatkorlardan aziyat chekkan..."(Iqtibos: Vitkevich A., 1830-yilgi safar kundaligi)

Xiva xonligida soliq siyosati

Xiva xonligida soliqlar ikki asosiy guruhga bo‘lingan:

Shariatiy soliqlar – zakot, ushr, sadaqa;

Urfiy soliqlar – xiroj, podati, shahar bojlari.

Har bir viloyatda xonning tayinlangan naiblari va amlokdorlari bor edi, ular soliq yig‘ishga javobgar bo‘lgan. Xivaning erlarini obodlashtirish va irrigatsiyani ta’minlash uchun ham alohida to‘lov – "obkish" joriy qilingan.

Jazo sifatida qo‘llaniladigan moliyaviy sanksiyalar ham bor edi, masalan:

"qasos puli" – shariat qoidasiga ko‘ra tovon;

"ҷarima" – ma’muriy qoida buzilishi uchun.

Iqtibos:"*Xivada xazina g‘amxo‘rligi bilan yuritilgan, ammo uning foydasida zolimlik pinhon edi."(Manba: Bartold V.V.)*

Qo‘qon xonligida soliq siyosati

Qo‘qon xonligida moliyaviy tizim ancha markazlashmagan va mahalliy hokimiyatlar orqali amalga oshirilgan. Soliqlar:

Xiroj – eng asosiy manba;

Ushr – har mavsumda dehqondan undirilardi;

Sog‘in – hayvonlardan olinadigan to‘lov;

CHaqim – harbiy ehtiyojlar uchun yig‘iladigan vaqtinchalik soliq.

SHu bilan birga, "yig‘inchilar" deb atalgan shaxslar orqali davlat xazinasi to‘ldirilgan. Bu tizim korrupsiyaga olib kelgani tarixiy manbalarda qayd etilgan.

Manba:

"Yig‘inchilar elni ezdi, xon buni bilsa ham ko‘z yumar edi."(Manba: Mirzo Alimxon xotiralari)

Izoh:

Vitkevich A. Puteshestvie v Buxaru i Xivu. Sankt-Peterburg, 1837.

Bartold V.V. Istoriya Turkestana. Moskva: Nauka, 1963.

Mirzo Alimxon. Xotiralar. Toshkent, 1991.

Soliqning evolyusiyasi: tarixiy saboqlar va zamonaviy ahamiyati

Soliq tizimlarining evolyusion rivojlanishi

Soliq – davlat va jamiyat o‘rtasidagi iqtisodiy munosabatlarning tarixiy shakldagi eng qadimiy instituti hisoblanadi. Uning rivojlanishi quyidagi bosqichlarda namoyon bo‘ladi:

Qudrat va zo‘ravonlikka asoslangan soliqlar (qadimgi davlatlar: Misr, Bobil, Rim);

SHariat va adolatga asoslangan soliqlar (Islom iqtisodiyoti: zakot, ushr, xaraj);

- Markazlashgan moliyaviy tizimlar (Amir Temur, xonliklar);
- Industrial davrda yuridik normalashuv (Evropa va Rossiya imperiyasi);
- Sovet davridagi byurokratik boshqaruv (rejali iqtisodiyot);
- Mustaqillikdan
- so‘ng raqamlashtirilgan, tizimlashgan soliq tizimi.

Bu bosqichlar orqali soliqlar majburiy to‘lovdan – davlat va jamiyat o‘rtasidagi hamkorlik mexanizmiga aylandi.

Soliqlarning vujudga kelishi va rivojlanish tarixi mavzusi bo`yicha test savollari

1. Soliq qanday ta’riflanadi?

A) Fuqarolar tomonidan davlat xizmatlariga to‘lov

B) Davlat tomonidan majburiy, badalsiz to‘lov

C) Ixtiyoriy xayriya to‘lovi

D) Fuqarolarning shaxsiy daromadiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri to‘lov

To‘g‘ri javob: B

2. Amir Temur davrida joriy etilgan soliq turiga qaysi biri kirmaydi?

A) Jizya

B) Xiroj

C) O‘lpon

D) QQS

To‘g‘ri javob: D

3. Sovet davrida soliqning asosiy funksiyasi qaysi edi?

A) Byudjetni shakllantirish

B) Tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash

C) Nazorat qilish va rejalashtirish

D) Infratuzilmani rivojlantirish

To‘g‘ri javob: C

4. Mustaqillikdan so‘ng birinchi qabul qilingan asosiy soliq hujjati?

A) Soliq kodeksi

B) Moliya to‘g‘risidagi qonun

C) Soliqlar va majburiy to‘lovlar to‘g‘risidagi qonun

D) Ijtimoiy sug‘urta to‘g‘risidagi qonun

To‘g‘ri javob: C

5. Xiroj qaysi mol-mulk yoki faoliyat turiga qo‘llanilgan?

A) Musulmon dehqon erlari

B) Nomusulmon aholi mulki

C) Mehnat shartnomalari

D) Savdo ob’ektlari

To‘g‘ri javob: A

6. Jizya qanday soliq turi edi?

A) Musulmonlarning er solig‘i

B) Nomusulmon erkaklardan undirilgan to‘lov

C) Kambag‘al oilalarga beriladigan nafaqa

D) Bojxona to‘lovi

To‘g‘ri javob: B

7. O‘zbekiston Respublikasining yangi tahrirdagi Soliq kodeksi qaysi yildan amalga kiritilgan?

A) 2017 yil 1 yanvar

B) 2018 yil 1 iyul

C) 2020 yil 1 yanvar

D) 2022 yil 1 mart

To‘g‘ri javob: C

8. O‘lpon qanday xususiyatga ega edi?

A) Savdo-sotiqda undirilgan to‘lov

B) Dehqonchilik mahsulotidan undirilgan majburiy ulush

C) Qo‘shimcha er solig‘i

D) Harbiy to‘lov

To‘g‘ri javob: B

9. Sovet Ittifoqida soliq qanday maqomga ega edi?

A) Ijtimoiy tenglikni ta’minlash vositasi

B) Byudjetga daromad manbai sifatida asosiy rol o‘ynagan

C) Foydasiz, aksincha, rejali taqsimot ustuvor bo‘lgan

D) Faqat eksport import uchun qo‘llangan

To‘g‘ri javob: C

10. Soliqning fiskal funksiyasi nima?

A) Soliqbop muhitni yaratish

B) Daromadlarni qayta taqsimlash

C) Davlat byudjetiga daromad to‘plash

D) Siyosiy barqarorlikni ta’minlash

To‘g‘ri javob: C

Glossariy (Atamalar izohi):

1. Soliq - davlat tomonidan jamiyat ehtiyojlarini moliyalashtirish maqsadida jismoniy va yuridik shaxslardan majburiy, qaytarilmaydigan va bepul asosda undiriladigan pul yoki natural to‘lov.

2. Natural soliq - pul muomalasi rivojlanmagan davrlarda aholining davlat foydasiga mahsulot, mehnat yoki xizmat ko‘rinishida to‘lagan soliq shakli bo‘lib, soliqlarning eng qadimgi turlaridan biri hisoblanadi.

3. Xiroj - qadimgi va o‘rta asrlarda yer egalari yoki dehqonlardan olinadigan yer solig‘i bo‘lib, asosan qishloq xo‘jaligi mahsulotlari hisobidan undirilgan.

4. O‘ndan bir soliq (ushr) - tarixiy davrlarda, ayniqsa feodal jamiyatlarda qo‘llanilgan soliq turi bo‘lib, hosil yoki daromadning o‘ndan bir qismi miqdorida undirilgan majburiy to‘lov.

5. Fiskal tizim - davlatning daromadlarini shakllantirishga qaratilgan soliq va yig‘imlar majmui bo‘lib, soliqlarning tarixiy taraqqiyoti jarayonida davlat moliyasining muhim instituti sifatida shakllangan.

III BOB. SOLIQLARNING IQTISODIY MOHIYATI VA TAMOYILLARI

3.1. Soliqlarning iqtisodiy mohiyati

Bozor iqtisodiyoti sharoitida soliq tizimi davlat moliya tizimining eng muhim institutsional bo‘g‘ini sifatida milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi, makroiqtisodiy muvozanatning ta’minlanishi, ijtimoiy ehtiyojlarning qondirilishi va davlat funksiyalarining moliyaviy asosini yaratishda beqiyos ahamiyat kasb etadi. Soliqlar zamonaviy iqtisodiy tizimning ajralmas elementi bo‘lib, ular nafaqat byudjet daromadlarini shakllantiradi, balki iqtisodiy faoliyatni tartibga soladi, investitsiya jarayonlarini rag‘batlantiradi, ijtimoiy tenglikni ta’minlaydi va jamiyat farovonligini oshirishga xizmat qiladi.

XXI asrda davlatning iqtisodiyotdagi roli keskin o‘zgarib bormoqda. Raqamli transformatsiya, global integratsiya, xalqaro iqtisodiy munosabatlarning murakkablashuvi, transmilliy korporatsiyalarning kengayishi, soliq raqobatining kuchayishi - bularning barchasi soliq siyosatini yangicha nazariy va amaliy yondashuvlar asosida qayta ko‘rib chiqishni talab qilmoqda. Dunyoning ko‘plab davlatlarida soliq tizimi bozor mexanizmlarini to‘g‘ri yo‘naltiruvchi, iqtisodiy barqarorlikni ta’minlovchi, shuningdek davlatning ijtimoiy majburiyatlarini bajarishga xizmat qiluvchi kuchli boshqaruv vositasi sifatida qaralmoqda.

Soliqlar nazariyasi fanda o‘zining chuqur ildizlariga ega bo‘lib, Adam Smit, David Rikardo, Karl Marks, A. Laffer, R. Musgrave, D. Stiglitz kabi yetuk tadqiqotchilar tomonidan takomillashtirib borilgan. Klassik iqtisodchilardan tortib, monetaristlar va zamonaviy optimal soliqlar nazariyasigacha bo‘lgan ilmiy yondashuvlar soliqlarni iqtisodiy kategoriya sifatida har tomonlama o‘rganishga sabab bo‘ldi. Bugungi kunga kelib soliq tizimi nafaqat fiskal instrument, balki jamiyatning iqtisodiy-ijtimoiy rivojlanishini boshqaruvchi strategik vosita sifatida e’tirof etilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida ham keyingi yillar davomida soliq tizimini isloh qilish, soddalashtirish, raqamlashtirish va soliq yukini

optimallashtirish bo‘yicha keng ko‘lamli chora-tadbirlar amalga oshirilmoqda. 2020-yilgi yangi tahrirdagi Soliq kodeksining qabul qilinishi, qo‘shilgan qiymat solig‘i stavkasining pasaytirilishi, ijtimoiy soliqning qisqartirilishi, elektron soliq ma’muriyatining joriy etilishi - bularning barchasi soliq tamoyillarini modernizatsiya qilish va xalqaro standartlarga moslashtirish jarayonining tarkibiy qismidir. Ayniqsa, raqamli iqtisodiyotning rivojlanishi soliq siyosati oldiga yangi vazifalarni, jumladan tranzaksiyalarning shaffofligi, raqamli iz quvish mexanizmlari, elektron xizmat solig‘ini joriy etish kabi dolzarb masalalarni qo‘ymoqda.

Mazkur o‘quv qo‘llanmada soliqlarning iqtisodiy mohiyati, ularning jamiyat hayotidagi o‘rni, soliqning bajaradigan funksiyalari, klassik va zamonaviy soliq tamoyillarining ilmiy asoslari, shuningdek global hamda milliy amaliyotdagi soliqqa tortish tamoyillarining rivojlanish tendensiyalari tizimli ravishda yoritib beriladi. Qo‘llanma talabalar uchun mo‘ljallangan bo‘lib, unda nazariy qarashlar chuqur tahlil qilinadi, iqtisodiy modellar, ilmiy-nazariy konsepsiyalar, soliq tizimidagi modernizatsiya jarayonlari hamda xalqaro tajribalar bilan solishtirma asosda baholanadi.

Ushbu o‘quv qo‘llanmaning asosiy maqsadi - talabalarga soliqlar nazariyasining fundamental asoslarini, soliq siyosatining zamonaviy tamoyillarini, global soliq amaliyotidagi muhim trendlarni chuqur tushuntirish, ularda mustaqil ilmiy fikrlash va analitik tahlil yuritish ko‘nikmalarini rivojlantirishdir. Shuningdek, qo‘llanma soliq sohasida ilmiy tadqiqot olib borayotgan yosh mutaxassislar, iqtisodchilar, davlat organlari xodimlari va soliq siyosatini chuqur o‘rganishga qiziqqan o‘quvchi-tinglovchilar uchun ham amaliy ahamiyatga ega.

Mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, iqtisodiyot rivojlangan sari soliq siyosati ham murakkablashadi, soliq tamoyillarining o‘zi vaqt bilan uyg‘unlashgan holda yangilanadi. Shu sababli soliqlarning mohiyati, funksiyalari va tamoyillarini chuqur o‘rganish - iqtisodiy siyosatning poydevorini belgilaydi. Bu o‘quv qo‘llanma orqali talabalarda soliqlarni tizimli tushunish, milliy soliq siyosatini xalqaro

me’yorlar bilan taqqoslay olish, zamonaviy soliq konsepsiyalarini tahlil qila olish kabi muhim kompetensiyalar shakllanadi.

Soliq iqtisodiyotning eng qadimiy va eng muhim institutlaridan biri bo‘lib, u davlatning iqtisodiy mavjudligining bosh omillaridan sanaladi. Soliq to‘g‘risidagi bilimlar insoniyat sivilizatsiyasi bilan yonma-yon shakllanib kelgan bo‘lsa-da, uning ilmiy mazmuni klassik iqtisodchilar tomonidan chuqur o‘rganilgan.

Adam Smit “Millatlar boyligi” (1776) asarida soliqni davlatning o‘z fuqarolarini himoya qilish, iqtisodiy tartibni saqlash va umumiy manfaatlarni ta’minlash uchun zarur bo‘lgan majburiy badal sifatida ta’riflaydi. Smit ta’rifida soliq iqtisodiy adolat, aniqlik, qulaylik va tejamkorlik prinsiplariga asoslanishi kerakligini ta’kidlaydi.

D. Rikardo soliqning kapital jamg‘arilishiga ta’sirini tahlil qilib, ortiqcha soliqlar ishlab chiqarish xarajatini oshirishi, narxni ko‘tarishi va iqtisodiy o‘sishni sekinlashtirishi mumkinligini qayd etadi.

Yangi davr iqtisodchilaridan R. Musgrave soliqni davlatning uch asosiy funktsiyasi - taqsimlash, resurslarni yaratish va stabillashtirish mexanizmining ajralmas qismi sifatida talqin qiladi. Musgrave fikricha, soliq davlatning iqtisodiyotga aralashuvining eng muhim vositasidir.

J. Stiglitz soliq nazariyasini zamonaviy bozor iqtisodiyoti realiyalari bilan bog‘lab, soliqlar yordamida iqtisodiy samaradorlik va ijtimoiy adolatni uyg‘unlashtirish zarurligini ta’kidlaydi.

M. Fridman va boshqa monetaristlar esa soliqlarni imkon qadar past bo‘lishi tarafdori bo‘lib, iqtisodiy erkinlik yuqori bo‘lgan davlatlarda soliq yuki pasayishi bilan umumiy farovonlik oshishini ilmiy dalillar bilan ko‘rsatadi.

Bu olimlarning qarashlari shuni ko‘rsatadiki, soliq - bu faqatgina davlat daromadi emas, balki iqtisodiy jarayonlarni boshqaruvchi kuchli mexanizm hamdir.

Soliqlarning iqtisodiy kategoriyadagi o‘rni

Soliq iqtisodiy kategoriya sifatida bir nechta tizimli funksiyalarni bajaradi. Birinchidan, u milliy iqtisodiyotda yaratilgan boylikning bir qismini davlat tasarrufiga o‘tkazish jarayonidir. Ikkinchidan, u ijtimoiy-iqtisodiy siyosatni amalga oshirishning eng asosiy vositasidir.

Soliqlarning iqtisodiy o‘rnining asosiy jihatlari:

1. YaIMning qayta taqsimlanishi

Soliqlar yordamida jamiyatda yaratilgan yalpi ichki mahsulotning 20–40 foizi davlatga o‘tadi (bu ko‘rsatkich davlatlarga qarab farq qiladi). Bu jarayon iqtisodiy hamda ijtimoiy jarayonlarni boshqaradi.

2. Moliyaviy resurslarni shakllantirish

Soliqlar davlatning byudjet, fondlar, respublika va mahalliy darajadagi moliyaviy barqarorligini ta’minlaydi.

3. Makroiqtisodiy muvozanat vositasi

Soliq stavkalari o‘zgarishi bilan davlat inflyatsiya, investitsiya, iste’mol va jamg‘arish jarayonlariga ta’sir ko‘rsatadi.

4. Davlat iqtisodiy strategiyasi asosi

Soliqlar yordamida davlat iqtisodiyotning ustuvor tarmoqlarini qo‘llab-quvvatlaydi, yangi texnologiyalarni joriy etish uchun rag‘batlar beradi.

Soliqlarning iqtisodiy kategoriyadagi o‘rni zamonaviy davlatning mavjudligi va barqarorligining asosiy kafolatidir.

Soliq munosabatlarining vujudga kelish sabablari

Soliq munosabatlarining mazmuni insoniyat taraqqiyotining boshidan boshlab mavjud bo‘lib kelgan ehtiyojlarga tayanadi.

Asosiy sabablar:

1. Davlatning fiskal ehtiyoji

Har qanday davlatning faoliyati uchun moliyaviy resurslar kerak. Mudofaa, xavfsizlik, sud-huquq tizimi, ta’lim, sog‘liqni saqlash - bularning barchasi soliqlar hisobidan moliyalashtiriladi.

2. Iqtisodiy tartibga solish zarurati

Soliqlar orqali davlat iqtisodiy jarayonlarga bevosita ta’sir ko‘rsatadi va bozor muvozanatini saqlaydi.

3. Ijtimoiy adolatni ta’minlash

Soliq tizimi orqali daromadlar qayta taqsimlanadi va jamiyatning farovon qatlamlari hisobidan kam ta’minlangan guruhlarga yordam ko‘rsatiladi.

4. Davlat infratuzilmasini qo‘llab-quvvatlash

Yo‘llar, ko‘priklar, sug‘orish tizimlari, kommunal infratuzilma - barchasi soliq resurslari yordamida barpo etiladi.

5. Resurslar ustidan davlat suvereniteti

Soliqlar iqtisodiy mustaqillikning muhim unsuri bo‘lib, davlatning o‘z hududida iqtisodiy siyosatni amalga oshirish qobiliyatini belgilaydi.

Soliqlarni shakllantiruvchi iqtisodiy tamoyillar

Soliq tizimi tasodifiy tarzda shakllanmaydi. U iqtisodiy tamoyillar asosida quriladi. Bu tamoyillar soliq tizimining adolatli, barqaror va samarali bo‘lishini ta’minlaydi.

Asosiy tamoyillar quyidagilar:

1. Adolatlilik tamoyili

Soliqlar soliq to‘lovchilarning iqtisodiy imkoniyatiga mutanosib bo‘lishi zarur.

2. Aniqlik tamoyili

Soliq muddati, stavkalari, to‘lov tartibi aniq belgilangan bo‘lishi kerak.

3. Qulaylik tamoyili

Soliq to‘lovchi uchun soliq to‘lash jarayoni byurokratiyasiz, oson va qulay bo‘lishi kerak.

4. Tejamkorlik tamoyili

Soliq yig‘ish xarajatlari iqtisodiy jihatdan samarali bo‘lishi lozim.

Bozor iqtisodiyotida soliq – iqtisodiy regulyator sifatida

Bozor iqtisodiyoti sharoitida soliqlar iqtisodiy jarayonlarni boshqaruvchi asosiy vositadir. Ular ishlab chiqarish, iste’mol, investitsiya, jamg‘arish va eksport-import jarayonlariga bevosita va bilvosita ta’sir qilishi mumkin.

Soliqlarning regulyativ ta’siri quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

Investitsiyalarni rag‘batlantirish (soliq imtiyozlari)

Mahalliy va xorijiy kapital oqimini boshqarish

Soliq yukini differensiallashtirish orqali adolatni ta’minlash

Tarmoqlar bo‘yicha ustuvor yo‘nalishlarni belgilash

Qora iqtisodiyotning oldini olish

Soliq mexanizmini to‘g‘ri qo‘llash bozor iqtisodiyotida iqtisodiy o‘sishning asosiy omili sifatida baholanadi.

3.2. Soliqning funksiyalari

Fiskal funksiya: davlat byudjetining asosiy daromad manbai hisoblanadi Soliqlarning fiskal funksiyasi barcha davlatlarda soliq tizimining markaziy o‘rnini belgilaydi. Fiskal funksiya soliqning eng qadimiy va eng an’anaviy vazifasi bo‘lib, u davlatning o‘z funksiyalarini bajarishi uchun zarur bo‘lgan moliyaviy resurslar bilan ta’minlash jarayonini anglatadi.

Fiskal funksiyaning mazmuni shundan iboratki yani;

Fiskal funksiya davomida davlat:

- byudjet daromadlarini shakllantiradi,
- ijtimoiy xarajatlarni moliyalashtiradi,
- davlat apparati faoliyatini davom ettiradi,
- strategik rivojlanish dasturlarini amalga oshiradi.

Masalan, ko‘plab rivojlangan davlatlarda davlat byudjeti daromadlarining 70–90 foizi soliq tushumlari hisobiga shakllanadi. R. Musgrave soliqning fiskal funksiyasini “davlatning hayotiy faoliyati uchun zarur bo‘lgan moliyaviy asos” deb atagan.

O‘zbekiston misolida fiskal funksiya:

O‘zbekiston Respublikasida soliq tushumlari davlat byudjetini shakllantiruvchi ustuvor manba sanaladi. Mamlakatda oxirgi yillarda soliq islohotlari byudjetning barqaror daromad qismini shakllantirishga yo‘naltirilgan bo‘lib, ayniqsa, soliq yuki tushirilishi bilan birga byudjet tushumlari oshishi kuzatilmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi Soliq qo‘mitasi ma’lumotlariga ko‘ra, 2024-yilda soliq tushumlari jami 199.6 trln so‘mga yetdi - bu oldingi yilga nisbatan sezilarli o‘sish demakdir.

2024-yilda byudjet tushumlari tarkibida asosiy ulush soliq tushumlariga to‘g‘ri kelgan: korxona foyda solig‘i, QQS, shaxsiy daromad solig‘i va tabiiy resurslardan foydalanish soliqlari eng katta hajmda tushgan.

Raqamli soliq ma’muriyatchiligini joriy etish, soliqqa tortish bazasini kengaytirish va soliq ma’muriyatchiligi sifatini oshirish natijasida - 2019–2024 yillarda soliq tushumlari yillik o‘rtacha 13–15 %

atrofida o‘sdi, bu davlat byudjetining barqaror daromad qismini shakllantirishda muhim bo‘ldi.[9]

2025-yil birinchi choragida ham byudjet tushumlari o‘sishda davom etdi - soliq siyosati va soliq yig‘imini takomillashtirish tufayli byudjet daromadlari prognozlardan oshdi.[10]

Bu fiskal funksiyaning nafaqat resurs ta’minoti, balki fiskal intizomni kuchaytiruvchi ta’sirga ega ekanini ko‘rsatadi.

Tartibga solish (regulyativ) funksiyasi

Bozor iqtisodiyotida soliqlar iqtisodiy jarayonlarni boshqaruvchi kuchli vosita sifatida faoliyat yuritadi.Bu funksiya davlatga iqtisodiyotni tartibga solish, bozorning izdan chiqish holatlarining oldini olish imkonini beradi.

Regulyativ funksiyaning asosiy yo‘nalishlari:

1. Soliq stavkalari orqali ta’sir

Soliq stavkasining ko‘tarilishi yoki pasayishi bevosita ishlab chiqarish hajmiga, investitsiya oqimlariga, iste’mol darajasiga ta’sir ko‘rsatadi.

2. Imtiyozlar orqali rag‘batlantirish

Investitsiya loyihalari, innovatsion faoliyat, eksport, qishloq xo‘jaligi, IT sektori kabi sohalarni rivojlantirish soliq imtiyozlari orqali qo‘llab-quvvatlanadi.

3. Soliq yukining differensiallashuvi

Yuqori daromadli subyektlarga yuqori soliq, past daromadli subyektlarga past soliq qo‘llash iqtisodiy muvozanatga olib keladi.

4. Bozorni tartibga solish

Ba’zi soliqlar muayyan zararli faoliyatni cheklash uchun joriy qilinadi. Masalan, ekologik soliq, aktsiz solig‘i.

Ilmiy asoslar:

J. Stiglitz soliqning regulyativ rolini “iqtisodiy samaradorlikni davlat tomonidan takomillashtirish” sifatida baholaydi. Uning fikriga ko‘ra, soliqlar davlatga bozor muvaffaqiyatsizliklarini tuzatish imkonini beradi:

[9] https://journalss.org/index.php/ust/article/view/4006

[10] https://www.kun.uz/en/news/2025/01/08/uzbekistan-sees-203-surge-in-tax-revenues-in-2024

- tashqi effektlar,
- informatsion nomukammallik,
- monopollashuv.

Soliqning ijtimoiy funksiyasi: adolat va tenglikni ta’minlash

Soliqlarning ijtimoiy funksiyasi jamiyatdagi daromad nomutanosibliklarini kamaytirish, ijtimoiy tenglikni shakllantirish va ijtimoiy himoya tizimini moliyalashtirishni nazarda tutadi.

Ijtimoiy funksiyaning asosiy yo‘nalishlari:

1. Daromadlarni qayta taqsimlash

Yuqori daromadli qatlamdan ko‘proq soliq undirish orqali davlat byudjetiga tushum ko‘paytiriladi va bu resurslar ijtimoiy qo‘llab-quvvatlashga yo‘naltiriladi.

2. Ijtimoiy himoya dasturlarini moliyalashtirish

Keksalar pensiyasi, nogironlar uchun to‘lovlar, stipendiyalar - bular soliqlar hisobidan amalga oshiriladi.

3. Vertikal va gorizontal tenglik

-bir xil iqtisodiy ahvoldagi shaxslar bir xil soliq to‘laydi (gorizontal tenglik),

-daromadi yuqori bo‘lganlar ko‘proq soliq to‘laydi (vertikal tenglik).

Fridman maktabi ijtimoiy funksiyani minimal darajada qo‘llashni maqsadga muvofiq deb bilsa, Stiglitz unga keskin qarshi turadi va iqtisodiy tenglik barqaror o‘sishning kafolati ekanini isbotlaydi.

Soliqning nazorat funksiyasi

Nazorat funksiyasi soliq to‘lovchilarning iqtisodiy faoliyatini tartibga solish hamda moliyaviy intizomni ta’minlashni anglatadi.

Nazorat funksiyasining vazifalari:

- soliq to‘lovchilarning daromadi va xarajatlarini tahlil qilish,
- “soya iqtisodiyoti”ni aniqlash,
- byudjetga tushumlarni nazorat qilish,
- noqonuniy iqtisodiy faoliyatni cheklash.

Nazorat funktsiyasining samaradorligi soliq ma’murchiligi darajasiga bog‘liq. Shuning uchun dunyo davlatlarida elektron hisob-

fakturalar, “track & trace”, onlayn nazorat-kassa mashinalari keng qo‘llanmoqda.

Rag‘batlantirish funksiyasi zamonaviy iqtisodiyotda

Rag‘batlantirish funksiyasi soliq tizimining iqtisodiy o‘sishni qo‘llab-quvvatlovchi eng muhim jihatidir.

Rag‘batlantiruvchi omillar:

1. Soliq imtiyozlari

investitsiya soliq krediti

amortizatsiya normativining tezlashtirilishi

eksportchilar uchun preferensiyalar

2. Past soliq yukining joriy etilishi

Past soliq yukiga ega davlatlar iqtisodiy raqobatbardosh bo‘ladi (Irlandiya, Singapur, Vengriya).

3. Startaplar uchun nol soliq

IT-parklar, texnoparklar, innovatsion zonalar uchun alohida soliq rejimlari moliyaviy stimulyator sifatida xizmat qiladi.

4. Tarmoqlarni rivojlantirish

Masalan, O‘zbekistonda qishloq xo‘jaligi, to‘qimachilik va kichik biznesni qo‘llab-quvvatlashning soliq mexanizmlari mavjud.

Ilmiy izoh

Musgrave fikricha, iqtisodiy rag‘batlantirish soliq tizimining “makroiqtisodiy barqarorlikka xizmat qiluvchi ikkilamchi funksiyasi” hisoblanadi.

3.3. Soliq tamoyillarining nazariy asoslari

Soliqqa tortish tamoyillari soliq tizimining qanday ishlashini, qanday maqsadga xizmat qilishini va soliq siyosatining qaysi yo‘nalishda rivojlanishini belgilab beruvchi metodologik qoidalar majmuasidir. Tamoyillar soliq tizimini adolatli, samarali va iqtisodiy jihatdan asosli bo‘lishini ta’minlaydi.

Soliqqa tortish tamoyillari tushunchasi dastlab klassik iqtisodchilar tomonidan shakllantirilgan bo‘lib, u keyinchalik neoklassik, institutsional, keynsiy, monetarist va zamonaviy optimal soliq nazariyasi vakillari tomonidan rivojlantirildi.

“Adam Smitning to‘rt tamoyili (klassik asos)”

Adam Smit soliqning quyidagi to‘rtta mashhur tamoyilini belgilagan:

1. Adolatlilik (equity)

Soliqlar har kimning to‘lov qobiliyatiga mos bo‘lishi kerak.

2. Aniqlik (certainty)

Soliq miqdori, muddati, usuli oldindan aniq belgilanishi shart.

3. Qulaylik (convenience)

Soliqlar to‘lovchi uchun eng qulay vaqtda va shaklda undirilishi lozim.

4. Tejamkorlik (economy)

Soliq yig‘ish jarayoni ortiqcha xarajat qilmasligi kerak.

Bu tamoyillar soliq nazariyasining poydevorini tashkil etib, zamonaviy siyosiy-iqtisodiy yondashuvlar uchun metodik asos bo‘lib xizmat qiladi.

R. Musgrave yondashuvi (XX asr)

R. Musgrave soliq tamoyillarini davlatning uch funksiyasi bilan bog‘lab tahlil qiladi:

- resurslarni taqsimlash,
- daromadlarni qayta taqsimlash,
- makroiqtisodiy barqarorlashtirish.

Musgrave tamoyillari:

- samaradorlik,
- adolatlilik,
- moslashuvchanlik,
- barqarorlik,
- fiskal moslik.

Optimal soliqlar nazariyasi (Ramsey, Mirrlees)

Zamonaviy soliq nazariyasida “optimal soliqlar” tushunchasi shakllandi. Unga ko‘ra:

- soliq iqtisodiy xatti-harakatlarga minimal salbiy ta’sir ko‘rsatishi,
- fiskal tushumlar maksimal bo‘lishi,
- ijtimoiy farovonlik yuqori bo‘lishi lozim.

Optimal soliq nazariyasining asoschilari:

F. Ramsey - iste’molga solinadigan soliqlar o‘zaro maksimal mos bo‘lishi kerak;

J. Mirrlees - daromad solig‘i progressiv bo‘lsa ham, mehnat rag‘batiga zarar bermasligi kerak.

“OECD konsepsiyasi”

OECD davlatlari soliq tamoyillarini quyidagicha belgilaydi:

- ishonchlilik,
- samaradorlik,
- adolat,
- shaffoflik,
- administrativ qulaylik.[11]

Adolatlilik tamoyili: vertikal va gorizontal tenglik

Soliq tizimining eng muhim tamoyillaridan biri - adolat, ya’ni soliqning to‘lov qobiliyatiga mosligi. Adolat tamoyili ikki asosiy shaklda namoyon bo‘ladi:

1. Gorizontal tenglik

Bir xil iqtisodiy ahvoldagi soliq to‘lovchilar bir xil soliq to‘laydi.

Misol: bir xil daromad olgan ikki shaxs bir xil daromad solig‘i to‘laydi.

2. Vertikal tenglik

Daromadi yuqori bo‘lganlar ko‘proq soliq to‘laydi.

Bu progressiv soliq stavkalari orqali ta’minlanadi.

Teoretik asoslar:

- Musgrave fikricha, adolat “soliq yukining jamiyatda oqilona taqsimlanishi”ni bildiradi.
- Stiglitz adolatni “bozorning o‘zi ta’minlay olmaydigan tenglikni soliqlar orqali tiklash” deb talqin qiladi.
- Monetaristlar esa progressiv soliqlarni iqtisodiy rag‘batni pasaytiradi deb baholaydi.

Amaliy misol:

OECD davlatlarida yuqori daromad solig‘i stavkalari odatda 35% – 55% oralig‘ida bo‘lib, ular ijtimoiy adolatni ta’minlashga xizmat qiladi.

Ochiqlik va aniqlik tamoyili

[11] OECD. Tax Policy Reforms. OECD Publishing, 2023.

Aniqlik tamoyili soliq to‘lovchi bilan davlat o‘rtasidagi munosabatlarning shaffof bo‘lishini anglatadi.

Asosiy talablari:

- ✓ soliq stavkalari aniq va barqaror;
- ✓ soliq qonunchiligi tushunarli;
- ✓ soliq to‘lov muddati oldindan ma’lum;
- ✓ soliqqa oid ma’lumotlar ochiq, yengil topiluvchi.

Aniqlikning iqtisodiy ahamiyati

Aniqlik tamoyili quyidagi natijalarga erishishga yordam beradi:

- investitsion xavflarni kamaytiradi;
- davlatga bo‘lgan ishonchni oshiradi;
- biznes uchun prognozlash imkonini yaratadi;
- korrupsiyaviy xavflarni pasaytiradi.

Shuning uchun ko‘plab davlatlarda soliq kodekslari soddalashtirilishi, normativ-huquqiy bazaning barqarorligi - asosiy talabdir.

Qulaylik tamoyili

Qulaylik tamoyili bo‘yicha soliq shunday undirilishi kerakki, soliq to‘lovchi jarayondan ortiqcha qiyinchilik sezmasin.

Qulaylik tamoyilining mezonlari:

- soliqni to‘lashning osonligi;
- deklaratsiya topshirishning onlayn shaklda bo‘lishi;
- soliq organlarining ortiqcha hujjatlar talab qilmasligi;
- soliq to‘lov jarayonining tezligi.

Raqamli infratuzilmalar roli

Bugungi kunda qulaylik tamoyili raqamli texnologiyalar orqali amalga oshirilmoqda:

- elektron hisobot;
- onlayn kassa apparatlari;
- soliq to‘lovlari mobil ilovalar orqali;
- avtomatlashtirilgan soliq tekshiruvlari.

O‘zbekiston soliq tizimi oxirgi yillarda qulaylik tamoyili bo‘yicha sezilarli rivojlandi: “Soliq” mobil ilovasi, my.soliq.uz platformasi, elektron hisob-fakturalar tizimi.

Samaradorlik tamoyili

Samaradorlik tamoyili soliq yig‘ish jarayonining iqtisodiy samaradorligiga qaratilgan. Bu tamoyil bo‘yicha:
- soliq yig‘ish xarajatlari minimal bo‘lishi,
- soliq to‘lovchi uchun ortiqcha byurokratizm bo‘lmasligi,
- soliq tizimi iqtisodiy faoliyatga zarar yetkazmasligi kerak.

Samaradorlik tamoyilining iqtisodiy ko‘rsatkichlari:

1. Soliq ma’murchiligi xarajatlari

Soliq yig‘ish xarajatlari davlat byudjeti uchun ortiqcha bo‘lmasligi kerak.

2. Soliq yuki samaradorligi

Soliq stavkalari iqtisodiy faollikni sekinlashtirmasligi lozim.

3. Har bir soliq turi bo‘yicha effektivlik

Soliq turi maqsadga xizmat qilishi kerak, aks holda u bekor qilinadi yoki qayta ko‘rib chiqiladi.

Ilmiy yondashuv

F.Ramsey samaradorlik tamoyilini “iqtisodiy distorsiyalar minimal bo‘lishi” bilan bog‘laydi.

Mirrlees esa “zerikarli soliqlar emas, samarali soliqlar joriy etilishi kerak” g‘oyasini ilgari suradi.

Soliqlarning iqtisodiy mohiyati va tamoyillari mavzusi bo`yicha test savollari

1. Soliqning fiskal funksiyasi nima?

A) Narxlarni tartibga solish

B) Davlat byudjetini to‘ldirish

C) Investitsiya oqimini oshirish

Javob: B

2. Soliq imtiyozlari qaysi funksiyaning tarkibiga kiradi?

A) Ijtimoiy

B) Rag‘batlantirish

C) Nazorat

Javob: B

3. Daromadlarni qayta taqsimlash soliqning qaysi funksiyasiga tegishli?

A) Fiskal
B) Ijtimoiy
C) Regulyativ
Javob: B
4. Nazorat funksiyasining asosiy vazifasi?
A) Investitsiyani rag‘batlantirish
B) Xo‘jalik yurituvchi subyektlar faoliyatini kuzatish
C) Beynalmilallashtirish
Javob: B
5. Soliq stavkasining oshirilishi qaysi funksiyaga ta’sir qiladi?
A) Faqat fiskal
B) Faqat ijtimoiy
C) Regulyativ
Javob: C
6. Soliq yukining pasaytirilishi nimani oshiradi?
A) Iste’mol va investitsiyani
B) Davlat qarzlarini
C) Inflyatsiya darajasini
Javob: A
7. Qaysi olim soliqlar orqali bozor muvaffaqiyatsizliklarini tuzatish mumkinligini aytgan?
A) Fridman
B) Stiglitz
C) Smit
Javob: B
8. Soliq imtiyozlari qanday maqsadga xizmat qiladi?
A) Daromadlarni kamaytirish
B) Investitsiyalarni oshirish
C) Savdoni cheklash
Javob: B
9. Ijtimoiy funksiyada asosiy tushuncha?
A) Barqarorlik
B) Tenglik
C) Rag‘batlantirish

Javob: B

10. Soliqning asosiy tarixiy funksiyasi?

A) Nazorat

B) Fiskal

C) Rag‘batlantirish

Javob: B

Glossariy (Atamalar izohi):

1. Soliq - davlat tomonidan majburiy undirib olinadigan pul to‘lovi; iqtisodiy qayta taqsimlash vositasi.

2. Fiskal siyosat - davlatning soliq va byudjet xarajatlari orqali iqtisodiyotni boshqarish tizimi.

3. Makroregulyatsiya - iqtisodiy jarayonlarni davlat darajasida tartibga solish.

4. Adolatlilik tamoyili - soliqlar daromad va boylik miqdoriga mos tushishi kerakligi.

5. Soliq yuki - soliq to‘lovchining daromadidagi soliqlar ulushi.

IV BOB. SOLIQ ELEMENTILARI VA ULARNING TAVSIFI

4.1. Soliq tushunchasining iqtisodiy mohiyati

Soliq - davlatning iqtisodiy taraqqiyoti uchun zarur bo‘lgan moliyaviy resurslarni shakllantiruvchi eng qadimiy va eng barqaror institutlardan biridir. Soliqning nazariy ta’rifi tarix davomida ko‘plab iqtisodchilar tomonidan turlicha sharhlangan. Biroq umumiy mazmun bir xil: soliq - davlatning jamoat ehtiyojlarini qondirish maqsadida jismoniy va yuridik shaxslardan majburiy tarzda undiriladigan pul yig‘imi.

Soliq mohiyatini talqin qilishda ingliz iqtisodchisi Adam Smitning “xalq boyligi” konsepsiyasi alohida o‘rin tutadi. Uning fikricha, soliq - fuqarolarning davlat himoyasi evaziga o‘z boyligidan ma’lum qismini davlatga to‘lashidir. Smit soliqning asosiy xususiyatlari sifatida barqarorlik, adolatlilik, qulaylik va aniqlik tamoyillarini belgilagan. Keyinchalik, zamonaviy moliya nazariyasi vakillari -R. Musgrave, D. Rikarado, J. Stiglitz - soliqqa davlat moliyaviy siyosatini amalga oshiruvchi bosh mexanizm sifatida yondashgan.

Bugungi davrda soliqning iqtisodiy mohiyati yanada kengroq talqin qilinadi. Ya’ni soliq nafaqat fiskal resurslarni shakllantiradi, balki iqtisodiyotning tarkibiy tuzilishini boshqarish, ishlab chiqarish jarayonlarida rag‘batlantiruvchi yoki cheklovchi omil bo‘lib xizmat qiladi. Shu sababli soliq iqtisodiyotning ajralmas boshqaruv instrumenti sifatida qaraladi.

Soliqning iqtisodiy mazmunini quyidagi uchta asosiy funksiyada ko‘rish mumkin:

1. fiskal funksiya - davlat byudjetini to‘ldirish;
2. taqsimlash funksiyasi - milliy daromadni qayta taqsimlash;
3. rag‘batlantiruvchi funksiya - iqtisodiy faoliyatni qo‘llab-quvvatlash yoki cheklash.

Bu funksiyalarning barchasi soliqlarning elementlari orqali realizatsiya qilinadi. Shu ma’noda soliq elementlari - soliqning “ichki mexanizmi”dir.

Soliq elementlari kategoriyasining ilmiy shakllanishi

Soliq elementlari - soliqning mazmuni va undirish tartibini belgilab beruvchi zaruriy tarkibiy qismlar majmui bo‘lib, ular soliqning huquqiy, iqtisodiy va tashkiliy asoslarini aniq belgilaydi. Soliq to‘g‘risidagi ta’limotda ushbu kategoriya XIX–XX asrlarda shakllana boshlagan. Bunda klassik moliya maktabi namoyandalari soliqni davlat va jamiyat o‘rtasidagi ijtimoiy shartnoma sifatida talqin qilgan bo‘lsalar, zamonaviy iqtisodchilar ushbu jarayonni tizimlilik tamoyili asosida izohlaydi.

Soliq elementlari tushunchasini chuqur nazariy asoslagan olimlardan biri Richard Musgravedir. Uning fikricha, soliq tizimi faqat soliq turlari yig‘indisi emas, balki ta’riflari, obyektlari, stavkalari, to‘lash muddatlari, imtiyozlari ham birgalikda yaxlit mexanizm sifatida ishlashi kerak. Musgrave soliq elementlarini tizim sifatida izohlab, ularni “soliq mexanizmining strukturalari” deb atagan.

Shu bilan birga, soliqqa oid ilmiy adabiyotlarda soliq elementlari ko‘p jihatdan huquqiy kategoriya sifatida qaraladi. Bu yondashuvga ko‘ra, soliqni undirishning har bir bosqichi aniq huquqiy me’yor bilan mustahkamlanishi lozim. Natijada soliq elementlari huquqiy barqarorlik, aniqlik va soliq majburiyatlarining o‘z vaqtida bajarilishini ta’minlab beradi.

O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksida soliq turlarining har biri bo‘yicha soliq elementlari aniq belgilangan bo‘lib, bu soliqni qo‘llashning yagona standartlarini yaratadi.

Klassik va zamonaviy iqtisodchilar qarashlarida soliq elementlari

Soliq elementlari bo‘yicha ilmiy yondashuv tarix davomida takomillashib borgan.

Quyida ayrim mashhur iqtisodchilar yondashuvlari keltiriladi.

Adam Smit (1723–1790)

U soliqlar bo‘yicha “klassik to‘rt tamoyil”ni ilgari surgan:

- ✓ adolatlilik,
- ✓ aniqlik,
- ✓ qulaylik,
- ✓ samaradorlik.

Bu tamoyillar keyinchalik soliq elementlariga puxta bog‘landi. Masalan, “soliqni aniqlik bilan belgilash” tamoyili obyekt, stavka va muddatning aniq huquqiy ifodasini talab qiladi.

Devid Rikardo (1772–1823)

U soliqni kapital jamg‘armasi va rentaga ta’siri nuqtayi nazaridan tahlil qilib, soliq stavkasi va soliq manbai tushunchalariga chuqur ilmiy asos bergan.

Richard Musgrave (1910–2007)

Musgrave modern soliq tizimining ilmiy asoschisi sifatida e’tirof etiladi. U soliqlarni nafaqat fiskal mexanizm, balki iqtisodiy siyosat instrumenti sifatida ko‘rgan va soliq elementlarini uch guruhga ajratgan:

1. huquqiy elementlar,
2. iqtisodiy elementlar,
3. tashkiliy elementlar.

Jozef Stiglitz (1943-y.)

Stiglitz soliq siyosatini iqtisodiy samaradorlik bilan bog‘liq holda o‘rgangan. U soliq stavkalarining iqtisodiy o‘sishga ta’sirini chuqur tahlil qiladi.

Soliq elementlari tizim sifatida

Soliq elementlari alohida o‘zaro bog‘liq bo‘lmagan bo‘laklar bo‘lib emas, balki yagona tizim sifatida qaraladi. Soliq tizimi aniq ishlashi uchun ushbu elementlarning har biri aniqlangan bo‘lishi kerak:

- ✓ soliq subyekti - kim to‘laydi;
- ✓ soliq obyekti - nimaga solinadi;
- ✓ soliq manbai - qaysi mablag‘dan to‘lanadi;
- ✓ soliq stavkasi - qancha to‘lanadi;
- ✓ soliq solish tartibi va usuli - qanday hisoblanadi;
- ✓ soliq imtiyozlari - yengilliklar;
- ✓ soliq to‘lash muddati - qachon to‘lanadi.

Bu elementlar birgalikda soliqning ishlash mexanizmini shakllantiradi. Elementlarning yo‘qligi yoki noto‘g‘ri belgilanishi soliq tizimi barqarorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi.

Soliq elementlarining fiskal boshqaruvdagi roli

Zamonaviy davlat boshqaruvida soliq elementlari quyidagi funksiyalarni bajaradi:

1. Huquqiy aniqlikni ta’minlaydi.

Soliq to‘lovchi o‘zining majburiyatlarini aniq biladi.

2. Byudjet daromadlarining barqarorligini yaratadi.

Stavka va obyektning aniqligi soliqlarni uzoq muddatli rejalashtirish imkonini beradi.

3. Soliq yukini adolatli taqsimlaydi.

Obyekt-subyekt munosabatlari to‘g‘ri belgilansa, soliq yuki teng taqsimlanadi.

4. Iqtisodiy rag‘batlantirishni boshqaradi.

Imtiyozlar orqali investitsiyalar, kichik biznes va eksport rag‘batlantiriladi.

5. Soliq ma’murchiligi samaradorligini oshiradi.

Tartib-usullarning aniq belgilanishi soliq organlarining faoliyatini yengillashtiradi.

Soliq elementlari soliq tizimining asosiy konstruksiyasi bo‘lib, ular soliqning barcha iqtisodiy, huquqiy va tashkiliy jihatlarini belgilab beradi. Ushbu elementlarning har biri davlatning fiskal siyosatini samarali yuritishida muhim o‘rin tutadi. Zamonaviy moliya nazariyasi soliq elementlariga tizimli yondashuvni talab qiladi.

4.2. Soliq obyekti va soliq subyekti: huquqiy-iqtisodiy tahlil

Soliqqa oid nazariy va amaliy yondashuvlarda soliq obyekti - soliq solishning birinchi asosiy poydevori sifatida qaraladi. Soliq obyekti soliqning nimaga solinayotganini, ya’ni soliq majburiyatining vujudga kelishiga sabab bo‘layotgan iqtisodiy hodisa, jarayon yoki mulk turini ifodalaydi.

Klassik iqtisodchilar soliq obyekti tushunchasini ishlab chiqarish jarayonida yaratiladigan boylikning davlat tomonidan ma’lum qismi sifatida izohlagan. Jumladan, Adam Smit soliq obyekti sifatida shaxsning foydalanayotgan mulki yoki olgan daromadini ko‘rsatgan.

Devid Rikardo esa soliq obyekti sifatida yer rentasi, foyda va ish haqi kabi iqtisodiy daromad kategoriyalarini ajratgan.

Zamonaviy moliya nazariyasida (Musgrave, Stiglitz) soliq obyekti keng talqin qilinadi. Ya’ni u faqat mulk yoki daromad emas, balki iqtisodiyotdagi barcha qiymat yaratuvchi jarayonlarga qaratilishi mumkin. Shuning uchun bugungi soliq tizimlarida soliq obyekti sifatida quyidagi yo‘nalishlar qabul qilingan:

1. Daromad - jismoniy yoki yuridik shaxslar tomonidan olingan har qanday iqtisodiy foyda.

2. Mulk - yer, bino, inshoot, transport, uskunalar.

3. Tovar aylanmasi va xizmat ko‘rsatish - QQS va aksiz tovarlari uchun asosiy obyekt.

4. Yer uchastkalari - yer solig‘ining obyekti bo‘lib, yerdan foydalanish natijasida qiymat yaratilishi hisobga olinadi.

5. Foyda - korxonalarning yakuniy moliyaviy natijasi.

O‘zbekiston Soliq kodeksida har bir soliq turi uchun obyekt aniq huquqiy me’yor bilan belgilangan. Bu soliq solishda aniqlik, barqarorlik va boshqaruvning shaffofligini ta’minlaydi.

Soliq subyekti: huquqiy maqomi va majburiyatlari

Soliq subyekti (soliq to‘lovchi) - soliqni to‘lash majburiyati yuklatilgan jismoniy yoki yuridik shaxsdir. Soliq subyekti soliq tizimining markazida turadi, chunki soliq jarayoni subyektsiz mavjud bo‘lishi mumkin emas.

Ilmiy adabiyotlarda soliq subyekti tushunchasiga turlicha yondashuvlar mavjud. Richard Musgravega ko‘ra, soliq subyekti - davlat bilan iqtisodiy almashinuvga kirishuvchi asosiy agent bo‘lib, davlat unga xizmatlar ko‘rsatadi, subyekt esa soliqlar orqali ushbu xizmatlarni moliyalashtiradi. J. Stiglitz soliq subyektining iqtisodiy xatti-harakatini soliq siyosatining samaradorligiga bevosita ta’sir qiluvchi omil sifatida ko‘radi.

Soliq subyekti quyidagi huquq va majburiyatlarga ega:

Soliq to‘lovchining huquqlari:

- ✓ soliq imtiyozlaridan qonunda belgilangan tartibda foydalanish;

- ✓ soliq organlaridan tushunarli axborot olish;
- ✓ soliq tekshiruvi natijalaridan norozi bo‘lsa - shikoyat qilish;
- ✓ soliq hisobotini mustaqil yuritish yoki vakil orqali topshirish;
- ✓ ortiqcha to‘langan soliqlarni qaytarib olish.

Soliq to‘lovchining majburiyatlari:

- ➢ soliqlarni o‘z vaqtida va to‘liq to‘lash;
- ➢ soliq hisobotlarini belgilangan muddatda topshirish;
- ➢ soliq organlariga zarur axborotni taqdim etish;
- ➢ soliqqa oid hujjatlarni belgilangan muddatgacha saqlash.

O‘zbekiston Soliq kodeksi soliqlarni to‘lash tartibini qat’iy belgilab, soliq subyektining huquqiy statusini aniq shakllantiradi.

Soliq solish birligi - soliq obyekti miqdor o‘lchovi bo‘lib, soliq summasini hisoblashda asos bo‘lib xizmat qiladi. Boshqacha aytganda, soliq solish birligi obyektning hajmini aniqlash imkonini beradi.

Masalan:

a. yer solig‘ida: 1 gektar;
b. mol-mulk solig‘ida: 1 kvadrat metr;
c. aktsiz solig‘ida: 1 litr, 1 kilogramm, 1 dona;
d. QQSda: tovar (xizmat)ning aylanma qiymati.

Soliq solish birligi soliq stavkasi bilan bog‘langan holda soliqlarni hisoblash mexanizmini shakllantiradi. Shu sababli bu element soliq tizimining texnik asoslaridan biri hisoblanadi.

O‘zbekiston soliq tizimida obyekt-subyekt munosabatlari

O‘zbekiston Respublikasi soliq tizimi, ayniqsa 2020-yilgi yangi Soliq kodeksi qabul qilinganidan so‘ng, xalqaro standartlarga yaqinlashdi. Ushbu kodeksda har bir soliq turi uchun obyekt va subyektlar aniq belgilandi.

O‘zbekiston amaliyotida asosiy obyekt turlari:

- ➢ daromad obyekti - JShDS va foyda solig‘i uchun;
- ➢ mol-mulk obyekti - bino-inshootlar, transport;
- ➢ tovarlar (aylanma) obyekti - QQS va aksiz solig‘i uchun;
- ➢ yer uchastkalari - yer solig‘i obyekti.

Asosiy soliq subyektlari:

- ✓ rezident yuridik shaxslar;

- ✓ norezident kompaniyalar (faqat O‘zbekistondan olgan daromadi bo‘yicha);
- ✓ jismoniy shaxslar (rezident va norezident);
- ✓ yakka tartibdagi tadbirkorlar.

O‘zbekiston soliq amaliyotining yana bir xususiyati -soliq subyektini yengillashtirish maqsadida soliq ma’murchiligining raqamlashtirilishidir. Hozirda soliq to‘lovchilar my.soliq.uz orqali soliq majburiyatlarini bajaradi, bu esa subyekt va soliq organlari o‘rtasidagi munosabatlarni soddalashtiradi.

Rivojlangan davlatlarda soliq obyektlari va subyektlari yanada aniqroq huquqiy me’yorlar bilan tartibga solingan. Masalan:

AQSh tajribasi

a. Soliq subyekti faqat daromadni olgan shaxs hisoblanadi.

b. Soliq organi (IRS) soliq to‘lovchining barcha huquqlarini himoyalaydi.

c. Obyekt - daromadning har bir ko‘rinishi: passiv daromad, kapital o‘sishi, renta va boshqalar.

Germaniya tajribasi

a. Soliq obyekti keng tasniflangan: daromad, mol-mulk, qo‘shilgan qiymat, ekologik jarayonlar.

b. Soliq subyekti sifatida hatto oilaviy birlik ham qatnashishi mumkin.

Janubiy Koreya tajribasi

a. Soliq subyekti uchun maxsus “soliq odobnomasi” ishlab chiqilgan.

b. Soliq obyekti sifatida yuqori texnologiyali xizmatlar ham ajratilgan.

Taqqoslashdan ko‘rinadiki, rivojlangan davlatlar tajribasida soliq obyektlari tobora kengayib bormoqda, soliq subyektining huquqlari esa yanada mustahkam kafolatlar bilan ta’minlangan.

Soliq obyekti va soliq subyekti soliq tizimining eng muhim bo‘g‘inlari ekani ilmiy jihatdan asoslab berildi. Obyekt - soliqqa asos, subyekt esa soliqqa majburiyat yuklanadigan shaxsdir. O‘zbekiston soliq tizimida ushbu elementlar har bir soliq turi bo‘yicha aniq belgilangan

bo‘lib, soliq siyosatining barqarorligini ta’minlaydi. Rivojlangan davlatlar tajribasi obyekt-subyekt yondashuvining yanada takomillashtirilishi zarurligini ko‘rsatadi.

4.3. Soliq manbai, soliq stavkasi va soliq solish usullari

Soliq manbai - soliq to‘lovchi tomonidan soliqni to‘lash uchun foydalaniladigan moliyaviy resursdir. Soliq manbaini aniqlash soliq tizimining barqaror ishlashida, soliq yuki adolatli taqsimlanishida va soliq to‘lovchilarning majburiyatlarini bajarishida katta rol o‘ynaydi.

Soliq manbai - iqtisodiy kategoriya sifatida

Klassik iqtisodchilar fikricha, soliq manbai - mulk egasining sof daromadi hisoblanadi. A. Smit soliq manbaini jamiyatda yaratilgan umumiy daromaddan tortib olinadigan ulush sifatida ko‘rgan. Devid Rikardo esa soliq manbain malning rentasi, ish haqi va foyda kabi iqtisodiy kategoriyalar bilan bog‘lagan.

Zamonaviy moliya nazariyasi vakillari - Musgrave va Stiglitz - soliq manbaini iqtisodiy jarayon natijasida shakllanadigan barcha pul oqimlari sifatida e’tirof etadi. Ular soliq manbaini quyidagi turlarga ajratadi:

1. Mehnat daromadlari (ish haqi, qo‘shimcha to‘lovlar)
2. Kapital daromadlari (foyda, dividend, foiz daromadlari)
3. Nomoliyaviy aktivlardan keladigan daromad (ijara pullari, renta)
4. Savdo aylanmasi va ishlab chiqarishdan olingan daromad

O‘zbekiston Soliq kodeksida soliq manbai aniq belgilangan bo‘lib:

a. jismoniy shaxslar uchun - mehnat daromadi;
b. korxonalar uchun - sof foyda, aylanma;
c. tadbirkorlar uchun - tadbirkorlikdan olinadigan daromad.

Soliq manbaini aniqlash davlatga soliq yuki minimal zararga ega bo‘ladigan tarzda belgilash imkonini beradi.

Soliq stavkalarining turlari

Soliq stavkasi - soliq summasining soliq obyekti qiymatiga nisbatan foiz yoki mutlaq miqdorda ifodasi. Soliq stavkalari soliq tizimining eng sezgir elementlaridan biridir, chunki u to‘g‘ridan to‘g‘ri soliq yuki darajasini belgilaydi.

Soliq stavkalari iqtisodiyotga ta’siriga qarab uch turga ajratiladi:

1. Mutanosib (proportsional) stavkalar

Obyekt qiymatidan qat’i nazar yagona foiz stavkasi qo‘llaniladi.

Misol: O‘zbekistonda Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘i (JShDS) - 12%.

2. Progressiv stavkalar

Daromad oshgani sari soliq stavkasi ham ortib boradi. Bu tizim ko‘proq Skandinaviya davlatlarida qo‘llaniladi.

Misol: Germaniya, Kanada, Shvetsiya.

3. Regressiv stavkalar

Daromad ortishi bilan soliq stavkasi kamayadi. Ko‘proq bilvosita soliqlarda (aksiz, QQS) kuzatiladi, chunki daromad past qatlam uchun soliq yuki nisbatan yuqoriroq bo‘ladi.

Stavkalar belgilanishining ilmiy asoslari

R. Musgravega ko‘ra, soliq stavkalari quyidagi mezonlar asosida shakllanadi:

- ✓ adolatlilik;
- ✓ iqtisodiy neytrallik;
- ✓ fiskal barqarorlik;
- ✓ ijtimoiy taqsimot maqsadlari.

J. Stiglitz esa stavkalarni iqtisodiy rag‘batlantiruvchi kuch sifatida baholab, yuqori stavkalar iqtisodiy faollikni pasaytirishini ta’kidlaydi.

Soliq stavkasini belgilash tamoyillari

Soliq stavkasini belgilashda davlat bir qator tamoyillarga amal qilishi kerak. Bu tamoyillar soliq siyosatining samaradorligini ta’minlaydi.

1. Adolatlilik tamoyili

Soliq yuki daromad manbalariga nisbatan teng taqsimlanishi kerak.

2. Samaradorlik tamoyili

Soliqlar iqtisodiyotning o‘sishiga zarar yetkazmasligi kerak.

3. Barqarorlik tamoyili

Soliq stavkalari tez-tez o‘zgarmasligi, uzoq muddat davomida amal qilishi zarur.

4. Qulaylik tamoyili

Soliqni hisoblash va to‘lash mexanizmi soliq to‘lovchi uchun tushunarli bo‘lishi kerak.

5. Prognozlash tamoyili

Davlat soliq stavkalarini belgilashda iqtisodiy ko‘rsatkichlarni oldindan hisobga olishi kerak.

Soliq solish usullari: bevosita va bilvosita soliq solish mexanizmlari

Soliq solish usuli - soliqni undirish texnikasi yoki soliq qo‘llash shaklidir. Soliq solishning ikki asosiy turi mavjud.

1. Bevosita soliqlar

Daromad yoki mulkdan bevosita undiriladi.

Bu soliqlar soliq to‘lovchining moliyaviy ahvoliga to‘g‘ridan to‘g‘ri ta’sir qiladi. Misollar:

a. JShDS
b. Foyda solig‘i
c. Mulk solig‘i
d. Yer solig‘i

Klassik iqtisodchilar bevosita soliqlarni eng adolatli soliqlar deb hisoblashgan.

2. Bilvosita soliqlar

Tovarlar va xizmatlar orqali undiriladi.

Bilvosita soliqlar iste’molchining umumiy xarajatlari tarkibiga qo‘shiladi. Misollar:

- ✓ QQS
- ✓ Aksiz solig‘i
- ✓ Boj to‘lovlari

J.Stiglitz ta’kidlaydi: bilvosita soliqlar iqtisodiy jarayonlarni tezroq tartibga solishda samarali bo‘lsa-da, past daromadli qatlamga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Soliq stavkasining fiskal barqarorlikka ta’siri

Soliq stavkalarining to‘g‘ri belgilanishi davlat byudjeti barqarorligiga bevosita ta’sir qiladi.

1. Yuqori stavka - qisqa muddatli barqarorlik, uzoq muddatda pasayish

Yuqori stavkalar vaqtincha ko‘proq daromad keltiradi, ammo uzoq muddatda soliqdan qochish va iqtisodiy faollikning pasayishiga olib keladi.

2. Optimal stavka - barqaror fiskal siyosat

Laffer egri chizig‘iga ko‘ra, soliq stavkasi juda yuqori bo‘lsa, davlat daromadi kamayadi; juda past bo‘lsa - yetarli daromad bo‘lmaydi. Optimal stavka - bu o‘rtacha nuqta.

3. O‘zbekiston amaliyoti

O‘zbekistonda soliq stavkalari 2019–2023 yillarda keskin pasaytirildi, natijada:

a. iqtisodiy faollik oshdi;
b. soliq bazasi kengaydi;
c. byudjet daromadlari barqarorlashdi.

Bu fiskal siyosatning to‘g‘ri yo‘nalganligini tasdiqlaydi.

Soliq tizimining eng dinamik qismlaridan biri - soliq manbai, soliq stavkasi va soliq solish usullari ekanini ko‘rsatadi. Soliq manbai davlatga soliqning haqiqiy yukini baholash imkonini beradi. Soliq stavkalari iqtisodiy faollik, investitsiya muhitiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Soliq solish usullari esa soliqlarning undirilish mexanizmini belgilaydi.

4.4. Soliq imtiyozlari va soliq to‘lash muddati

Soliq imtiyozlarining iqtisodiy-huquqiy mohiyati

Soliq imtiyozlari - soliq to‘lovchilarning ayrim toifalari yoki faoliyatlariga nisbatan soliq yukini kamaytirish, yengillashtirish yoki vaqtinchalik ozod qilish orqali iqtisodiy rivojlanishga ta’sir ko‘rsatish vositasidir.

Ilmiy adabiyotlarda soliq imtiyozlari iqtisodiy siyosatning strategik elementi sifatida qaraladi. Richard Musgravega ko‘ra, soliq imtiyozlari fiskal siyosatning distributiv (taqsimot) vazifasini amalga oshirishda muhim mexanizmdir. Ular iqtisodiy tengsizlikni yumshatadi, ijtimoiy zaif guruhlarni qo‘llab-quvvatlaydi.

Joseph Stiglitz soliq imtiyozlarini «iqtisodiy rag‘batlantiruvchi mexanizm» deb baholaydi. Uning fikricha, to‘g‘ri yo‘naltirilgan soliq

imtiyozlari innovatsiyalarni, ishlab chiqarishni, eksportni va investitsiyalar oqimini kuchaytiradi.

Soliq imtiyozlarining turlari

Dunyo amaliyoti va O‘zbekiston soliq tizimiga ko‘ra soliq imtiyozlari quyidagi shakllarda bo‘ladi:

1. Soliqdan to‘liq ozod qilish

Ayrim faoliyat yoki toifadagi shaxslar bir muddat soliqlardan butunlay ozod qilinadi. Masalan:

-yangi tashkil etilgan kichik korxonalar uchun imtiyozlar,

-nogironlar jamiyatiga qarashli korxonalarga beriladigan soliq yengilliklari.

2. Soliq stavkasini kamaytirish

Belgilangan foiz normalarining pastroq qo‘llanishi.

Masalan:IT-parklarda rezident kompaniyalar uchun 0–2% daromad solig‘i.

3. Soliq bazasini qisqartirish

Soliq solinadigan obyektning qiymatini kamaytirish.

Masalan:amortizatsiya normasi oshirilganda asosiy vositalarning soliq bazasi kamayadi.

4. Soliq kreditlari

Soliq to‘lovchi hozir soliqqa tortilmaydi, ammo kelgusida to‘laydi. Bu asosan investitsion dasturlarni qo‘llab-quvvatlashda qo‘llanadi.

5. Soliq chegirmalari

Kichik summalarni soliqdan oldin daromaddan chiqarib tashlash.

Masalan:jismoniy shaxslarning ijtimoiy to‘lovlari (o‘qish, davolanish uchun sarf-xarajatlari).

Soliq imtiyozlarining maqsadlari:

Soliq imtiyozlari quyidagi strategik maqsadlarni amalga oshirish uchun joriy qilinadi:

1. Investitsiyalarni rag‘batlantirish

Soliq imtiyozlari kapital qo‘yilmalar oqimini tezlashtiradi.

2. Kichik biznes va tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash

Yangi bizneslarni tashkil etish uchun ancha qulay shart-sharoit yaratadi.

3. Innovatsiya va texnologiyalarni rivojlantirish

IT, ilmiy-tadqiqot faoliyati uchun yengilliklar innovatsion iqtisodiyot uchun zarur.

4. Eksportni qo‘llab-quvvatlash

Ekportchi korxonalarga soliq imtiyozlari berish xalqaro raqobatda ustunlik yaratadi.

5. Ijtimoiy himoyani kuchaytirish

Ijtimoiy zaif guruhlarni davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlash.

6. Hududlar rivojlanishini ta’minlash

Erkin iqtisodiy zonalar (EIZ) orqali mintaqaviy iqtisodiyotni rivojlantirish.

Shu bilan birga, haddan tashqari soliq imtiyozlari fiskal barqarorlikni zaiflashtirishi mumkin. Shuning uchun ular doimo muvozanatli va iqtisodiy ehtiyojlarga mos bo‘lishi kerak.

Soliq imtiyozlari O‘zbekiston soliq tizimida

O‘zbekiston 2017–2023 yillar davomida soliq imtiyozlarini bosqichma-bosqich qisqartirib, ularni maqsadli shaklga keltirdi. Hozir O‘zbekistonda quyidagi yo‘nalishlarda imtiyozlar mavjud:

1. IT sohasidagi imtiyozlar

- 0% daromad solig‘i
- 0% foyda solig‘i
- 0% ijtimoiy soliq

Bu imtiyozlar IT-Park rezidentlariga taalluqlidir.

2. Eksport qiluvchi korxonalarga yengilliklar

Xorijiy valyutada olinadigan daromadning ma’lum qismi soliqqa tortilmaydi.

3. Erkin iqtisodiy zonalar imtiyozlari

Investitsiya miqdoriga qarab 3 yildan 10 yilgacha:

- ✓ foyda solig‘i 0%
- ✓ yer solig‘i 0%
- ✓ mol-mulk solig‘i 0%

4. Jismoniy shaxslar uchun ijtimoiy xarajatlar bo‘yicha chegirmalar

- ta’lim xarajatlari
- davolanish xarajatlari

- pensiya badallariga to‘lovlar

Nogironlar tashkilotlari uchun imtiyozlar

Soliqdan to‘liq yoki qisman ozod qilish.

Soliq to‘lash muddati va uning ahamiyati

Soliq to‘lash muddati - soliq majburiyatini bajarish kerak bo‘lgan oxirgi sana. Bu element soliq tizimining tartibga soluvchi funksiyasida muhim o‘rin tutadi.

Soliq to‘lash muddatining asosiy vazifalari:

1. Davlat byudjetini vaqtida resurslar bilan ta’minlash
2. Soliq to‘lovchilar intizomini shakllantirish
3. Soliq ma’murchiligini samarali tashkil etish
4. Moliyaviy oqimlarni boshqarish

Muddatlar bo‘yicha turlari:

Oyma-oy to‘lovlar - JShDS, ijtimoiy soliq

Kvartal to‘lovlar - foyda solig‘i, QQS

Yillik to‘lovlar - mol-mulk solig‘i, yer solig‘i

O‘zbekiston soliq tizimida muddatlarni kechiktirishga ruxsat beriladigan holatlar ham mavjud, masalan, tabiiy ofatlar yoki force-majeure holatlarida davlat soliqni kechiktirish yoki bo‘lib-bo‘lib to‘lash imkonini beradi.

Agar soliq o‘z vaqtida to‘lanmasa, quyidagi choralar belgilanadi:

1. Penya hisoblanadi - har bir kechiktirilgan kun uchun foiz;
2. Majburiy undirish - soliq organi tomonidan bank hisobidan yechib olish;
3. Javobgarlik choralari - ma’muriy jarimalar;
4. Ogohlantirish va audit tekshiruvlari.

Bu tizim soliq intizomini kuchaytiradi va davlatning fiskal barqarorligini ta’minlaydi.

Tahlil shuni ko‘rsatdiki, soliq imtiyozlari to‘g‘ri yo‘naltirilganida iqtisodiy o‘sish, investitsiya faolligi, eksport salohiyati va ijtimoiy himoyaga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Ammo ularning me’yoridan ortiq qo‘llanishi fiskal intizomni zaiflashtirishi mumkin. Soliq to‘lash muddati esa soliq tizimining boshqaruv mexanizmini tartibga soladi va byudjet barqarorligining asosiy kafolatlaridan biri hisoblanadi.

Soliq elementi tushunchasining nazariy-metodologik asoslari mavzusi bo`yicha test savollari

1. Soliq imtiyozi nima?

A) Soliqni ko‘paytirish usuli

B) Soliq yukini kamaytirishga qaratilgan mexanizm

C) Soliq muddatini o‘zgartirish tartibi

D) Soliq stavkasini oshirish

Javob: B

2. Quyidagilardan qaysi biri soliq imtiyozi turiga kirmaydi?

A) Soliqdan to‘liq ozod qilish

B) Soliq stavkasini kamaytirish

C) Soliq krediti

D) Soliq stavkasini oshirish

Javob: D

3. Soliq to‘lash muddati qanday ta’riflanadi?

A) Soliq stavkasini belgilovchi sana

B) Soliqni to‘lash talab etiladigan oxirgi sana

C) Soliq imtiyozi muddati

D) Soliqdan ozod bo‘lish muddati

Javob: B

4. O‘zbekistonda IT-Park rezidentlari uchun asosiy imtiyoz qanday?

A) 0% daromad solig‘i

B) 20% QQS

C) QQSdan ozod bo‘lmaslik

D) 30% foyda solig‘i

Javob: A

5. Soliq imtiyozlarining asosiy maqsadi nimalardan biri?

A) Iqtisodiy faollikni pasaytirish

B) Investitsiyalarni rag‘batlantirish

C) Soliq yukini oshirish

D) Tovar narxlarini ko‘tarish

Javob: B

6. Jismoniy shaxslar uchun ijtimoiy xarajatlarni soliqdan chegirish qaysi turga kiradi?

A) Soliq krediti

B) Soliq chegirmasi

C) Soliq muddatini uzaytirish

D) Soliqdan to‘liq ozod qilish

Javob: B

7. Soliq muddatini buzgan soliq to‘lovchiga qanday chora qo‘llanadi?

A) Soliqni bekor qilish

B) Penya hisoblash

C) Soliq imtiyozi berish

D) Soliq stavkasini kamaytirish

Javob: B

8. Bilvosita soliq imtiyozlari qaysi sohaga ko‘proq beriladi?

A) Ish haqi

B) Tadbirkorlik aylanmasi

C) Eksport

D) Yer uchastkalari

Javob: C

9. Soliq imtiyozlari haddan ortiq qo‘llansa oqibat qanday bo‘ladi?

A) Byudjet barqarorlashadi

B) Davlat daromadlari kamayadi

C) Soliq to‘lovchilar soni ortadi

D) Fiskal bazasi kengayadi

Javob: B

10. Soliq imtiyozlari kimning qarori bilan belgilanadi?

A) Vazirlar Mahkamasi

B) Soliq qo‘mitasi

C) Soliq kodeksi

D) Soliq inspeksiyasi

Javob: C

Glossariy (Atamalar izohi):

1. Soliq imtiyozi - soliq to‘lovchining soliq yukini kamaytirishga qaratilgan yengillik.

2. Soliq krediti - soliqni ma’lum muddatga kechiktirib to‘lash imkoniyati.

3. Soliq to‘lash muddati - soliqni majburiy to‘lash kerak bo‘lgan oxirgi sana.

4. Soliq chegirmasi - daromaddan ayrim summalarni soliqdan oldin chegirib tashlash.

5. Erkin iqtisodiy zona - soliq imtiyozlari qo‘llaniladigan maxsus hudud.

V BOB. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI SOLIQ TIZIMI VA UNING SHAKLLANISHINING NAZARIY ASOSLARI

5.1. O‘zbekiston soliq tizimining tarkibi va tuzilishi

O‘zbekiston Respublikasi soliq tizimi - bu soliqlar, yig‘imlar, majburiy to‘lovlar, soliq siyosati mexanizmlari, soliq ma’murchiligi va soliq qonunchiligi kabi komponentlardan iborat murakkab iqtisodiy-huquqiy tuzilma sanaladi. Soliq tizimining asosiy vazifasi davlat byudjetini barqaror moliyalashtirish, iqtisodiy faoliyatni tartibga solish va ijtimoiy adolatni ta’minlashdir.

Soliq tizimining asosiy tarkibiy qismlari:

1. Soliq qonunchiligi

O‘zbekiston soliq tizimi 1997-yilda birinchi bor «Soliq kodeksi» bilan institutsional ravishda shakllantirilgan. 2020 yildan boshlab yangi tahrirdagi Soliq kodeksi joriy qilindi va xalqaro talablar bilan uyg‘unlashtirildi.

Soliq tizimi - davlatning iqtisodiy siyosatini amalga oshiruvchi eng asosiy moliyaviy institutsion mexanizmlardan biridir. Jahon iqtisodiyotida P. Samuelson, R. Musgrave, J. Stiglitz singari iqtisodchilar soliqlarni iqtisodiyotni tartibga soluvchi “majburiy transfer va stimullar mexanizmi” sifatida talqin qiladilar. Musgravega ko‘ra, soliq tizimining yetakchi funksiyalari - resurslarni qayta taqsimlash, makroiqtisodiy barqarorlashtirish va ijtimoiy adolatni ta'minlashdir.

O‘zbekistonning soliq tizimi ham aynan ushbu nazariy yondashuvlar asosida shakllanib, amaliyotga moslashtirilgan. Soliq tizimining konseptual modeli 1991 yildan keyin shakllandi va bozor iqtisodiyotiga mos tarzda modernizatsiya qilindi.

O‘zbekiston soliq tizimining tarkibi quyidagi asosiy elementlardan iborat:

1) Umumdavlat soliqlari

Qo‘shilgan qiymat solig‘i (QQS)

Foyda solig‘i

Aksiz solig‘i

Yer qa’ridan foydalanganlik uchun soliq

Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘i

2) Mahalliy soliqlar

Yer solig‘i

Mol-mulk solig‘i

Suv resurslaridan foydalanganlik uchun soliq

3) Majburiy to‘lovlar va yig‘imlar

Davlat boji

Yuridik shaxslarni ro‘yxatdan o‘tkazish yig‘imlari

Fuqarolik holati dalolatnomalari bo‘yicha yig‘imlar

Bu tarkib Prezidentimiz tomonidan ilgari surilgan “Soliq yuki - iqtisodiy o‘sish me’yorlariga mos bo‘lishi kerak” tamoyiliga asoslanadi.

3. Soliq ma’murchiligi

Davlat soliq qo‘mitasi, uning hududiy boshqarmalari va elektron soliq xizmatlari (my.soliq.uz) tizimni boshqaradi. Soliq ma’murchiligi zamonaviy raqamlashtirish orqali ancha soddalashtirildi.

4. Soliq siyosati va fiskal tartibga solish

Soliq siyosati davlatning iqtisodiy strategiyasiga mos holda ishlab chiqiladi. 2017–2023 yillardagi iqtisodiy islohotlarda soliq stavkalari keskin pasaytirildi, soliqlar soni optimallashtirildi.

Ilmiy yondashuvlar:

Musgravega ko‘ra, soliq tizimi davlatning uch asosiy funksiyasi - resurslarni taqsimlash, daromadlarni qayta taqsimlash va barqarorlashtirish vazifalarini bajaradi.

Stiglitz soliq tizimini iqtisodiy rag‘batlar tizimi sifatida baholaydi.

5.2. Mustaqillikdan keyingi soliq islohotlari

O‘zbekiston mustaqillikka erishganidan so‘ng iqtisodiy mustaqillikni ta’minlashda soliq tizimini yangidan yaratish strategik ahamiyatga ega bo‘ldi.

Shu ma`noda O‘zbekiston mustaqillikka erishgach, mamlakat iqtisodiy tizimi tubdan o‘zgarishni boshdan kechirdi. Bozor mexanizmlariga o‘tish sharoitida soliq tizimi davlat iqtisodiyotini emas, balki bozor subyektlarini rivojlantirishga xizmat qiluvchi tartibga soluvchi mexanizm sifatida qayta shakllantirildi.

AQSh iqtisodchisi J. Stiglitzning ta’kidlashicha:“Yangi iqtisodiy tizimga o‘tayotgan mamlakatlar eng avvalo soliq tizimini isloh qilmas ekan, iqtisodiy transformatsiya to‘liq amalga oshmaydi.”

O‘zbekistonda ham iqtisodiy islohotlarning markazida aynan soliq tizimi turdi.

1991–2000-yillar: Boshlang‘ich islohotlar davri

Bu davr soliq tizimining shakllanish bosqichi bo‘lib, quyidagi yirik o‘zgarishlar amalga oshirildi:

1. Soliq organlarining mustaqil tizim sifatida shakllanishi

1991-yilda Davlat soliq qo‘mitasi tashkil qilinib, unga soliq yig‘ish, tekshiruv, nazorat va ma’murchilik vazifalari yuklatildi.

2. Soliqlarni kodifikatsiyalash

1997-yilda ilk bor O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi qabul qilindi. Bu hujjat davlatning soliq siyosatini yagona tizimga solib, soliqqa tortishning aniq tartibini belgilab berdi.

3. Yangi soliqlarni joriy etish

-Qo‘shilgan qiymat solig‘i (1992)

-Aksiz solig‘i

-Yer solig‘i

-Jismoniy shaxslardan olinadigan daromad solig‘i

4. Soliq yukining bosqichma-bosqich kamaytirilishi

1990-yillar oxiriga kelib, korxonalar uchun soliq stavkalari 60% dan 35–40% gacha tushirildi. Bu bozor munosabatlarining shakllanishida juda muhim bo‘ldi.

2000–2016-yillar: Modernizatsiya va barqarorlashuv davri

Bu davr O‘zbekistonda soliq tizimini takomillashtirish, iqtisodiyotni liberallashtirish va tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash bilan ajralib turadi.

1. Yagona soliq to‘lovi (YaST) joriy etildi

Kichik biznesni qo‘llab-quvvatlash maqsadida bir nechta soliqlar yagona to‘lovga birlashtirildi. Musgrave ta’kidlashicha:“***Yagona soliq to‘lovi kichik biznesni rag‘batlantirishda eng samarali mexanizmdir****.”*

2. Soliq stavkalari soddalashtirildi

-QQS 20% gacha tushirildi

-Foyda solig‘i 12–14% darajasida belgilandi

-Jismoniy shaxslar daromad solig‘i ikki bo‘lakli tarifga o‘tkazildi

3. Soliq imtiyozlari kengaytirildi

Eksport qiluvchi korxonalar, yangi texnologiyalar joriy qiluvchilar, yengil sanoat subyektlari uchun imtiyozlar taqdim etildi.

4. Elektron soliq tizimining boshlanishi

2005-yildan boshlab soliq hisobotlari elektron shaklga o‘tkazila boshlandi.

2017–2024-yillar: Yangi avlod soliq islohotlari

Bu davr soliq tizimining tubdan modernizatsiya qilinishi bilan tarixga kirdi.

Prezident Sh.M. Mirziyoyev ta’kidlaganidek: “Soliq tizimi xalq va tadbirkorlar manfaati yo‘lida xizmat qilishi shart.”

Asosiy islohotlar:

1. Soliq kodeksining yangi tahriri (2020-yil)

Yangi kodeks bozor iqtisodiyotining zamonaviy tamoyillariga mos ravishda qayta ishlab chiqildi.

2. Soliq turlari optimallashtirildi

Soliqlar soni 16 tadan 9 taga qisqartirildi.

3. Soliq yuki sezilarli kamaytirildi**

-QQS 20% → 15%

-Jismoniy shaxslar daromad solig‘i 12% yagona stavka

-Foyda solig‘i 12%

4. To‘liq raqamlashtirish

-Onlayn nazorat-kassa mashinalari

-E-faktura

-My.soliq.uz orqali hisob-kitoblar

-Soliq tekshiruvlarining qisman avtomatlashtirilishi

5. Soyadagi iqtisodotni qisqartirish

Naqd pul aylanmasini kamaytirish, elektron to‘lovlarni kengaytirish orqali.

6. Xalqaro standartlarga moslashuv

OECDning BEPS tamoyillari amaliyotga joriy etilmoqda.

Stiglitzning fikriga ko‘ra:“Raqamli soliq tizimi korruptsiyani kamaytirishning eng samarali mexanizmidir.”

Bu tamoyillar aynan O‘zbekiston islohotlarida mujassam.

Soliq islohotlarining iqtisodiy samaralari

1) -YIM o‘sish sur’ati barqarorlashdi
2) -Byudjet barqarorligi kuchaydi
3) -Tadbirkorlik subyektlari soni sezilarli ko‘paydi
4) -Investitsiyalar kirib kelishi oshdi
5) -Eksport hajmi kengaydi
6) -Soliq ma’lumotlarining blokcheynda himoyasi (bosqichma-bosqich)

Islohotlarning umumiy natijasi sifatida O‘zbekiston soliq tizimi xalqaro reytinglarda sezilarli yaxshilanishga erishdi.

Soliq tizimining shakllanish bosqichlari:

Soliq tizimining shakllanishi tarixiy va iqtisodiy zaruratlar bilan bog‘liq. O‘zbekistonda soliq tizimi quyidagi bosqichlarda shakllangan:

1. Rejalashtirilgan iqtisodiyotdan meros qolgan tizim (1991 gacha)

Markazlashgan, ma’muriy-buyruqbozlikka asoslangan soliq to‘lov jarayonlari mavjud edi.

2. Dastlabki bozor islohotlari (1991–2000)

Yangi soliqlar joriy qilindi: QQS, foyda solig‘i, jismoniy shaxslar solig‘i.

3. Institutsionallashtirish (2000–2016)

Soliq kodeksi takomillashtirildi

Yer va mulk soliqlari iqtisodiy mazmundan kelib chiqib qayta shakllantirildi

4. Modernizatsiya va optimallashtirish (2017–2023)

a. Soliqlar soni qisqartirildi
b. Stavkalar pasaytirildi
c. Soliq ma’murchiligi raqamlashtirildi
d. Kichik biznes uchun yengillashtirilgan tizim yaratildi

5. Zamonaviy integratsiya bosqichi (2023–hozir)

- Soliq tizimi xalqaro standartlarga moslashtirilmoqda
- Elektron hisobvaraq-fakturalar majburiy joriy qilingan

- Soliq yukining ijtimoiy adolat tamoyili bo‘yicha qayta ko‘rib chiqilishi davom etmoqda

5.3. Soliq tizimining shakllanish bosqichlari

O‘zbekiston soliq tizimi quyidagi tarkibiy qismlardan tuzilgan:

1. Normativ-huquqiy baza

O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi (2020-yilda yangi tahrir)

Prezident farmonlari

Vazirlar Mahkamasi qarorlari

2. Soliq boshqaruvi institutsional tizimi

O‘zbekiston Respublikasi Soliq qo‘mitasi

Hududiy boshqarmalar

Maxsus soliq inspeksiyalari

3. Soliq ma’murchiligi tizimi

Elektron soliq tizimi (my.soliq.uz)

Onlayn nazorat-kassa mashinalari

Raqamli fakturalar (e-invoice)

Stiglitz aytganidek:

“Zamonaviy soliq ma’murchiligi samaradorlik va shaffoflikning eng muhim omilidir”.

O‘zbekiston aynan shunday tamoyillar asosida raqamli soliq tizimiga o‘tmoqda.

Soliq tizimining prinsiplari

O‘zbekiston soliq tizimi quyidagi prinsiplarga tayangan holda ishlaydi:

1. Adolat
2. Tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash
3. Solishtirilganlik va barqarorlik
4. Soddalashtiklik
5. Ochiqlik va shaffoflik

Bu prinsiplarga muvofiq, soliq yuki oxirgi yillarda sezilarli darajada kamaytirildi.

O‘zbekiston soliq tizimining rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillar

-Bozor munosabatlarining chuqurlashuvi

-Raqamli transformatsiya
-Xalqaro standartlarga moslashuv (OECD, IMF tavsiyalari)
-Soliq siyosatining ijtimoiy yo‘naltirilganligi

5.4.Soliq tizimining nazariy asoslari va xorijiy tajribalar ta’siri

Soliq tizimining asosiy nazariyalari:
1. Klassik iqtisodchilar (A. Smit, D. Rikardo):
- Soliq adolatliligi
- Teng ulush tamoyili
- Soliqning minimal aralashuvi
2. Keynesian yondashuv:
- Soliqlar iqtisodiy siklni boshqaruvchi vosita
- Soliq yengilliklari orqali talabni rag‘batlantirish
3. Neoliberal nazariya (F. Hayek, M. Fridman):
- Past soliqlar - yuqori iqtisodiy faollik
- Soliq tizimi soddaligi
4. R. Musgrave modeli:

Davlatning uchta funksiyasi orqali soliq tizimining asoslanishi.Xorijiy tajribalar O‘zbekistonga ta’siri:
1. Rossiya modeli:
QQS va foyda solig‘i tizimi shakllanishiga ta’sir ko‘rsatgan.
2. Yevropa Ittifoqi tajribasi:
-Soliq ma’murchiligini raqamlashtirish
- E-IF (elektron hisobvaraq-faktura) tizimi
3. Koreya va Estoniya modeli:
- Raqamlashtirishda ilg‘or tajriba
- Soliq to‘lovchiga qulaylik tamoyili
4. AQSh va Kanada:
- Kichik biznes soliqqa tortish tizimi
- Innovatsion soliq yengilliklari

O‘zbekiston soliq tizimi aynan shu tajribalar uyg‘unligi asosida shakllanmoqda.

Xulosa qilib aytganda O‘zbekiston soliq tizimining shakllanishi, tarixiy rivojlanishi, nazariy asoslari va xorijiy tajribalar bilan

integratsiyasini yoritadi. Mustaqillik davrida soliq tizimida tub islohotlar amalga oshirildi, raqamlashtirish jarayonlari kuchaydi, soliq yukining kamayishi iqtisodiy faollikni oshirdi. Zamonaviy soliq siyosati xalqaro talablarga javob beruvchi stabil fiskal boshqaruv tizimini shakllantirmoqda.

O‘zbekiston Respublikasi soliq tizimi va uning shakllanishining nazariy asoslari mavzusi bo`yicha test savollari

1. O‘zbekiston soliq tizimi qaysi hujjat asosida shakllantirilgan?

A) Budjet kodeksi

B) Soliq kodeksi

C) Ma’muriy kodeks

D) Fuqarolik kodeksi

Javob: B

2. Mustaqillikdan keyingi birinchi asosiy soliq islohoti qaysi yilda amalga oshirilgan?

A) 1991

B) 1995

C) 1997

D) 2001

Javob: C

3. QQS stavkasi 20% dan 12%ga qachon tushirilgan?

A) 2005

B) 2010

C) 2019

D) 2023

Javob: C

4. Musgravega ko‘ra soliq tizimi qaysi funksiyani bajarmaydi?

A) Barqarorlashtirish

B) Resurs taqsimoti

C) Ijtimoiy himoya

D) Daromadlarni qayta taqsimlash

Javob: C

5. Neoliberal nazariya soliq tizimiga qanday yondashadi?

A) Yuqori soliqlar

B) Turli imtiyozlar

C) Past soliqlar va soddalik

D) Soliqning yo‘qligi

Javob: C

6. Soliq tizimining modernizatsiya bosqichi qaysi davrga to‘g‘ri keladi?

A) 1991–2000

B) 2000–2016

C) 2017–2023

D) 2023–hozir

Javob: C

7. Mahalliy soliqlardan biri qaysi?

A) QQS

B) Foyda solig‘i

C) Daromad solig‘i

D) Yer solig‘i

Javob: D

8. Soliq ma’murchiligi kim tomonidan amalga oshiriladi?

A) Moliya vazirligi

B) Soliq qo‘mitasi

C) Vazirlar Mahkamasi

D) Hisob palatasi

Javob: B

9. Estoniya soliq tizimi ta’siri nimada ko‘rinadi?

A) Aktsiz tizimi

B) Raqamlashtirish modeli

C) Ijtimoiy soliq stavkalari

D) Obodonlashtirish solig‘i

Javob: B

10. Soliq tizimining nazariy asoslari qaysi iqtisodchi tomonidan rivojlantirilgan?

A) Keynes

B) Musgrave

C) Fridman

D) Hayek

Javob: B

Glossariy (Atamalar izohi)

1. Soliq tizimi - davlatning soliqlarni undirish, boshqarish va tartibga solish mexanizmlari majmui.

2. Fiskal siyosat - soliqlar va davlat xarajatlari orqali iqtisodiyotni boshqarish.

3. Modernizatsiya - soliq tizimini zamonaviy standartlarga mos holda isloh qilish.

4. Soliq ma’murchiligi - soliqlarni undirish jarayoni va boshqaruv usullari.

5. Soliq islohotlari - soliq tizimidagi o‘zgarishlar, takomillashtirish jarayonlari.

VI BOB. SOLIQ MUNOSABATLARI SUBYEKTLARINING HUQUQLARI VA SOLIQ MAJBURIYATLARINING BAJARILISHI

6.1. Soliq munosabatlari subyektlari tushunchasi

Soliq munosabatlari subyektlari tushunchasi

Soliq munosabatlari - davlatning majburiy to‘lovlarni undirish orqali fiskal siyosatni amalga oshirish jarayonida yuzaga keladigan iqtisodiy-huquqiy munosabatlardir. Ushbu munosabatlarda qatnashuvchi tomonlar soliq munosabatlari subyektlari deb yuritiladi.

Soliq subyektlari uch asosiy toifaga bo‘linadi:

1. Soliq to‘lovchilar - jismoniy va yuridik shaxslar, yakka tartibdagi tadbirkorlar, xorijiy kompaniyalar, nerezidentlar.

2. Soliq agentlari - manbada soliq ushlab qoluvchi tashkilotlar (masalan, ish beruvchilar).

3. Soliq organlari - davlat soliq qo‘mitasi, uning hududiy bo‘linmalari va maxsus inspeksiyalar.

J. Stiglitzning ta’kidlashicha:“Soliq subyektlari o‘rtasidagi aniq belgilangan vakolatlar va huquqlar soliq boshqaruvining shaffofligi va iqtisodiy barqarorlikning eng muhim kafolatidir.”

O‘zbekiston soliq huquqida ham aynan mana shu tamoyil amalga oshirilgan.

Soliq munosabatlari subyektlari - soliq to‘lovchi va soliq organlari o‘rtasida yuzaga keladigan iqtisodiy-huquqiy munosabatlarda ishtirok etuvchi barcha shaxslar majmui. Soliq munosabatlarining mohiyati shundaki, davlat va soliq to‘lovchi o‘rtasidagi o‘zaro majburiyatlar aniq huquqiy normalar orqali tartibga solinadi.

O‘zbekiston Respublikasining Soliq kodeksiga ko‘ra, soliq munosabatlari subyektlariga quyidagilar kiradi:

- ✓ -Soliq to‘lovchilar
- ✓ -Soliq agentlari
- ✓ -Soliq organlari
- ✓ -Davlat moliya organlari
- ✓ -Vakolatli nazorat organlari

Soliq munosabatlarining umumiy xususiyatlari:

1. Ular davlat majburiy to‘lovlari bilan bog‘liq.

2. Ikki tomonlama majburiyatlarga asoslanadi.

3. Yuridik kuchga ega bo‘lgan huquqiy munosabat hisoblanadi.

4. Soliq kodeksida qat’iy belgilangan tartibda amalga oshiriladi.

5. Ma’muriy, iqtisodiy va moliyaviy javobgarlik bilan ta’minlanadi.

Ilmiy nuqtai nazar:

Stiglitz ta’kidlashicha, soliq subyektlari orasidagi o‘zaro hurmat va huquqiy muvozanat - barqaror soliq tizimining asosiy omilidir.

Musgrave fikricha, soliq munosabatlari davlatning fiskal vakolatlarini amalda ro‘yobga chiqaruvchi tizimning yuragi hisoblanadi.

Soliq munosabatlari subyektlarini to‘g‘ri tasniflash soliqqa tortish jarayonining oshkoraligi va samaradorligini ta’minlaydi.

6.2. Soliq to‘lovchilarning asosiy huquqlari va majburiyatlari

Soliq to‘lovchilarning huquq va majburiyatlari davlat va soliq to‘lovchi o‘rtasidagi iqtisodiy muvozanatni belgilovchi muhim kategoriyadir. O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksida soliq to‘lovchiga berilgan huquqlar demokratik tamoyillarga asoslangan.

Soliq to‘lovchilarning asosiy huquqlari:

1. Axborot olish huquqi

Soliq to‘lovchi soliq majburiyatlari, hisobotlar, imtiyozlar, tekshiruvlar tartibi haqida soliq organlaridan batafsil axborot olish huquqiga ega.

2. Soliq tekshiruvlari tartibi bilan tanishish

Tekshiruv boshlanishidan oldin soliq to‘lovchi tekshiruv turi, muddatlari va asoslari haqida yozma bildirishnoma olishi shart.

3. Soliq imtiyozlaridan foydalanish huquqi

Agar soliq to‘lovchi imtiyoz shartlariga mos bo‘lsa, u soliq yukini kamaytiruvchi barcha yengilliklardan foydalanishi mumkin.

4. E’tiroz bildirish va sudga murojaat qilish huquqi

Soliq organlari qarorlariga shikoyat qilish - soliq to‘lovchining asosiy konstitutsiyaviy huquqlaridan biridir.

5. Tijorat sirining himoya qilinishi

Soliq organlari soliq to‘lovchi haqidagi ma’lumotlarni oshkor etishga haqli emas.

Soliq to‘lovchilarning majburiyatlari:

1. Soliq to‘lovchi sifatida ro‘yxatdan o‘tish

O‘zbekiston hududida faoliyat yurituvchi har bir yuridik va jismoniy shaxs soliq to‘lovchi sifatida ro‘yxatdan o‘tishi shart.

2. Soliqlarni o‘z vaqtida to‘lash

Bu eng asosiy majburiyat bo‘lib, soliq to‘lovchi belgilangan muddatda soliqlarni to‘lashi shart.

3. Soliq hisobotlarini topshirish

Hisobotlarni elektron tarzda (my.soliq.uz) topshirish majburiy hisoblanadi.

4. Soliq organlari bilan hamkorlik qilish

Tekshiruv davomida zarur hujjatlarni taqdim etish, tushuntirish berish va elektron e’lonlarni qabul qilish.

5. Qonunbuzarlik sodir etmaslik

Soliqdan bo‘yin tovlash jinoyat va ma’muriy javobgarlikka sabab bo‘ladi.

Soliq to‘lovchilarning maqomi O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi (2020-yil tahriri)da aniq belgilab berilgan.

Stiglitzga ko‘ra, soliq to‘lovchi huquqlarining kafolatlanishi “fiskal demokratiyaning asosiy elementi”dir.

6.3. Soliq organlarining huquqlari va vakolatlari

Soliq organlari davlat soliq siyosatini amalga oshirishga mas’ul bo‘lgan vakolatli organlardir. Ularning faoliyati Soliq kodeksi, “Davlat soliq xizmati to‘g‘risida”gi Qonun va boshqa normativ hujjatlar bilan tartibga solinadi.

Soliq organlarining asosiy huquqlari:

1. Soliq tekshiruvlarini o‘tkazish

- Rejalashtirilgan
- Rejasiz
- Qo‘shimcha

- Tematik

Soliq organi tegishli protseduralarni buzmasdan tekshiruv o‘tkazish huquqiga ega.

2. Soliq hisob-kitoblarini aniqlash

Soliq organi soliq to‘lovchi tomonidan taqdim etilgan hisobotlarni tekshirish va kerak bo‘lsa qayta hisoblash vakolatiga ega.

3. Soliq qarzlarini undirish

Agar soliq to‘lanmasa:

- bank hisobvarag‘idan yechib olish
- mol-mulkka taqiq qo‘yish
- ijro hujjatini chiqarish

huquqiga ega.

4. Jarima va penya qo‘llash

Soliq tartibini buzish hollari uchun ma’muriy jarimalar qo‘llaniladi.

5. Soliq nazorati tizimini yuritish

Elektron nazorat, risk tahlili, soliq xavfi monitoringi.

Soliq organlarining asosiy vakolatlari

-Normativ-huquqiy hujjatlar asosida soliq siyosatini tatbiq etish.

-Raqamli soliq tizimini joriy etish va boshqarish.

-Soliq to‘lovchilar bilan ishlash bo‘yicha maslahat va axborot xizmatlari ko‘rsatish.

-Soliq madaniyatini oshirish bo‘yicha targ‘ibot ishlari olib borish.

Soliq organlarining javobgarliklari

Soliq organlari ham qonunga zid harakatlar uchun javobgar hisoblanadi. Bu soliq to‘lovchi huquqlarini himoya qiluvchi mexanizmlardan biridir.

Soliq majburiyatlarining bajarilishini ta’minlash mexanizmlari

Soliq majburiyatlarini bajarilish tizimi soliq boshqaruvining eng muhim bo‘g‘inidir.

Raqamli nazorat tizimi

-Elektron hisob-fakturalar

-E-NKM

-Soliq monitoringi

-Onlayn buxgalteriya tizimlari

Bu jarayon Stiglitz ta’riflagan “fiskal monitoringning avtomatlashtirilgan modeli”ning amaliy ko‘rinishidir.

Soliq tekshiruvlari

1. Kameral tekshiruv
2. Sayyor tekshiruv
3. Tematik tekshiruv

Tekshiruvlar asosan xavf-xatar tahlili orqali tanlanadi.

Jarima va sanksiyalar tizimi:

-Soliqni o‘z vaqtida to‘lamaslik

-Hisobot topshirmaslik

-Soxta ma’lumot berish

-Yashirin aylanma

Ular ma’muriy va moliyaviy javobgarlik bilan tartibga solinadi.

Soliq nizolarini hal qilish:

1. Soliq organi bilan kelishmovchilik - shikoyat tartibi.
2. Apellyatsiya komissiyasi.
3. Sud orqali hal qilish.

Soliq madaniyatini oshirish:

-Ommaviy tushuntirish ishlari

-Soliq savodxonligi bo‘yicha ta’lim dasturlari

-Soliq–tadbirkor muloqot platformalari

Musgravega ko‘ra, soliq madaniyati “davlatning fiskal barqarorligi yo‘lida eng uzoq muddatli investitsiya hisoblanadi.”

6.4. Soliq majburiyatlarining bajarilishini ta’minlash mexanizmlari

Soliq majburiyatlarining bajarilishi davlat moliya tizimining barqarorligida hal qiluvchi rol o‘ynaydi. Ushbu jarayon qonunchilik, ma’muriy, rag‘batlantiruvchi va jazolovchi mexanizmlar orqali amalga oshiriladi.

Asosiy mexanizmlar:

1. Qonuniy mexanizmlar

Soliq kodeksi soliq majburiyatlarining bajarilishini ta’minlovchi asosiy huquqiy hujjatdir.

2. Ma’muriy mexanizmlar

- Soliq monitoringi
- E-IF (elektron hisob-faktura)
- Online-NKM (nazorat-kassa mashinasi)
- Risk tahlili asosida tekshiruvlar

3. Iqtisodiy rag‘bat mexanizmlari

- Soliq imtiyozlari
- Preferensiyalar
- Stimul beruvchi stavkalar

Bu mexanizmlar soliq to‘lovchilarni qonuniy faoliyat yuritishga undaydi.

4. Javobgarlik mexanizmlari

Agar soliq qarzi mavjud bo‘lsa:

- Penya hisoblanadi
- Jarimalar qo‘llanadi
- Bank hisobvarag‘iga taqiq qo‘yiladi
- Sud orqali undiriladi

5. Raqamlashtirish mexanizmlari

Raqamli soliq nazorati soliq intizomini kuchaytiradi. Bugungi kunda O‘zbekistonda:

- elektron shaffoflik
- avtomatik hisob-kitoblar
- soliq to‘lovchi profilini baholash tizimi amal qilmoqda.

Shu tariqa soliq majburiyatlarining bajarilishi davlat tomonidan ko‘p bosqichli tizim orqali ta’minlanadi.

Yuqorida soliq munosabatlari subyektlarining huquq va majburiyatlari, soliq organlarining vakolatlari hamda soliq majburiyatlarining bajarilishini ta’minlovchi mexanizmlar tahlil qilindi. Soliq munosabatlarida subyektlar o‘rtasidagi muvozanat, tenglik va qonuniylik tamoyillari fiskal tizimning barqarorligini belgilaydi. Raqamlashtirilgan soliq ma’murchiligi esa mazkur munosabatlarning samaradorligini yanada oshirmoqda.

Soliq munosabatlari subyektlarining huquqlari va soliq majburiyatlarining bajarilishi mavzusi bo`yicha test savollari

1. Soliq munosabatlari subyektlarining asosiy tarkibiy qismi qaysi?

A) Soliq inspeksiyalari

B) Soliq to‘lovchilar

C) Moliya vazirligi

D) Banklar

Javob: B

2. Soliq to‘lovchilar qaysi huquqqa ega?

A) Jarima qo‘llash

B) Soliq undirish

C) Axborot olish

D) Bank hisobini muzlatish

Javob: C

3. Soliq imtiyozlari qaysi toifaga kiradi?

A) Jazolovchi mexanizm

B) Rag‘batlantiruvchi mexanizm

C) Nazorat mexanizmi

D) Ma’muriy mexanizm

Javob: B

4. Soliq organlarining asosiy funksiyalaridan biri?

A) Kredit berish

B) Soliq nazoratini amalga oshirish

C) Lizing xizmatlari ko‘rsatish

D) Savdoni tashkil etish

Javob: B

5. Soliq qarzini undirish mexanizmi qaysi organ tomonidan amalga oshiriladi?

A) Prokuratura

B) Soliq organlari

C) Adliya vazirligi

D) Banklar

Javob: B

6. Soliq to‘lovchi qachon javobgarlikka tortiladi?

A) Hisobotni to‘g‘ri topshirganda

B) Soliqdan bo‘yin tovlaganda

C) Imtiyozdan foydalanganda

D) Soliq ma’lumotlari o‘zgarganda

Javob: B

7. Elektron hisob-faktura qaysi mexanizmga kiradi?

A) Qonuniy mexanizm

B) Raqamli mexanizm

C) Rag‘bat mexanizmi

D) Jazolovchi mexanizm

Javob: B

8. Soliq organi tekshiruv o‘tkazishdan oldin nimani taqdim etishi shart?

A) Guvohnoma nusxasi

B) Tekshiruv blankasi

C) Yozma bildirishnoma

D) Bank rekvizitlari

Javob: C

9. Soliq munosabatlari qaysi hujjat bilan tartibga solinadi?

A) Mehnat kodeksi

B) Soliq kodeksi

C) Jinoyat kodeksi

D) Notariat to‘g‘risidagi Qonun

Javob: B

10. Soliq to‘lovchi ma’lumotlarini oshkor qilish huquqiga kim ega?

A) Hech kim

B) Har bir davlat organi

C) Banklar

D) Savdo tashkilotlari

Javob: A

Glossariy (Atamalar izohi)

1. Soliq subyekti - soliq munosabatlarida ishtirok etuvchi jismoniy yoki yuridik shaxs.

2. Soliq organi - davlatning soliq siyosatini amalga oshiruvchi vakolatli organ.

3. Soliq majburiyati - soliq to‘lovchining soliq to‘lash, hisobot topshirish kabi majburiyatlari.

4. Soliq nazorati - soliq majburiyatlari bajarilishini tekshiruvchi tizim.

5. Raqamlashtirilgan soliq ma’murchiligi - soliq jarayonlari elektron va avtomatlashtirilgan integratsiyalangan tizim orqali boshqarilishi.

VII BOB SOLIQ SIYOSATI VA UNING ASOSIY YO‘NLISHLARI

7.1. Soliq siyosatining tushunchasi va vazifalari

Soliq siyosati davlatning iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanish strategiyasini amalga oshirishda muhim moliyaviy mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi. Ilmiy adabiyotlarda soliq siyosati tushunchasiga turlicha yondashuvlar mavjud bo‘lib, ularning barchasi mazmunan davlat va xo‘jalik yurituvchi subyektlar o‘rtasidagi moliyaviy munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan.

Soliq siyosati davlatning moliyaviy siyosatining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, u orqali davlat iqtisodiy jarayonlarga bevosita va bilvosita ta’sir ko‘rsatadi. Ilmiy jihatdan soliq siyosati - bu davlat tomonidan soliqlarni belgilash, ularni undirish va ulardan foydalanish jarayonida amalga oshiriladigan iqtisodiy, huquqiy va tashkiliy chora-tadbirlar majmuidir.

J.M.Keyns soliq siyosatini yalpi talabni boshqarishning asosiy vositalaridan biri sifatida talqin qilgan bo‘lsa, A.Smit soliqlarni davlat xarajatlarini qoplashning adolatli manbai sifatida ko‘rgan. Zamonaviy iqtisodiy nazariyada esa soliq siyosati faqat fiskal maqsad bilan cheklanmay, balki iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish, investitsion muhitni yaxshilash, ijtimoiy tenglikni ta’minlash kabi ko‘plab strategik vazifalarni bajaruvchi kompleks mexanizm sifatida qaraladi.

Soliq siyosatining asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- davlat byudjetini barqaror moliyalashtirish;
- iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish;
- tadbirkorlik faoliyatini qo‘llab-quvvatlash;
- daromadlarni qayta taqsimlash orqali ijtimoiy tenglikni ta’minlash;
- iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlash.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida soliq siyosatining moslashuvchanligi alohida ahamiyat kasb etib, u iqtisodiy kon’yunkturaga mos ravishda takomillashtirib borilishi lozim.

Soliq siyosatining iqtisodiy mohiyati uning qayta taqsimlovchi xususiyatida namoyon bo‘lib, bu orqali milliy daromadning bir qismi markazlashtiriladi va ustuvor yo‘nalishlarga yo‘naltiriladi. Ayniqsa, bozor iqtisodiyoti sharoitida soliq siyosatining moslashuvchanligi davlatning iqtisodiy barqarorligini ta’minlashda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi.

7.2 Soliq siyosati va uning asosiy yo‘nalishlari

Davlatning iqtisodiy siyosati tizimida soliq siyosati markaziy o‘rinlardan birini egallaydi. Soliq siyosati orqali davlat nafaqat byudjet daromadlarini shakllantiradi, balki iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantiradi, ijtimoiy tenglikni ta’minlaydi, tadbirkorlik muhitini yaxshilaydi hamda makroiqtisodiy barqarorlikka erishadi. Zamonaviy sharoitda soliq siyosati faqat fiskal vosita sifatida emas, balki iqtisodiyotni boshqarishning faol mexanizmi sifatida namoyon bo‘lmoqda. Shu bois, soliq siyosatining asosiy yo‘nalishlarini nazariy va amaliy jihatdan chuqur tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Soliq siyosatining mohiyati va maqsadlari:

Soliq siyosati mohiyati - bu davlat tomonidan soliqlarni belgilash, undirish va boshqarish orqali ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishga ta’sir ko‘rsatishga qaratilgan chora-tadbirlar majmuidir. Uning asosiy maqsadi davlat byudjeti daromadlarini barqaror ta’minlash bilan bir qatorda, iqtisodiy faollikni rag‘batlantirish va aholining ijtimoiy himoyasini kuchaytirishdan iborat.

Soliq siyosatining strategik maqsadlari quyidagilardan iborat:

- davlat moliyaviy barqarorligini ta’minlash;
- iqtisodiy o‘sish uchun qulay shart-sharoit yaratish;
- daromadlar tengsizligini yumshatish;
- investitsion va innovatsion faollikni qo‘llab-quvvatlash;
- soliq tizimining soddaligi va shaffofligini oshirish.

Mazkur maqsadlar soliq siyosatining asosiy yo‘nalishlari orqali amaliyotga tatbiq etiladi.

Soliq siyosatining fiskal yo‘nalishi

Soliq siyosatining eng an’anaviy va muhim yo‘nalishi fiskal yo‘nalish hisoblanadi. Ushbu yo‘nalishning asosiy vazifasi - davlat byudjeti daromadlarini shakllantirish va ularning barqarorligini ta’minlashdir. Fiskal yo‘nalish doirasida soliqlar davlatning ijtimoiy, mudofaa, ta’lim, sog‘liqni saqlash va infratuzilma xarajatlarini moliyalashtirish manbai bo‘lib xizmat qiladi.

Amaliy jihatdan fiskal siyosat soliq bazasini kengaytirish, soliq tushumlarini prognozlash va byudjet intizomini mustahkamlash orqali amalga oshiriladi. Bunda soliq stavkalarining haddan tashqari yuqori bo‘lishi yashirin iqtisodiyotning kengayishiga olib kelishi mumkinligi hisobga olinadi. Shu sababli zamonaviy fiskal siyosatda soliq yukini optimal darajada belgilash muhim tamoyil sifatida qaraladi.

Rag‘batlantiruvchi (iqtisodiy) yo‘nalish:

Soliq siyosatining ikkinchi muhim yo‘nalishi - iqtisodiy jarayonlarni rag‘batlantirishga qaratilgan yo‘nalishdir. Bu yo‘nalish orqali davlat soliqlardan iqtisodiy faollikni kuchaytirish vositasi sifatida foydalanadi. Jumladan, soliq imtiyozlari, soliq stavkalarini pasaytirish, investitsiya soliq kreditlari kabi mexanizmlar qo‘llaniladi.

Amaliyotda ushbu yo‘nalish tadbirkorlik subyektlarini qo‘llab-quvvatlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik uchun soddalashtirilgan soliq rejimlarining joriy etilishi ishlab chiqarish hajmining oshishiga, yangi ish o‘rinlarining yaratilishiga xizmat qiladi. Shu bilan birga, innovatsion faoliyat bilan shug‘ullanuvchi korxonalar uchun soliq preferensiyalari ilmiy-texnik taraqqiyotni tezlashtiradi.

Ijtimoiy yo‘naltirilgan soliq siyosati:

Soliq siyosatining ijtimoiy yo‘nalishi jamiyatda ijtimoiy adolatni ta’minlashga qaratilgan. Bu yo‘nalish aholining turli qatlamlari o‘rtasidagi daromadlar tafovutini kamaytirish, kam ta’minlangan qatlamlarni qo‘llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

Progressiv soliq stavkalari, soliqdan ozod etiladigan minimumlar, ijtimoiy soliq chegirmalari ushbu yo‘nalishning asosiy instrumentlari hisoblanadi. Amaliy jihatdan, jismoniy shaxslar daromad solig‘ida ijtimoiy imtiyozlarning mavjudligi aholining real daromadlarini saqlab

qolishga yordam beradi. Shu bilan birga, ijtimoiy yo‘nalish fiskal manfaatlar bilan muvozanatda olib borilishi zarur, aks holda byudjet barqarorligiga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Ma’muriy va institutsional yo‘nalish:

Zamonaviy soliq siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri soliq ma’muriyatchiligini takomillashtirishdan iborat. Bu yo‘nalish soliq tizimining samaradorligini oshirish, soliq to‘lovchilar uchun qulay sharoit yaratish hamda korrupsiya va soliqdan bo‘yin tovlash holatlarini kamaytirishga qaratilgan.Amaliyotda raqamli texnologiyalarni joriy etish, elektron soliq hisobotlari, avtomatlashtirilgan nazorat tizimlari soliq ma’muriyatchiligini sezilarli darajada yengillashtiradi. Natijada soliq organlari va soliq to‘lovchilar o‘rtasidagi munosabatlar shaffoflashadi, soliq intizomi mustahkamlanadi.

Xulosa qilib aytganda, soliq siyosati davlat iqtisodiy siyosatining muhim tarkibiy qismi bo‘lib, uning asosiy yo‘nalishlari o‘zaro uzviy bog‘liq holda amalga oshiriladi. Fiskal barqarorlikni ta’minlash, iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantirish, ijtimoiy adolatni qaror toptirish va soliq ma’muriyatchiligini takomillashtirish soliq siyosatining ustuvor vazifalaridir. Ushbu yo‘nalishlarning ilmiy asoslangan va amaliy jihatdan puxta amalga oshirilishi mamlakatning barqaror iqtisodiy rivojlanishini ta’minlashga xizmat qiladi.

7.3. Soliq siyosatining iqtisodiy o‘sish va byudjetni to‘ldirishdagi roli

Zamonaviy iqtisodiy tizimda soliq siyosati davlatning makroiqtisodiy barqarorlikni ta’minlash, iqtisodiy o‘sishni jadallashtirish va byudjet daromadlarini shakllantirishdagi eng muhim vositalardan biri hisoblanadi. Soliqlar nafaqat davlat moliyaviy resurslarining asosiy manbai, balki iqtisodiy jarayonlarga faol ta’sir ko‘rsatuvchi mexanizm sifatida ham namoyon bo‘ladi. Shu bois, soliq siyosatining iqtisodiy o‘sish va byudjetni to‘ldirishdagi rolini chuqur tahlil qilish davlat moliyaviy siyosatini samarali olib borishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Iqtisodiy o‘sish va byudjet barqarorligi o‘zaro chambarchas bog‘liq bo‘lib, ularning har ikkalasi ham puxta ishlab chiqilgan soliq

siyosatisiz amalga oshishi mumkin emas. Mazkur ma’ruzada soliq siyosatining ushbu ikki yo‘nalishdagi ahamiyati nazariy va amaliy jihatdan yoritiladi.

Iqtisodiy o‘sish - bu ishlab chiqarish hajmining kengayishi, yalpi ichki mahsulotning ortishi va aholi farovonligining yaxshilanishi bilan ifodalanadigan murakkab jarayondir. Soliq siyosati mazkur jarayonga bevosita va bilvosita ta’sir ko‘rsatadi. Avvalo, soliqlar iqtisodiy subyektlarning investitsiya, iste’mol va jamg‘arma qilish qarorlariga ta’sir etadi.

Soliq yukining oqilona darajada belgilanishi tadbirkorlik faolligini oshiradi. Soliq stavkalarining haddan tashqari yuqori bo‘lishi ishlab chiqarish xarajatlarini ko‘paytirib, investitsiyalarni cheklashi mumkin. Aksincha, mo‘’tadil va barqaror soliq siyosati xususiy sektorni rivojlantirish, ishlab chiqarish hajmini kengaytirish va yangi ish o‘rinlarini yaratishga xizmat qiladi.Amaliy jihatdan, iqtisodiy o‘sishni ta’minlashda soliq imtiyozlari va preferensiyalar muhim rol o‘ynaydi. Investitsiya loyihalari uchun beriladigan soliq chegirmalari, amortizatsiya siyosatining qulayligi, innovatsion faoliyat bilan shug‘ullanuvchi korxonalar uchun soliq yengilliklari ilmiy-texnik taraqqiyotni tezlashtiradi va uzoq muddatli iqtisodiy o‘sishga zamin yaratadi. Biroq bunday rag‘batlantiruvchi choralar byudjet manfaatlariga zid kelmasligi, ya’ni aniq maqsadga yo‘naltirilgan va vaqtinchalik bo‘lishi zarur.

Iqtisodiy o‘sishning muhim omillaridan biri qulay investitsion muhitni shakllantirishdir. Soliq siyosati investitsion muhitning asosiy tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Soliq tizimining soddaligi, barqarorligi va bashorat qilinishi investorlarda ishonch uyg‘otadi.Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, tez-tez o‘zgarib turadigan soliq qonunchiligi investitsiya jarayonlarini sekinlashtiradi. Shu sababli, soliq siyosatini ishlab chiqishda uzoq muddatli iqtisodiy strategiya bilan uyg‘unlikka erishish muhimdir. Xususan, ishlab chiqarishga yo‘naltirilgan xorijiy investitsiyalar uchun soliq imtiyozlarining berilishi iqtisodiyotning real sektorini rivojlantirishga xizmat qiladi va kelgusida byudjet tushumlarining oshishiga olib keladi.

Davlat byudjeti daromadlarining asosiy qismini soliqlar tashkil etadi. Shu bois, soliq siyosatining eng muhim vazifalaridan biri byudjetni barqaror va yetarli moliyaviy resurslar bilan ta’minlashdir. Byudjet daromadlarining barqarorligi davlatning ijtimoiy va iqtisodiy majburiyatlarini to‘liq bajarish imkonini beradi.

Soliq siyosatining fiskal roli soliq bazasini kengaytirish, soliq tushumlarini oshirish va soliq intizomini mustahkamlash orqali amalga oshiriladi. Amaliy jihatdan, bu jarayonda soliq stavkalarini oshirishdan ko‘ra, soliq bazasini kengaytirish va yashirin iqtisodiyotni qisqartirish samaraliroq hisoblanadi. Chunki soliq yukining keskin oshirilishi iqtisodiy faollikni pasaytirishi mumkin.Shu bilan birga, byudjetni to‘ldirishda soliq tushumlarining barqarorligi muhim ahamiyatga ega. Barqaror soliq tushumlari davlat xarajatlarini uzoq muddatli rejalashtirish imkonini beradi va makroiqtisodiy muvozanatni saqlashga yordam beradi.

Soliq siyosatini amalga oshirishda iqtisodiy o‘sish va byudjetni to‘ldirish manfaatlari o‘rtasida muvozanatni saqlash muhim vazifa hisoblanadi. Bir tomondan, soliq imtiyozlari va past soliq stavkalari iqtisodiy faollikni rag‘batlantiradi, ikkinchi tomondan esa, byudjet daromadlarining qisqarishiga olib kelishi mumkin.Shu sababli, zamonaviy soliq siyosatida selektiv yondashuv keng qo‘llaniladi.

7.4. Soliq siyosatining ijtimoiy va iqtisodiy adolatni ta’minlashdagi ahamiyati

Zamonaviy davlat boshqaruvida soliq siyosati nafaqat byudjet daromadlarini shakllantirish vositasi, balki jamiyatda ijtimoiy va iqtisodiy adolatni ta’minlashning muhim institutsional mexanizmi sifatida namoyon bo‘ladi. Soliq tizimi orqali davlat iqtisodiy resurslarni qayta taqsimlaydi, ijtimoiy tengsizlikni yumshatadi va barqaror iqtisodiy o‘sish uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi. Shu bois, soliq siyosatining mazmuni, tuzilishi va amalga oshirish mexanizmlari jamiyatdagi adolat tamoyillari bilan chambarchas bog‘liqdir.

Ijtimoiy-iqtisodiy adolat tushunchasi fuqarolarning iqtisodiy jarayonlardagi teng imkoniyatlarga egaligi, daromadlar va boyliklarning

haddan tashqari notekis taqsimlanishiga yo‘l qo‘ymaslik hamda ijtimoiy himoyaga muhtoj qatlamlarning davlat tomonidan qo‘llab-quvvatlanishini anglatadi. Mazkur maqsadlarga erishishda soliq siyosati hal qiluvchi rol o‘ynaydi.

Soliq siyosatining nazariy asoslari va adolat tamoyillari

Soliq siyosatining nazariy asoslari iqtisodiy tafakkur tarixida chuqur ildiz otgan. Adam Smit tomonidan ilgari surilgan “soliqqa tortishning to‘rt tamoyili” - adolatlilik, aniqlik, qulaylik va tejamkorlik bugungi kunda ham o‘z dolzarbligini yo‘qotmagan. Ayniqsa, adolatlilik tamoyili soliq yukining soliq to‘lovchilarning to‘lov qobiliyatiga mos bo‘lishini nazarda tutadi.

Iqtisodiy adolat nuqtayi nazaridan soliqlar regressiv emas, balki progressiv xarakterga ega bo‘lishi maqsadga muvofiqdir. Progressiv soliq tizimi yuqori daromad oluvchi qatlam zimmasiga nisbatan ko‘proq soliq yukini yuklash orqali jamiyatda daromadlar tafovutini qisqartirishga xizmat qiladi. Bu jarayonda davlat soliq tushumlarini ta’lim, sog‘liqni saqlash, ijtimoiy ta’minot kabi sohalarga yo‘naltirib, ijtimoiy adolatni mustahkamlaydi.

Soliq siyosatining ijtimoiy adolatni ta’minlashdagi roli

Ijtimoiy adolatni ta’minlashda soliq siyosati, avvalo, aholi daromadlarini qayta taqsimlash funksiyasini bajaradi. Kam ta’minlangan qatlamlar uchun soliq imtiyozlari, soliqdan ozod etish mexanizmlari va manzilli ijtimoiy transferlar aynan shu maqsadga xizmat qiladi. Natijada, aholining ijtimoiy zaif qatlamlari iqtisodiy jarayonlardan chetda qolib ketmaydi.

Bundan tashqari, soliq siyosati bandlikni rag‘batlantirish orqali ham ijtimoiy adolatni ta’minlaydi. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari uchun qulay soliq rejimlarining joriy etilishi yangi ish o‘rinlarini yaratishga zamin hozirlaydi. Bu esa fuqarolarning mehnat qilish huquqini real iqtisodiy imkoniyat bilan ta’minlab, ijtimoiy barqarorlikni kuchaytiradi.

Iqtisodiy adolat va soliq yukining muvozanati

Iqtisodiy adolat tushunchasi faqat daromadlarni qayta taqsimlash bilan cheklanmaydi. U, shuningdek, iqtisodiy faoliyat yurituvchi

subyektlar uchun teng raqobat sharoitlarini yaratishni ham o‘z ichiga oladi. Soliq siyosati haddan tashqari og‘ir bo‘lsa, ishlab chiqarish va investitsiya faolligi pasayadi, yashirin iqtisodiyot kengayadi. Bu holat esa iqtisodiy adolat tamoyillariga zid hisoblanadi.

Shu sababli, samarali soliq siyosati soliq yukining optimal darajasini ta’minlashi zarur. Davlat bir tomondan yetarli byudjet tushumlarini shakllantirsa, ikkinchi tomondan, tadbirkorlik subyektlarining iqtisodiy manfaatlarini himoya qilishi lozim. Mazkur muvozanat iqtisodiy adolatning amaliy ifodasi hisoblanadi.

O‘zbekiston sharoitida soliq siyosatining ahamiyati

O‘zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan soliq islohotlari ijtimoiy va iqtisodiy adolatni ta’minlashga qaratilganligi bilan ajralib turadi. So‘nggi yillarda soliq stavkalarining pasaytirilishi, soliq turlarining soddalashtirilishi va ma’muriyatchilikning qisqartirilishi iqtisodiy faollikni oshirishga xizmat qilmoqda. Shu bilan birga, ijtimoiy sohalarni moliyalashtirishga yo‘naltirilayotgan byudjet mablag‘lari aholining turmush darajasini yaxshilashga ijobiy ta’sir ko‘rsatmoqda.
Mazkur islohotlar soliq siyosatining faqat fiskal emas, balki kuchli ijtimoiy yo‘naltirilgan mexanizm ekanligini yaqqol namoyon etadi.
Xulosa qilib aytganda, soliq siyosati ijtimoiy va iqtisodiy adolatni ta’minlashda strategik ahamiyatga ega bo‘lgan davlat siyosati yo‘nalishidir. Uning samaradorligi soliq tizimining adolatliligi, shaffofligi va iqtisodiy rag‘batlantiruvchi xususiyatlari bilan belgilanadi. To‘g‘ri yo‘lga qo‘yilgan soliq siyosati jamiyatda ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlaydi, iqtisodiy o‘sishni rag‘batlantiradi va fuqarolarning davlatga bo‘lgan ishonchini oshiradi.

Aynan shu jihatlar soliq siyosatini zamonaviy demokratik va ijtimoiy yo‘naltirilgan davlatning ajralmas tarkibiy qismiga aylantiradi.

Soliq siyosati va uning asosiy yunalishlari mavzusi bo`yicha test savollari

1. Rag‘batlantiruvchi soliq siyosati nimaga qaratilgan?
A) Soliq yukini oshirishga
B) Investitsiya faolligini kuchaytirishga

C) Byudjet xarajatlarini kamaytirishga
D) Inflyatsiyani oshirishga
Javob: B
2. Laffer egri chizig‘i nimani ifodalaydi?
A) Soliq va inflyatsiya o‘rtasidagi bog‘liqlikni
B) Soliq stavkasi va byudjet daromadlari munosabatini
C) Pul massasi hajmini
D) Davlat qarzini
Javob: B
3. Progressiv soliq nimani anglatadi?
A) Soliq stavkasining daromadga nisbatan kamayishini
B) Daromad oshgani sari soliq stavkasining oshishini
C) Bir xil stavkani
D) Egri soliqni
Javob: B
4. Soliq siyosati nimani ifodalaydi?
A) Faqat soliq stavkalari majmuini
B) Davlatning moliyaviy-iqtisodiy ta’sir mexanizmini
C) Pul muomalasini
D) Bank tizimini
Javob: B
5. Soliq siyosati qaysi siyosatning tarkibiy qismi hisoblanadi?
A) Pul-kredit siyosatining
B) Ijtimoiy siyosatning
C) Moliyaviy siyosatning
D) Tashqi iqtisodiy siyosatning
Javob: C
6. Soliq siyosati qaysi siyosatning tarkibiy qismi hisoblanadi?
A) Pul-kredit siyosatining
B) Ijtimoiy siyosatning
C) Moliyaviy siyosatning
D) Tashqi iqtisodiy siyosatning
Javob: C
7. Soliq siyosatining asosiy maqsadi nimadan iborat?

A) Faqat davlat xarajatlarini qisqartirishdan

B) Byudjet daromadlarini shakllantirish va tartibga solishdan

C) Pul massasini nazorat qilishdan

D) Tashqi savdoni cheklashdan

Javob: B

8. Soliq siyosati orqali davlat qaysi jarayonga bevosita ta’sir ko‘rsatadi?

A) Aholi migratsiyasiga

B) Daromadlarni qayta taqsimlashga

C) Valyuta kursining shakllanishiga

D) Tabiiy resurslar zaxirasiga

Javob: B

9. Progressiv soliq tizimining asosiy xususiyati qaysi?

A) Daromad oshgani sari soliq stavkasi kamayadi

B) Barcha daromadlar bir xil stavkada soliqqa tortiladi

C) Daromad oshgani sari soliq stavkasi oshadi

D) Faqat yuridik shaxslarga tatbiq etiladi

Javob: C

10. Soliq siyosatining ijtimoiy ahamiyati nimada namoyon bo‘ladi?

A) Valyuta zaxiralarini ko‘paytirishda

B) Ijtimoiy tengsizlikni kamaytirishda

C) Import hajmini oshirishda

D) Pul emissiyasini cheklashda

Javob: B

Glossariy (Atamalar izohi):

1.Soliq siyosati - davlatning soliqlar orqali iqtisodiy jarayonlarga ta’sir etish tizimi.

2.Fiskal funksiya - davlat byudjetini shakllantirish vazifasi.

3.Qayta taqsimlash - milliy daromadni ijtimoiy guruhlar o‘rtasida taqsimlash.

4.Iqtisodiy rag‘bat - soliqlar orqali tadbirkorlikni qo‘llab-quvvatlash.

VIII BOB. SOLIQQA OID HUQUQBUZARLIK TUSHUNCHASI, TURLARI VA JAVOBGARLIK TO‘G‘RISIDAGI UMUMIY QOIDALAR

8.1. Soliqqa oid huquqbuzarlik tushunchasi

Soliqqa oid huquqbuzarlik - soliq to‘lovchi, soliq agenti yoki mansabdor shaxs tomonidan soliq qonunchiligida belgilangan majburiyatlarning buzilishi natijasida sodir etiladigan, jamiyat va davlat manfaatlariga zarar yetkazuvchi huquqiy jihatdan aybli harakat yoki harakatsizlikdir.

Bozor iqtisodiyotining bugungi o‘zgaruvchan sharoitida davlat fiskal barqarorligining mustahkamligi bevosita soliq tizimining aniqligi, adolatliligi va samarali ishlashiga bog‘liq. Soliq munosabatlarining to‘g‘ri tashkil etilishi esa soliq intizomining mustahkamligi bilan belgilanadi. Soliq intizomi esa o‘z navbatida soliqqa oid huquqbuzarliklar tabiati va ularning huquqiy oqibatlarini chuqur anglashni talab etadi.

Ushbu bobda soliqqa oid huquqbuzarliklarning huquqshunoslik va iqtisodiyot nazariyasi nuqtayi nazaridan fundamental asoslari, ularning amaliyotdagi real ko‘rinishlari, shuningdek, javobgarlik mexanizmlarining huquqiy va funksional tamoyillari tizimli ravishda yoritiladi.

O‘zbekiston Respublikasining Soliq kodeksida soliqqa oid huquqbuzarliklar aniq moddalar orqali tartibga solingan bo‘lib, ular soliq munosabatlarining barqaror faoliyat ko‘rsatishini ta’minlash uchun zarur bo‘lgan huquqiy asosni tashkil etadi.

Huquqbuzarlikning asosiy belgilariga quyidagilar kiradi:

1. Ayblilik - shaxsning ongli ravishda soliq qonunini buzishi yoki loqaydlik natijasida majburiyatni bajarmasligi.

2. Qonuniylik - huquqbuzarlik Soliq kodeksida belgilangan norma buzilishi natijasida yuzaga kelgan bo‘lishi kerak.

3. Ijtimoiy xavflilik - huquqbuzarlik natijasida davlat byudjetiga zarar yetkaziladi.

4. Javobgarlikning mavjudligi - soliq organlari yoki sud tomonidan belgilangan choralar qo‘llaniladi.

Ilmiy yondashuvlar:

-Musgrave nazariyasiga ko‘ra, soliq intizomining buzilishi fiskal barqarorlikka tahdid soluvchi iqtisodiy xavf omili hisoblanadi.

-Stiglitz fikricha, soliq qonunchiligini buzish soliq tizimining adolatlilik tamoyiliga zid bo‘lib, soliq to‘lovchilar o‘rtasida tengsizlikni kuchaytiradi.

Soliqqa oid huquqbuzarlik - bu soliq qonunchiligi talablarini buzish orqali davlat fiskal manfaatlariga zarar yetkazuvchi, jamiyat manfaatlariga zid bo‘lgan xatti-harakat yoki harakatsizlikdir.

Bu ta’rif uch qatlamli mazmunni o‘zida mujassam etadi:

1) Huquqiy mazmun

Huquqbuzarlik faqat va faqat qonunda aniq taqiqlangan harakat sodir etilganda yuzaga keladi. Huquqshunos H. Hart ta’kidlaganidek, “qonun buzilgani faqat norma mavjud bo‘lganda aniqlanadi”.

Demak, soliq huquqbuzarligining boshlang‘ich nuqtasi - normaning mavjudligi.

2) Iqtisodiy mazmun

Soliq huquqbuzarligi - fiskal barqarorlikka bevosita tahdiddir.

A. Musgrave fikriga ko‘ra, “soliq tushumining kamayishi davlatning butun iqtisodiy vazifalarini izdan chiqaradi”.

Yashirilgan har bir so‘m:

-infratuzilma rivojini sekinlashtiradi,

-ijtimoiy transferlarni qisqartiradi,

-davlat investitsiya siyosatini cheklaydi.

3) Ijtimoiy mazmun

Soliq madaniyatining pastligi, jamiyatda “soliq to‘lash majburiyat emas” degan qarashlar mavjudligi huquqbuzarliklarning ko‘payishiga olib keladi.

J. Stiglitz qayd etganidek, fiskal tizimga bo‘lgan ishonch soliq to‘lovchining xulqini belgilovchi asosiy omildir

Soliqqa oid huquqbuzarliklar jamiyatda soliq madaniyatining yetarli emasligi, iqtisodiy savodxonlikning pastligi, davlat nazoratining sustligi yoki soliq tizimining murakkabligidan kelib chiqishi mumkin.

8.2. Soliqqa oid huquqbuzarlikning turlari

O‘zbekiston Respublikasi Soliq kodeksi, Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeks va Jinoyat kodeksiga ko‘ra, soliqqa oid huquqbuzarliklar turlari mazmuniga ko‘ra quyidagicha tasniflanadi:

1. Ma’muriy soliq huquqbuzarliklari

Ular ijtimoiy xavfi nisbatan past bo‘lgan qoidabuzarliklardir. Masalan:

-soliq hisobotini kech topshirish

-soliq tekshiruvi talablarini bajarmaslik

-elektron hisob-faktura qo‘llamaslik

-nazorat-kassa mashinasidan foydalanmaslik

Bu qoidabuzarliklar uchun odatda jarima yoki ogohlantirish qo‘llaniladi.

2. Moliyaviy soliq huquqbuzarliklari

Ular soliq majburiyatlarini noto‘g‘ri bajarish, hisobotda xato ko‘rsatkichlar berish natijasida ko‘proq soliqlarni yashirish yoki kamaytirishga qaratilgan:

-soliqlarni to‘lamaslik

-soliq bazasini yashirish

-moliyaviy hujjatlarni soxtalashtirish

-soliq qarzini ataylab to‘lamaslik

Bu qoidabuzarliklar uchun penya, jarima va bank hisobvarag‘iga taqiq qo‘llaniladi.

3. Jinoyat darajasidagi iqtisodiy huquqbuzarliklar

O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat kodeksining 184-moddasi (soliq yoki boshqa majburiy to‘lovlardan bo‘yin tovlash) bilan belgilanadi. Jinoyat tarkibi quyidagilarda namoyon bo‘ladi:

-juda katta miqdorda soliqdan bo‘yin tovlash

-hujjatlarni ataylab qalbakilashtirish

-jinoiy guruh orqali soliqdan bo‘yin tovlash

-yashirin buxgalteriya yuritish

Bunday qoidabuzarliklar uchun:

-katta miqdorda jarima

-muayyan muddatga ozodlikdan mahrum qilish

-mansabdorlik huquqidan mahrum qilish

jazolari belgilangan.

4. Intizomiy huquqbuzarliklar

Soliq organlari xodimlari tomonidan xizmat vazifalarini bajarmaslik natijasida sodir bo‘ladi.

Masalan:

-tekshiruv tartibiga amal qilmaslik

-soliq to‘lovchi ma’lumotlarini oshkor qilish

-mansab vakolatlarini suiiste’mol qilish

Soliq huquqbuzarligi yuzaga kelishining ildiz omillari:

1) Iqtisodiy omillar

-soliq yukining yuqori bo‘lishi

-yashirin iqtisodiyot manfaatdorligi

-moliyaviy savodxonlik pastligi

2) Huquqiy omillar

-huquqni qo‘llash amaliyotining bir xillikka ega emasligi

-sanksiyalarning yetarli darajada ogohlantiruvchi bo‘lmasligi

3) Institutsional omillar

-nazorat mexanizmlarining eskirganligi

-elektron auditning sustligi

-hisob tizimining murakkabligi

4) Ijtimoiy-psixologik omillar

-“soliqdan qochish normal holat” degan ijtimoiy stereotiplar

-jamiyatda soliqlar evaziga ko‘rinadigan natijaning sustligi

-aholi ijtimoiy hayotida soliqlarning shoffoflik darajasi pastligi.

8.3. Soliq huquqbuzarliklariga qarshi qonuniy javobgarlik

Soliq qonunchiligini buzganlik uchun javobgarlik O‘zbekiston Respublikasining quyidagi hujjatlari orqali tartibga solinadi:

1. Soliq kodeksi

2. Ma’muriy javobgarlik to‘g‘risidagi kodeks

3. Jinoyat kodeksi

4. “Davlat soliq xizmati to‘g‘risida”gi Qonun

Asosiy javobgarlik turlari:

1. Jarima

Eng keng qo‘llaniladigan javobgarlik chorasi bo‘lib, huquqbuzarlikning og‘irlik darajasiga ko‘ra belgilanadi. Misol: soliq hisobotini belgilangan muddatda topshirmaganlik uchun jarima.

2. Penya

Soliq qarzini o‘z vaqtida to‘lamaganlik uchun hisoblanadi.

3. Mol-mulkka taqiq qo‘yish

Soliq qarzini undirish maqsadida soliq organi bank hisobvarag‘ini muzlatishi yoki mol-mulkni vaqtincha xatlashga haqli.

4. Sud javobgarligi

Jinoyat darajasida soliqdan bo‘yin tovlash sodir etilgan hollarda sud hukmi bilan jazo belgilanadi.

5. Ma’muriy jazo

Ogohlantirish, jarima, vaqtincha faoliyatni to‘xtatish yoki muayyan huquqlardan mahrum etish.

Imtiyozlardan foydalanishni cheklash va nazoratni oshirish.

8.4. Soliq huquqbuzarliklari uchun javobgarlikni belgilovchi umumiy qoidalar

Soliqqa oid javobgarlikni belgilashda Soliq kodeksida quyidagi umumiy tamoyillarga amal qilinadi:

1. Qonuniylik tamoyili

Hech bir soliq to‘lovchi qonunda ko‘rsatilmagan asos bilan javobgarlikka tortilishi mumkin emas.

2. Ayblilik tamoyili

Soliq to‘lovchi aybi isbotlanmasdan unga jazo qo‘llanilmaydi.

3. Adolat tamoyili

Jazo huquqbuzarlikning og‘irlik darajasiga mos bo‘lishi lozim.

4. Shaffoflik tamoyili

Soliq majburiyatlari va jazolar ochiq, tushunarli va barcha uchun bir xil qo‘llanilishi kerak.

5. Takror sodir etilgan huquqbuzarlik uchun kuchaytirilgan javobgarlik

Agar soliq to‘lovchi bir xil huquqbuzarlikni qayta sodir etsa, jazo miqdori oshiriladi.

6. Soliq to‘lovchining manfaatlarini himoya qilish

Soliq organlari soliq to‘lovchining huquqlarini buzishi mumkin emas; har bir jazo protsessual tartibda qo‘llanadi.

7. Zararni qoplash tamoyili

Soliqdan bo‘yin tovlash natijasida davlat byudjetiga yetkazilgan zarar to‘liq undirilishi shart.

Mazkur bobda soliqqa oid huquqbuzarliklarning mohiyati, turlari, javobgarlik shakllari va umumiy qoidalar tahlil qilindi. Soliq huquqbuzarliklari davlatning fiskal barqarorligiga, iqtisodiy o‘sishiga va soliq adolatiga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’sir qiladi. Qonuniy va ma’muriy mexanizmlarni takomillashtirish, raqamlashtirilgan soliq nazoratini kuchaytirish soliq intizomini oshirishning eng muhim omillaridan biridir.

Soliq huquqbuzarliklari - davlatning moliyaviy suverenitetiga bevosita ta’sir ko‘rsatadigan eng muhim omillardan biridir.

Ularning mohiyatini to‘g‘ri tushunish quyidagi asosiy xulosalarga olib keladi:

1. Soliq huquqbuzarliklari yuzaga kelishi tasodifiy emas - u iqtisodiy, institutsional va psixologik omillar bilan uzviy bog‘liq.

2. Huquqbuzarliklar tasnifi ularni to‘g‘ri baholash va samarali javobgarlik choralarini belgilash uchun zarur.

3. Javobgarlik mexanizmlarining muhim jihati - ularning ogohlantiruvchanligi, adolatliligi va muvofiqligidir.

4. Soliq to‘lovchining huquqlarini himoya qilish soliq tizimiga bo‘lgan ishonchni mustahkamlaydi va ixtiyoriy soliq to‘lov darajasini oshiradi.

5. Elektron audit, risk tahlil tizimlari, real vaqt monitoringi kabi zamonaviy nazorat vositalari huquqbuzarliklarni sezilarli darajada kamaytiradi.

Shunday qilib, soliqqa oid huquqbuzarliklar - faqat moliyaviy jarayoning buzilishi emas, balki davlat boshqaruv tizimi samaradorligi va jamiyatning fiskal madaniyati darajasini ifodalovchi ko‘rsatkichdir.

Soliqqa oid huquqbuzarlik tushunchasi, turlari va javobgarlik to‘g‘risidagi umumiy qoidalar mavzusi bo`yicha test savollari:

1. Soliq huquqbuzarligining asosiy belgisi nima?
A) Qonunchilikka moslik
B) Ayblilik va ijtimoiy xavf
C) Faqat moddiy zarar
D) Faoliyatni kengaytirish
Javob: B
2. Qaysi tur soliq huquqbuzarligi jinoyat tarkibiga kiradi?
A) Hisobotni kech topshirish
B) Soliqdan juda katta miqdorda bo‘yin tovlash
C) E-IFni noto‘g‘ri to‘ldirish
D) Tekshiruv talablarini bajarmaslik
Javob: B
3. Penya qachon qo‘llaniladi?
A) Hisobot topshirmaganda
B) Soliqni o‘z vaqtida to‘lamaganda
C) Elektron hujjatni yubormaganda
D) KKMdan foydalanmaganda
Javob: B
4. Soliq huquqbuzarliklari qaysi tamoyil asosida jazolanadi?
A) O‘zboshimchalik
B) Qonuniylik
C) Yashirinlik
D) Norasmiylik
Javob: B

5. Mansabdor shaxs soliq to‘lovchi ma’lumotini oshkor qilsa, bu qaysi turga kiradi?

A) Intizomiy huquqbuzarlik

B) Moliyaviy huquqbuzarlik

C) Jinoyat

D) Ma’muriy huquqbuzarlik

Javob: A

6. Soliq hisobotini ataylab qalbakilashtirish nima hisoblanadi?

A) Ma’muriy qoidabuzarlik

B) Jinoyat darajasidagi huquqbuzarlik

C) Hisobot xatosi

D) Texnik nosozlik

Javob: B

7. Soliq to‘lovchining aybi bo‘lmasa, unga jazo qo‘llanilishi mumkinmi?

A) Ha

B) Yo‘q

C) Faqat jarima

D) Faqat penya

Javob: B

8. Soliq huquqbuzarliklari asosan qaysi kodeksda belgilangan?

A) Mehnat kodeksi

B) Fuqarolik kodeksi

C) Soliq kodeksi

D) Iste’molchilar kodeksi

Javob: C

9. Takroran soliq huquqbuzarligi sodir etilganda qanday jazo qo‘llanadi?

A) Yengillatiladi

B) O‘zgarmaydi

C) Kuchaytiriladi

D) To‘xtatiladi

Javob: C

10. Moliyaviy huquqbuzarlik natijasida qanday zarar yetadi?

A) Shaxsiy zarar
B) Ma’naviy zarar
C) Davlat byudjetiga moddiy zarar
D) Atrof–muhitga zarar
Javob: C

Glossariy (Atamalar izohi):

1. Soliq huquqbuzarligi - soliq majburiyatlarining buzilishi natijasida yuzaga keladigan aybli harakat.

2. Penya - soliq qarzining o‘z vaqtida to‘lanmaganligi uchun hisoblanadigan moliyaviy jazo.

3. Jarima - soliq huquqbuzarligi uchun qo‘llaniladigan ma’muriy jazo.

4. Aybsizlilik tamoyili - shaxsning aybi isbotlanmasdan unga jazo qo‘llanmasligi.

5. Jinoyat tarkibi - soliqqa oid qonunbuzarlik juda katta zarar keltirsa jinoyat sifatida baholanishi.

IX BOB. SOLIQLAR VA MAKROIQTISODIY HOLATNING UZVIY BOG‘LIQLIGI

9.1. Soliqlar va makroiqtisodiy o‘sish o‘rtasidagi aloqalar

Milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi, iqtisodiy o‘sish jarayonlari, inflyatsiya darajasi, bandlik va umumiy makroiqtisodiy barqarorlik davlat tomonidan olib boriladigan soliq siyosati bilan bevosita bog‘liqdir. Soliq tizimi davlatning iqtisodiy boshqaruv mexanizmidagi eng muhim vositadir. Jahon amaliyoti shuni ko‘rsatadiki, soliq yukining optimal darajasi iqtisodiyotning barqaror o‘sishini ta’minlaydi, iqtisodiy faollikni rag‘batlantiradi va ijtimoiy tenglikni qo‘llab-quvvatlaydi.

Soliq tizimi har qanday milliy iqtisodiyotning yuragi hisoblanadi. U nafaqat davlat byudjetining asosiy manbai, balki iqtisodiy o‘sish, investitsiya faolligi, bandlik, narx barqarorligi, raqobat va daromadlar taqsimotining hal qiluvchi omili sifatida xizmat qiladi. Zamonaviy iqtisodiy nazariyalar soliqlarning iqtisodiy o‘sishga ta’sirini faqat fiskal aspektda emas, balki kengroq - makroiqtisodiy boshqaruvning strategik vositasi sifatida ko‘rib chiqadi.

Masalan, Nobel sovrindori J. Stiglitzning ta’kidlashicha:“To‘g‘ri tashkil etilgan soliq tizimi iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlash bilan birga, ijtimoiy farovonlikni oshirishga xizmat qiladi. Noto‘g‘ri tashkil etilgan tizim esa o‘sishni sekinlashtiradi, investitsiyalarni cheklaydi va tengsizlikni chuqurlashtiradi.”

Soliqlar davlatning iqtisodiy siyosati tarkibida makroiqtisodiy jarayonlarning boshqaruvchisidir. Davlatning fiskal siyosati orqali soliqlar iqtisodiyotning umumiy o‘sish sur’atlariga, yalpi talabga, investitsiyalarga va ish o‘rinlariga sezilarli ta’sir ko‘rsatadi.

Ushbu bobda soliqlarning iqtisodiy o‘sish, YIM, inflyatsiya, bandlik va barqarorlikka ta’siri chuqur tahlil qilinadi, ilmiy-nazariy yondashuvlar kengaytirilgan shaklda yoritiladi hamda yetuk iqtisodchilar qarashlari asosida tahliliy xulosalar beriladi.

Soliqlar va iqtisodiy o‘sish o‘rtasidagi asosiy bog‘liqliklar:

1. Soliqlar va investitsiyalar

Soliq stavkalari yuqori bo‘lsa:

-investitsion faollik pasayadi;

-biznes subyektlarining kengayish imkoniyatlari torayadi;

-kapital qo‘yilmalar kamayadi.

Soliq stavkalari past bo‘lsa esa, iqtisodiy o‘sish rag‘batlanadi.

2. Soliqlar va iste’mol

Daromad solig‘i oshirilsa, aholining qo‘shimcha xarajat qilish imkoniyati kamayadi → iste’mol qisqaradi.

Daromad solig‘ining pasayishi esa iste’molning oshishiga olib keladi.

3. Soliqlar va yalpi talab

Yalpi talabning asosiy unsurlari (C, I, G, NX) ichida C va I soliqlar bilan eng kuchli bog‘langan.

Soliqlar oshganda C va I qisqaradi, soliqlar kamayganda esa ortadi.

4.Soliq stavkalari va soliq yukining o‘sishga ta’siri

Optimal soliq yuki tamoyili

Juda past soliq yuki → davlat byudjeti kamomadi, infratuzilma rivojlanmaydi.

Juda yuqori soliq yuki → investitsiya susayadi, “soya iqtisodiyoti” kengayadi.

Optimal soliq yuki – YIMning 18–25% atrofida bo‘lganda iqtisodiyot barqaror o‘sishni namoyon etishi (Jahon banki tahlillari).

5. Soliqlar va iqtisodiy o‘sish nazariyalari

Xalqaro iqtisodchilar fikrlari

A. Laffer:

“Soliq stavkasi oshgan sari davlat daromadlari ma’lum nuqtaga qadar ko‘tariladi, undan keyin esa iqtisodiy faollik pasayishi tufayli qisqaradi”.

R. Barro (neoklassik model):

“Agar soliqlar investitsiya va iste’molni cheklasa, iqtisodiy o‘sish sur’ati sekinlashadi”.

J. Keyns:

“Soliq siyosati iqtisodiyotdagi talab darajasini boshqaruvchi asosiy vositadir”.

Musgrave, Keyns va neoklassik iqtisodchilar soliqlarning iqtisodiy o‘sishdagi rolini turlicha baholagan:

Keynschilar - soliqlarni qisqartirish orqali talabni rag‘batlantirish tarafdori.

Neoklassiklar - soliqlarni kamaytirish investitsiyalarni oshirib, real ishlab chiqarishni ko‘paytiradi, deb hisoblaydi.

Laffer nazariyasi - soliq stavkasi haddan oshsa, byudjet tushumlari kamayadi.

Yuqoridagi nazariyalar soliqlarning iqtisodiy o‘sish bilan uzviy bog‘liqligini ko‘rsatadi.

9.2. Soliqlarning milliy iqtisodiyotdagi roli

Milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishi va davlatning ijtimoiy-iqtisodiy vazifalarini samarali bajarishi bevosita moliyaviy resurslarning shakllanishi va taqsimlanish mexanizmlariga bog‘liqdir. Ushbu mexanizmlar ichida soliqlar markaziy o‘rin egallaydi. Soliqlar nafaqat davlat byudjetining asosiy daromad manbai, balki iqtisodiy jarayonlarni tartibga soluvchi, rag‘batlantiruvchi va ijtimoiy muvozanatni ta’minlovchi muhim vosita sifatida namoyon bo‘ladi.

Avvalo, soliqlarning fiskal funksiyasiga e’tibor qaratish lozim. Davlat o‘zining mudofaa, ta’lim, sog‘liqni saqlash, infratuzilma va ijtimoiy himoya kabi strategik vazifalarini amalga oshirishi uchun barqaror moliyaviy manbalarga muhtoj. Aynan soliqlar orqali davlat byudjeti daromadlarining asosiy qismi shakllanadi. Bu esa milliy iqtisodiyotda davlat ishtirokini ta’minlab, umumiy iqtisodiy barqarorlikka xizmat qiladi. Fiskal jihatdan puxta ishlab chiqilgan soliq tizimi davlatning uzoq muddatli rivojlanish strategiyalarini moliyaviy jihatdan qo‘llab-quvvatlaydi.

Soliqlarning ikkinchi muhim jihati – ularning tartibga soluvchi funksiyasidir. Soliq siyosati orqali davlat iqtisodiy faoliyat subyektlarining xatti-harakatlariga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, soliq imtiyozlari va preferensiyalar investitsiyalarni rag‘batlantirish, eksport salohiyatini oshirish yoki innovatsion faoliyatni qo‘llab-quvvatlashga xizmat qilishi mumkin. Aksincha, ayrim faoliyat turlariga

nisbatan yuqori soliq stavkalarining qo‘llanilishi iqtisodiyot uchun zararli bo‘lgan yo‘nalishlarni cheklash vazifasini bajaradi. Shu tariqa soliqlar iqtisodiy resurslarning samarali taqsimlanishiga ko‘maklashadi.

Milliy iqtisodiyotda soliqlarning ijtimoiy ahamiyati ham alohida o‘rin tutadi. Daromadlarni qayta taqsimlash orqali soliqlar jamiyatdagi ijtimoiy tengsizlikni yumshatishga xizmat qiladi. Progressiv soliq tizimi yuqori daromadga ega qatlamlardan ko‘proq soliq undirish orqali kam ta’minlangan aholi qatlamlarini qo‘llab-quvvatlash imkonini yaratadi. Bu esa ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlab, aholining turmush darajasini oshirishga zamin yaratadi. Ijtimoiy yo‘naltirilgan soliq siyosati milliy iqtisodiyotning inson kapitaliga tayangan holda rivojlanishiga xizmat qiladi.

Soliqlarning rag‘batlantiruvchi funksiyasi ham iqtisodiy o‘sishda muhim rol o‘ynaydi. Tadbirkorlik subyektlari uchun qulay soliq muhiti yaratilishi ishlab chiqarish hajmining oshishiga, yangi ish o‘rinlarining yaratilishiga va yalpi ichki mahsulotning ko‘payishiga olib keladi. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlikka nisbatan yengillashtirilgan soliq rejimlarining joriy etilishi iqtisodiy faollikni kuchaytiradi. Natijada milliy iqtisodiyotning raqobatbardoshligi oshib, ichki bozor barqaror rivojlanadi.

Shu bilan birga, soliqlarning milliy iqtisodiyotdagi roli ularning qanday shakllantirilgani va boshqarilganiga bevosita bog‘liqdir. Haddan tashqari yuqori soliq yuklamasi yashirin iqtisodiyotning kengayishiga, investitsion faollikning pasayishiga olib kelishi mumkin. Aksincha, ilmiy asoslangan, shaffof va adolatli soliq tizimi iqtisodiy subyektlar ishonchini mustahkamlaydi. Bu esa soliqlarning ixtiyoriy to‘lanishini oshirib, byudjet daromadlarining barqarorligini ta’minlaydi.

Xulosa qilib aytganda, soliqlar milliy iqtisodiyotning ajralmas va strategik tarkibiy qismi hisoblanadi. Ular orqali davlat moliyaviy resurslarni safarbar etadi, iqtisodiy jarayonlarni tartibga soladi va ijtimoiy muvozanatni ta’minlaydi. Zamonaviy sharoitda soliq siyosati faqat daromad yig‘ish vositasi sifatida emas, balki iqtisodiy o‘sish va barqaror rivojlanishni ta’minlovchi kuchli instrument sifatida qaralishi lozim. Ilmiy asoslangan va puxta o‘ylangan soliq tizimi milliy

iqtisodiyotning uzoq muddatli taraqqiyoti uchun mustahkam poydevor bo‘lib xizmat qiladi.

Quyidagi jihatlar soliqlarning iqtisodiyotdagi amaliy rolini belgilab beradi:

1. Fiskal rol

Soliqlar davlat byudjetini shakllantirishning asosiy manbaidir.

Davlatning:

- ✓ -infratuzilma loyihalari,
- ✓ -sog‘liqni saqlash,
- ✓ -ta’lim,
- ✓ -mudofaa,
- ✓ -ijtimoiy himoya kabi xarajatlari soliqlar orqali moliyalashtiriladi.

2. Tartibga solish roli

Soliqlar iqtisodiy jarayonlarni davlat tomonidan boshqarish vositasi hisoblanadi:

- ✓ -rag‘batlantiruvchi soliq imtiyozlari,
- ✓ -tarmoqlar bo‘yicha differensial stavkalar,
- ✓ -eksport va importga solinadigan soliqlar,
- ✓ -ekologik soliqlar.

Bu orqali davlat iqtisodiy faoliyatni maqsadli boshqaradi.

3. Ijtimoiy rol

Progresiv soliq tizimi yordamida daromadlar qayta taqsimlanadi.

Past daromadli aholiga ijtimoiy yordamlar soliqlar hisobidan amalga oshiriladi.

4. Barqarorlashtiruvchi rol

Soliqlar yordamida davlat iqtisodiy sikllarni yumshatishga erishadi:

- ✓ -iqtisodiy ko‘tarilish davrida soliqlar oshiriladi,
- ✓ -inqiroz davrida soliqlar pasaytiriladi.

Bu “avtomatik stabilizatorlar” deb ataladi.

9.3. Soliq siyosatining inflyatsiya, ish o‘rinlari va iqtisodiy barqarorlikka ta’siri

Zamonaviy milliy iqtisodiyot sharoitida soliq siyosati davlatning eng muhim makroiqtisodiy vositalaridan biri hisoblanadi. U nafaqat byudjet daromadlarini shakllantirish, balki inflyatsiya jarayonlarini jilovlash, bandlik darajasini oshirish va umumiy iqtisodiy barqarorlikni ta’minlashda ham muhim rol o‘ynaydi. Soliq siyosatining mazkur yo‘nalishlardagi ta’sirini chuqur tahlil qilish iqtisodiy boshqaruvning ilmiy asoslanganligini oshirishga xizmat qiladi.

Avvalo, soliq siyosatining inflyatsiyaga ta’sirini ko‘rib chiqish lozim. Inflyatsiya, ya’ni narxlar umumiy darajasining barqaror o‘sishi ko‘plab omillar ta’sirida yuzaga keladi. Soliq siyosati ushbu jarayonga bevosita va bilvosita ta’sir ko‘rsatadi. Masalan, bilvosita soliqlar, xususan qo‘shilgan qiymat solig‘i va aksiz solig‘ining oshirilishi ishlab chiqarish va realizatsiya xarajatlarini ko‘paytirib, yakuniy mahsulot narxining oshishiga olib kelishi mumkin. Bu holat talab inflyatsiyasi yoki xarajatlar inflyatsiyasini kuchaytiradi. Shu sababli soliq stavkalarini belgilashda inflyatsion bosimni hisobga olish muhim ahamiyat kasb etadi.

Boshqa tomondan, soliq siyosati orqali inflyatsiyani jilovlash imkoniyati ham mavjud. Davlat iqtisodiyotdagi ortiqcha talabni kamaytirish maqsadida soliqlarni oshirish orqali aholi va korxonalarning erkin pul mablag‘larini qisqartirishi mumkin. Bu pul massasi aylanishini sekinlashtirib, inflyatsiya sur’atlarining pasayishiga xizmat qiladi. Demak, soliq siyosati pul-kredit siyosati bilan uyg‘un holda olib borilganda inflyatsiyaga qarshi samarali vositaga aylanishi mumkin.

Soliq siyosatining ish o‘rinlari yaratishdagi roli ham alohida e’tiborga loyiqdir. Bandlik darajasi iqtisodiy barqarorlik va aholi farovonligining muhim ko‘rsatkichlaridan biridir. Yuqori soliq yuklamasi tadbirkorlik faoliyatini cheklab, yangi ish o‘rinlari yaratilishini sekinlashtirishi mumkin. Ayniqsa, mehnatga solinadigan soliqlarning yuqoriligi ish beruvchilarni qo‘shimcha xodim yollashdan tiyilishiga olib keladi. Natijada rasmiy bandlik qisqarib, norasmiy mehnat bozori kengayishi ehtimoli ortadi.

Aksincha, oqilona va rag‘batlantiruvchi soliq siyosati ish o‘rinlari ko‘payishiga ijobiy ta’sir ko‘rsatadi. Kichik biznes va xususiy tadbirkorlik subyektlari uchun soliq imtiyozlari, soddalashtirilgan soliq tizimlari va vaqtinchalik soliq chegirmalari ishlab chiqarish faoliyatini kengaytirishga undaydi. Bu esa yangi ish o‘rinlarining yaratilishiga, aholining daromadlari oshishiga va ichki talabning mustahkamlanishiga olib keladi. Shunday qilib, soliq siyosati bandlikni tartibga solishning muhim institutsional mexanizmi sifatida namoyon bo‘ladi.

Iqtisodiy barqarorlik masalasida soliq siyosatining ahamiyati yanada kengroq ko‘lamda namoyon bo‘ladi. Barqaror iqtisodiyot deganda iqtisodiy o‘sishning uzluksizligi, inflyatsiyaning nazorat qilinishi, bandlikning yuqori darajada saqlanishi va davlat moliyasining muvozanatli holati tushuniladi. Soliq siyosati ushbu omillarning barchasiga bevosita ta’sir etadi. Davlat byudjetining barqaror daromad manbalariga ega bo‘lishi makroiqtisodiy xavflarni kamaytiradi va iqtisodiy inqirozlarning oldini olish imkonini yaratadi.

Bundan tashqari, soliq siyosati iqtisodiy sikllarni yumshatish vazifasini ham bajaradi. Iqtisodiy pasayish davrida soliqlarning kamaytirilishi iqtisodiy faollikni rag‘batlantirib, ishlab chiqarish va iste’molni qo‘llab-quvvatlaydi. Aksincha, iqtisodiy qizib ketish sharoitida soliqlarning oshirilishi ortiqcha talabni cheklab, makroiqtisodiy muvozanatni tiklashga yordam beradi. Bu jarayon soliqlarning kontrtsiklik funksiyasini namoyon etadi.

Xulosa qilib aytganda, soliq siyosati inflyatsiya darajasi, ish o‘rinlari soni va iqtisodiy barqarorlikka chuqur va ko‘p qirrali ta’sir ko‘rsatadi. Ilmiy asoslangan, muvozanatli va uzoq muddatli maqsadlarga yo‘naltirilgan soliq siyosati inflyatsion xavflarni kamaytirib, bandlikni oshiradi va iqtisodiy barqarorlikni ta’minlaydi. Shu bois soliq siyosatini ishlab chiqishda faqat fiskal manfaatlar emas, balki uning makroiqtisodiy va ijtimoiy oqibatlari ham kompleks tarzda hisobga olinishi lozim. Ana shundagina soliq tizimi milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga xizmat qiluvchi samarali vositaga aylanadi.

Soliq siyosati makroiqtisodiy barqarorlikning markaziy mexanizmi bo‘lib, uning inflyatsiya, bandlik darajasi va umumiy iqtisodiy muvozanatga ta’siri iqtisodiy nazariyalar orqali o‘rganiladi.Amaliyotda:

1. Soliqlar va inflyatsiya

(a) Soliqlar oshirilsa:

-aholining real daromadi kamayadi

-iste’mol qisqaradi

-talab inflyatsiyasi pasayadi

(b) Soliqlar qisqartirilsa:

-iste’mol oshadi

-talab inflyatsiyasi kuchayishi mumkin

Keynsiy modelga ko‘ra, soliq pasaytirilishi iqtisodiy muomaladagi pul hajmini oshiradi → narxlar ko‘tariladi.

2. Soliqlar va bandlik darajasi (ish o‘rinlari)

Soliqlar mehnat bozoriga quyidagi yo‘llar bilan ta’sir qiladi:

(a) Mehnat solig‘i yuqori bo‘lsa:

- ✓ -ish beruvchilar xarajatlari oshadi
- ✓ -ishga olish sur’atlari pasayadi
- ✓ -yashirin mehnat bozori kengayadi

(b) Mehnat solig‘i past bo‘lsa:

- ✓ -bandlik ortadi
- ✓ -ish o‘rinlari ko‘payadi
- ✓ -iqtisodiy faollik kuchayadi

3. Soliqlar va iqtisodiy barqarorlik

Iqtisodiy barqarorlik uchun soliq siyosati juda muhim:

- ✓ -ortiqcha soliq yukini kamaytirish → iqtisodiy barqarorlikka olib keladi
- ✓ -soliq tartibining adolatli va shaffof bo‘lishi → iqtisodiy faollikni oshiradi
- ✓ -mo‘tadil soliq yuklari → barqaror iqtisodiy o‘sishni ta’minlaydi

Xalqaro tajriba shuni ko‘rsatadiki, soliq siyosatida aniqlik, soddalik va prognoz qilinuvchanlik iqtisodiy barqarorlikning muhim shartidir.

9.4. Soliq tizimi va makroiqtisodiy tahlil: Soliqlarning YIM va iqtisodiy o‘sishga ta’siri

Soliq tizimi milliy iqtisodiyotning moliyaviy barqarorligini ta’minlovchi asosiy institutlardan biri hisoblanadi. U nafaqat davlat byudjetining daromad manbai sifatida, balki iqtisodiy o‘sish va YaIM shakllanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadigan makroiqtisodiy vosita sifatida ham ahamiyat kasb etadi. Soliqlar orqali davlat iqtisodiy faoliyatni tartibga soladi, resurslarni qayta taqsimlaydi va iqtisodiy jarayonlarda barqarorlikni mustahkamlaydi.

Avvalo, soliqlarning YaIMga ta’sirini tahlil qiladigan bo‘lsak, ular iqtisodiyotdagi yalpi daromad va ishlab chiqarish hajmini belgilovchi vosita sifatida namoyon bo‘ladi. To‘g‘ridan-to‘g‘ri soliqlar, masalan korporativ daromad solig‘i va daromad solig‘i, iste’mol va investitsiyalarga ta’sir qiladi. Yuqori soliq yuklamasi tadbirkorlik subyektlarining investitsiya imkoniyatlarini cheklab, ishlab chiqarish hajmini pasaytirishi mumkin. Shu bilan birga, soliq imtiyozlari va investitsiyalarni rag‘batlantiruvchi soliq siyosati iqtisodiy subyektlarni yangi loyihalarni amalga oshirishga undab, yalpi ichki mahsulotni oshirishga xizmat qiladi.

Makroiqtisodiy tahlil nuqtai nazaridan soliq tizimining samaradorligi YIM o‘sish sur’atlarini sezilarli darajada belgilaydi. Soliq tushumlarining barqarorligi va oldindan prognoz qilinishi davlat investitsiya muhitini mustahkamlashga yordam beradi. Shu tariqa tadbirkorlar va xorijiy investorlar o‘z faoliyatlarini uzoq muddatli rejalashtira oladi, bu esa iqtisodiy o‘sishning uzluksizligini ta’minlaydi. Aksincha, tartibsiz va nomuvofiq soliq tizimi iqtisodiy faollikni susaytirib, o‘sish sur’atlarini pasaytiradi hamda yashirin iqtisodiyotning rivojlanishiga sabab bo‘ladi.

Soliqlar iqtisodiy o‘sishga ijobiy ta’sir ko‘rsatish uchun nafaqat fiskal daromad manbai, balki rag‘batlantiruvchi mexanizm sifatida ishlatilishi kerak. Masalan, ilm-fan, innovatsiya va kichik biznesni qo‘llab-quvvatlovchi soliq imtiyozlari iqtisodiy diversifikatsiyani oshirib, yangi ish o‘rinlari yaratadi va ishlab chiqarish samaradorligini oshiradi. Shu bilan birga, soliqlar orqali yuqori daromadli qatlamlardan

ko‘proq mablag‘ yig‘ish va ularni ijtimoiy sohalarga yo‘naltirish iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashga xizmat qiladi.

Makroiqtisodiy tahlil shuni ko‘rsatadiki, soliqlar va YIM o‘rtasidagi munosabat ko‘p qirrali bo‘lib, ularni kompleks tarzda o‘rganish zarur. Misol uchun, daromad soliqlari iste’mol hajmini qisqartirishi mumkin, ammo davlat tomonidan ushbu tushumlardan moliyalashtirilgan investitsiyalar iqtisodiy o‘sishga yangi turtki beradi. Shu tariqa soliqlar to‘g‘ri shakllantirilsa, ular iqtisodiy barqarorlik va uzoq muddatli o‘sishni ta’minlaydigan muhim vositaga aylanadi.

Xulosa qilib aytganda, soliq tizimi milliy iqtisodiyotning strategik tarkibiy elementi bo‘lib, uning samaradorligi YaIM va iqtisodiy o‘sishga bevosita ta’sir qiladi. Ilmiy asoslangan va muvozanatli soliq siyosati davlatning moliyaviy resurslarini mustahkamlab, iqtisodiy faollikni rag‘batlantiradi va uzoq muddatli barqaror o‘sishni ta’minlaydi. Shu bois soliqlarni ishlab chiqishda nafaqat fiskal, balki makroiqtisodiy va ijtimoiy oqibatlar ham hisobga olinishi lozim.

Amaliy jihatlari:

Soliqlarning YIMga ta’siri amaliy jihatdan ikki tomonlama xarakterga ega:

1. YIMni shakllantiruvchi ichki talabga ta’siri

Soliqlar iste’mol va investitsiyalarga to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’sir qiladi YIMga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

2. YIMning tarkibiy o‘zgarishiga ta’siri

Agar soliq yuklari:

- ✓ -ishlab chiqarishga qo‘yilsa - ishlab chiqarish qisqaradi
- ✓ -iste’molga qo‘yilsa - xarajatlar qisqaradi
- ✓ -kapitalga qo‘yilsa - investitsiyalar kamayadi

Hammasi YIMga ta’sir etadi.

3. Soliq-to‘lov/YIM nisbatining iqtisodiy tahlili

Ko‘pgina rivojlangan davlatlarda soliq yukining YIMga nisbati 30–40 %ni tashkil etadi.O‘zbekistonda bu ko‘rsatkich 25–27 % atrofida (oxirgi yillarda pasayish tendensiyasi mavjud).

Soliq stavkalarining o‘sishga ta’siri: Laffer egri chizig‘i

Artur Laffer tomonidan 1974 yilda ishlab chiqilgan mazkur model soliq stavkasi bilan davlat daromadlari o‘rtasidagi nolinear bog‘liqlikni ko‘rsatadi.

Laffer nazariyasi mohiyati:

Agar soliq stavkasi 0% bo‘lsa → daromad yo‘q

Agar soliq stavkasi 100% bo‘lsa → hech kim ishlamaydi, daromad yana 0

O‘rta nuqtada maksimal daromad hosil bo‘ladi

Bu “optimal soliq stavkasi” deb ataladi.

IMF tadqiqotlariga ko‘ra, aksariyat rivojlanayotgan davlatlar uchun optimal stavka YIMning 23–25% atrofidir.

Laffer egri chizig‘iga ko‘ra, soliq yukining haddan tashqari oshishi YIM o‘sishini pasaytiradi. Optimal soliq yuki YIMning 20–30 foizi oralig‘ida bo‘ladi.

4. Soliqlarning iqtisodiy o‘sishga ta’siri

Soliqlarning iqtisodiy o‘sishga ta’siri ko‘p qirrali bo‘lib, u soliq stavkalari, soliq tizimining tuzilishi, davlat xarajatlari samaradorligi va biznes muhitiga bog‘liq. Quyida eng asosiy ta’sir mexanizmlari keltiriladi.

1. Ijobiy ta’sirlar

1) Davlat infratuzilmasini moliyalashtirish

Soliqlar orqali yig‘ilgan mablag‘lar:

- ✓ -yo‘llar,
- ✓ -energetika tizimi,
- ✓ -ta’lim,
- ✓ -sog‘liqni saqlash,
- ✓ -sud tizimi kabi institutlarni moliyalashtiradi. Sifatli infratuzilma esa investitsiyalar ko‘payishiga va mahsuldorlik oshishiga yordam beradi.

2) Ijtimoiy barqarorlikni ta’minlash

Soliqlardan shakllangan budjet:

- ✓ -pensiyalar,
- ✓ -ijtimoiy yordam,

✓ -bandlik dasturlari uchun sarflanadi. Barqaror jamiyat - barqaror iqtisodiy o‘sishning sharti.

3) Bozor muvaffaqiyatsizliklarini bartaraf etish

Soliqlar yordamida:

✓ -monopoliyalarni cheklash,

✓ -atrof-muhitni himoya qilish (masalan, karbon solig‘i),

✓ -sog‘liqni saqlovchi siyosat (aksizlar) amalga oshiriladi. Bu iqtisodiy samaradorlikni oshiradi.

2. Salbiy ta’sirlar:

1) Investitsiya va tadbirkorlikni susaytirishi

Yuqori soliqlar:

✓ -foydani kamaytiradi,

✓ -risklarni oshiradi,

✓ -investorlarni chetga qaratadi.Natijada xususiy sektor sarmoyasi kamayadi → iqtisodiy o‘sish pasayadi.

2) Mehnat rag‘batlarini kamaytirishi

Agar daromad solig‘i yuqori bo‘lsa:

✓ -ko‘proq ishlashga qiziqish pasayadi;

✓ -malakali ishchi kuchi yashirin iqtisodiyotga o‘tishi mumkin.

3) Yashirin iqtisodiyotning kengayishi

Soliq yuklari haddan tashqari og‘ir bo‘lsa, korxonalar soliqdan qochishga urinadi, bu esa:

✓ -raqobatni buzadi,

✓ -budjet daromadlarini kamaytiradi,

✓ -rasmiy iqtisodiyotni zaiflashtiradi.

3. Optimal soliq darajasi (Laffer egri chizig‘i)

Makroiqtisod nazariyasida shunday g‘oya bor:juda past soliqlar ham, juda yuqori soliqlar ham iqtisodiy o‘sish uchun zararli.

O‘rtacha, samarali soliq yuklari esa:

✓ -budjetga yetarli daromad beradi,

✓ -iqtisodiy o‘sishni sekinlashtirmaydi.

4. Soliq siyosatining iqtisodiy o‘sishdagi roli

Soliqlarning o‘sishga ta’siri quyidagiga bog‘liq:

✓ -soliq stavkalari va ularning adolatliligi

- ✓ -soliq tizimining soddaligi
- ✓ -davlat xarajatlarining samaradorligi
- ✓ -korrupsiya darajasi
- ✓ -institutlarning kuchi
- ✓ -soliq imtiyozlarining maqsadga muvofiqligi

Masalan:

Past daromad solig‘i + samarali davlat xarajatlari → o‘sishni tezlashtiradi.

Yuqori soliqlar + samarasiz davlat tizimi → o‘sishni sekinlashtiradi.

Soliqlarning iqtisodiy o‘sishga ta’siri bir tomonlama emas:

Samarali soliq tizimi → investitsiya, bandlik va mahsuldorlik o‘sadi.

Noto‘g‘ri belgilangan soliqlar → iqtisodiy o‘sishni sekinlashtiradi.

Soliqlar makroiqtisodiy jarayonlarning boshqaruvchisi sifatida iqtisodiy o‘sish, inflyatsiya, bandlik, investitsiya faolligi va YIM shakllanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Optimal soliq siyosati iqtisodiy barqarorlikni ta’minlaydi, sarmoyalarni rag‘batlantiradi va makroiqtisodiy ko‘rsatkichlarning sog‘lom o‘sishini ta’minlaydi. Laffer nazariyasi, Keyns modeli va neoklassik yondashuvlar soliqlarning iqtisodiy jarayonlardagi rolini tushuntiruvchi ilmiy asosni tashkil etadi.

Soliqlar va makroiqtisodiy holatning uzviy bog‘liqligi mavzusi bo`yicha test savollari:

1. Soliq stavkalarining oshishi odatda iqtisodiy o‘sishga qanday ta’sir ko‘rsatadi?

A) Rag‘batlantiradi

B) Sekinlashtiradi

C) Tezlashtiradi

D) Ta’sir qilmaydi

Javob: B

2. Laffer egri chizig‘i nimani ko‘rsatadi?

A) YIMning o‘zgarishini

B) Soliq stavkalari va byudjet tushumlari o‘rtasidagi bog‘liqlikni

C) Inflyatsiya sur’atlarini
D) Eksport hajmini
Javob: B
3. Soliq siyosati inflyatsiyani qanday boshqarishi mumkin?
A) Soliqni oshirib
B) Soliqni kamaytirib
C) Ikkala yo‘l bilan ham
D) Hech qanday ta’sir qilmaydi
Javob: C
4. Soliqlarning tartibga solish roli nimani anglatadi?
A) Davlatning iqtisodiy jarayonlarga aralashuvi
B) Faqat byudjetni shakllantirish
C) Soliq qarzini undirish
D) Ijtimoiy yordamlarni to‘lash
Javob: A
5. Soliq yukining haddan tashqari oshishi nimaga olib keladi?
A) YIMning oshishiga
B) Investitsiyaning ko‘payishiga
C) YIMning pasayishiga
D) Narxlarning barqarorligiga
Javob: C
6. Soliq siyosatining bandlikka ta’siri nimadan iborat?
A) Ishlab chiqarish quvvatini oshiradi
B) Ish o‘rinlarining o‘sish yoki qisqarishiga ta’sir qiladi
C) Narxlarni boshqaradi
D) Importni nazorat qiladi
Javob: B
7. Soliq stavkalari past bo‘lsa, investitsiyalar qanday bo‘ladi?
A) Kamayadi
B) Barqaror bo‘ladi
C) Ko‘payadi
D) Ta’sir qilmaydi
Javob: C
8. YIMga soliq yukining nisbati nimani bildiradi?

A) Eksport hajmini
B) Iqtisodiy barqarorlik darajasini
C) Qancha daromad soliqqa tortilayotganini
D) Kredit stavkalarini
Javob: C
9. Soliq siyosatining ijtimoiy roli nimani anglatadi?
A) Daromadlarni qayta taqsimlash
B) Inflyatsiyani oshirish
C) Ishlab chiqarish hajmini qisqartirish
D) Jazo choralarini kuchaytirish
Javob: A
10. Makroiqtisodiy tahlilda soliqlarning o‘rni nimaga asoslanadi?
A) Tovar tannarxini hisoblashga
B) YIM, talab, investitsiya kabi ko‘rsatkichlarga ta’siriga
C) Hududiy rentabellikka
D) Tashqi savdo narxlariga
Javob: B

Glossariy (Atamalar izohi)

1. Fiskal siyosat - davlatning soliqlar va byudjet xarajatlari orqali iqtisodiy jarayonlarni boshqarish usuli.

2. Laffer egri chizig‘i - soliq stavkalari bilan byudjet tushumlari o‘rtasidagi optimal nisbatni ko‘rsatuvchi model.

3. Avtomatik stabilizatorlar - iqtisodiyotdagi tebranishlarni soliqlar orqali yumshatuvchi mexanizmlar.

4. Soliq yuki - soliq to‘lovchi zimmasidagi soliq majburiyatlari ulushi.

5. Makroiqtisodiy barqarorlik - inflyatsiya, bandlik va o‘sish sur’atlarining mo‘tadil va izchil bo‘lishi.

X BOB. SOLIQ ISHINI TASHKIL ETISH ASOSLARI

10.1. Soliq tizimining tashkil etilishi va tuzilishi

O‘zbekiston Respublikasi soliq tizimi davlat moliyaviy siyosatining eng muhim institutlaridan biridir. Soliq tizimi mamlakat iqtisodiy tuzilmasining asosiy bo‘g‘ini sifatida davlat va xo‘jalik yurituvchi subyektlar o‘rtasidagi majburiy pul munosabatlarini tartibga solib turadi.

Soliq tizimining tashkil etilish tamoyillari

O‘zbekiston soliq tizimi quyidagi tamoyillar asosida shakllangan:

1. Qonuniylik tamoyili - soliqlar faqat qonun asosida joriy etilishi mumkin.

2. Adolatlilik tamoyili - soliq yuki to‘lovchilarning iqtisodiy imkoniyatlariga mos bo‘lishi kerak.

3. Oshkoralik tamoyili - soliq to‘lovlarining tartibi, stavkalari va imtiyozlari aniq va shaffof bo‘lishi shart.

4. Soddalik tamoyili - soliq tartibotlari tadbirkorlik muhitiga xalaqit qilmasligi zarur.

5. Barqarorlik tamoyili - soliq qonunchiligining tez-tez o‘zgarmasligi investitsiya kirituvchilar uchun muhim omildir.

Soliq tizimining tuzilishi

O‘zbekistonning amaldagi soliq tizimi ikki asosiy guruhdan iborat:

1. Umumdavlat soliqlari

-Qo‘shilgan qiymat solig‘i

-Foyda solig‘i

-Jismoniy shaxslar daromad solig‘i

-Aksiz solig‘i

-Yer qa’ridan foydalanganlik uchun soliq

-Resurs soliqlari

2. Mahalliy soliqlar:

-Yer solig‘i

-Mol-mulk solig‘i

-Transport vositalariga soliq

Soliq tizimining hozirgi tarkibi xalqaro moliyaviy standartlarga mos ravishda soddalashtirib borilgan bo‘lib, iqtisodiy o‘sishni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan.

Soliq tizimi davlatning iqtisodiy siyosati va moliyaviy barqarorligini ta’minlovchi eng muhim institutlardan biridir. Bozor iqtisodiyoti sharoitida soliqlar nafaqat budjet daromadlarining asosiy manbai, balki makroiqtisodiy barqarorlik, daromadlarni qayta taqsimlash, iqtisodiy rag‘batlantirish, raqobat muvozanatini saqlash kabi funktsiyalarni bajaradi. Shu bois soliq tizimining to‘g‘ri tashkil etilishi, uning tuzilmasi, tamoyillari va boshqaruv mexanizmlari har qanday davlatning iqtisodiy taraqqiyotida alohida ahamiyat kasb etadi.

Mazkur bobda soliq tizimining nazariy va amaliy jihatlari, uning shakllanish tamoyillari, tarkibiy unsurlari, davlat boshqaruvidagi o‘rni, zamonaviy yondashuvlar va jahon tajribasida kuzatilayotgan tendensiyalar chuqur ilmiy tahlil qilinadi.

Soliq tizimi - bu davlat tomonidan soliqlarni belgilash, undirish, boshqarish va nazorat qilish bo‘yicha qabul qilingan qonunlar, institutlar, mexanizmlar va tartiblarning majmui. U quyidagi elementlardan tarkib topadi:

-soliq turlari va shakllari;

-soliq stavkalari va soliq bazasi;

-imtiyoz va preferensiyalar tizimi;

-soliqqa tortish mexanizmlari;

-soliq siyosatini amalga oshiruvchi institutlar;

-soliq nazorati va hisobdorlik tizimi.

Soliqlar iqtisodiy kategoriya sifatida quyidagi funktsiyalarni bajaradi:

1. Fiskal funksiyasi - davlat budjetini moliyalashtirish.

2. Rag‘batlantiruvchi funksiyasi - investitsiyalar, innovatsiyalar va ishlab chiqarishni qo‘llab-quvvatlash.

3. Tartibga soluvchi funksiyasi - iqtisodiy muvozanatni ta’minlash, bozor muvaffaqiyatsizliklarini bartaraf etish.

4. Qayta taqsimlash funksiyasi - daromadlar tengsizligini kamaytirish va ijtimoiy adolatni ta’minlash.

5. Nazorat funksiyasi - iqtisodiy jarayonlar ustidan monitoringni kuchaytirish.

Soliq tizimi bu funksiyalarni qanchalik samarali bajarsa, iqtisodiyotning sog‘lom rivojlanishiga shunchalik ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Soliq siyosati - davlatning soliqlarni belgilash, ularni undirish va iqtisodiy faoliyatni tartibga solishga qaratilgan strategik yo‘nalishidir. U qisqa va uzoq muddatli maqsadlarni o‘z ichiga oladi:

- ✓ -iqtisodiy o‘sish sur’atlarini oshirish;
- ✓ -investitsiya muhitini yaxshilash;
- ✓ -fiskal barqarorlikni ta’minlash;
- ✓ -yashirin iqtisodiyot ulushini kamaytirish;
- ✓ -soliq yukini adolatli taqsimlash.

Davlat soliq siyosatini shakllantirar ekan, iqtisodiy sikl, narxlar dinamikasi, bandlik darajasi, ishlab chiqarish strukturasini inobatga oladi.

Ilmiy adabiyotlarda soliq tizimini shakllantirishning quyidagi bosqichlari ajratib ko‘rsatiladi:

1. Normativ-huquqiy asoslarni yaratish.
2. Soliq turlarini belgilash va ularning bazasini aniqlash.
3. Soliq stavkalarining optimal darajasini tanlash.
4. Imtiyozlar tizimini shakllantirish.
5. Ma’muriy boshqaruv institutlarini tashkil etish.
6. Raqamlashtirilgan soliq boshqaruvi va nazoratni yo‘lga qo‘yish.

Bu bosqichlarning har biri soliq tizimining barqaror ishlashi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Soliq tizimi tarkibida soliqlar bir nechta asosiy mezonlar bo‘yicha tasniflanadi:

A) Undiriladigan darajasi bo‘yicha:

Markaziy (respublika) soliqlari

Mahalliy soliqlar

B) Soliq bazasining xarakteri bo‘yicha:

- ✓ -daromad soliqlari;
- ✓ -iste’mol soliqlari (QQS, aksizlar);

- ✓ -mulk soliqlari;
- ✓ -resurs soliqlari;
- ✓ -ekologik soliqlar.

C) Soliqqa tortish mexanizmi bo‘yicha:

- ✓ -to‘g‘ri soliqlar (daromad solig‘i, foyda solig‘i),
- ✓ -bilvosita soliqlar (QQS, aksizlar).

Soliq stavkalari soliq tizimining eng muhim elementlaridan biri bo‘lib, ular:

- ✓ -proportsional (barqaror stavka);
- ✓ -progressiv (yuqori daromadga yuqoriroq stavka);
- ✓ -regressiv (daromad oshishi bilan stavka kamayishi)ko‘rinishida bo‘lishi mumkin.

Optimal stavkalarni tanlash soliq yukining iqtisodiy faollikka ta’sirini belgilaydi. Haddan tashqari yuqori stavkalar investitsiya faoliyatini susaytirsa, juda past stavkalar budjet barqarorligini xavf ostiga qo‘yadi.

Soliq imtiyozlari iqtisodiy rag‘batlantirishning strategik vositasidir. Ular:

- ✓ -investitsiyalarni jalb qilish,
- ✓ -eksportni rag‘batlantirish,
- ✓ -innovatsiyalarni qo‘llab-quvvatlash,
- ✓ -ijtimoiy himoyani kuchaytirish kabi maqsadlarga xizmat qiladi.

Biroq haddan tashqari ko‘p imtiyozlar fiskal barqarorlikka salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Zamonaviy soliq tizimida ma’murchilik samaradorligi soliq tushumlari hajmiga va iqtisodiy intizom darajasiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Ma’muriy boshqaruv quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

- ✓ -soliq to‘lovchilarni ro‘yxatga olish;
- ✓ -deklaratsiyalarni qabul qilish;
- ✓ -soliq risklarini tahlil qilish;
- ✓ -monitoring va audit;
- ✓ -majburiy undirish mexanizmlari.

Samarali soliq ma’murchiligi yuksak darajadagi raqamlashtirish, avtomatlashtirilgan axborot tizimlari, riskga asoslangan audit va ochiqlik talab qiladi.

Soliq nazorati - bu soliqlarning to‘g‘ri hisoblanishi, o‘z vaqtida to‘lanishi va qonunlarga rioya qilinishini ta’minlash mexanizmi. U quyidagi shakllarda amalga oshiriladi:

- ✓ -kameral nazorat,
- ✓ -tematik tekshiruv,
- ✓ -sayyor soliq auditi,
- ✓ -elektron monitoring.

Yaxshi tashkil etilgan nazorat tizimi yashirin iqtisodiyot hajmini sezilarli darajada qisqartiradi.

Bugungi kunda soliq tizimining rivojlanishida eng kuchli tendensiya - bu soliq boshqaruvining to‘liq raqamlashtirilishi. Bu quyidagi yutuqlarga olib keladi:

- ✓ -soliqlarni onlayn hisoblash;
- ✓ -elektron hisob-fakturalar;
- ✓ -real vaqt rejimida fiskal monitoring;
- ✓ -byurokratik xarajatlarning qisqarishi;
- ✓ -korrupsiyaviy xavflarning kamayishi.

Globallashuv sharoitida davlatlar o‘rtasida soliq raqobati kuchaygan, shu sababli xalqaro tashkilotlar (OECD, IMF) tomonidan:

- ✓ -zararli soliq amaliyotlarini cheklash,
- ✓ -offshor zonalarni tartibga solish,
- ✓ -transmilliy kompaniyalar soliqlarini uyg‘unlashtirish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda.

Atrof-muhitni himoya qilish maqsadida ekologik soliqlar (karbon solig‘i, chiqindi solig‘i, energiya soliqlari) keng tarqalmoqda.

Soliq tizimining to‘g‘ri tashkil etilishi va takomillashtirilgan tuzilishi davlat iqtisodiyotining barqaror rivojlanishida hal qiluvchi o‘rin tutadi. Yaxshi tashkil etilgan soliq tizimi:

-fiskal barqarorlikni ta’minlaydi;

-ishlab chiqarish va investitsiyalarni rag‘batlantiradi;

-daromadlarning adolatli taqsimlanishini qo‘llab-quvvatlaydi;

-yashirin iqtisodiyot ulushini kamaytiradi;

-raqobatbardosh iqtisodiy muhit yaratadi.

Zamonaviy tendensiyalar shuni ko‘rsatadiki, soliq tizimining kelajakdagi rivojlanishi raqamlashtirish, xalqaro integratsiya va ekologik barqarorlikni ta’minlash tamoyillariga asoslanadi. Shu sababli davlatlar soliq tizimini muntazam ravishda isloh qilib borishi, zamonaviy boshqaruv texnologiyalarini joriy etishi va soliq siyosatini dinamik iqtisodiy sharoitlarga moslashtirishi zarur.

10.2. Soliq organlarining vazifalari va funksiyalari

Soliq organlari davlatning fiskal siyosatini amaliyotga joriy etuvchi tuzilmalar bo‘lib, soliq qonunchiligi ijrosini ta’minlaydi. O‘zbekiston Respublikasi Soliq qo‘mitasi - respublika miqyosida soliq siyosatini boshqaruvchi markaziy organ hisoblanadi.

Soliq organlari har qanday davlat fiskal tizimining negizi bo‘lib, budjet daromadlarini shakllantirish, iqtisodiy jarayonlarni tartibga solish, soliq qonunchiligi ijrosini ta’minlash va iqtisodiy xavfsizlikni mustahkamlash kabi fundamental vazifalarni bajaradi. Bozor iqtisodiyoti sharoitida soliq organlarining roli yanada kuchayib, ular nafaqat undirish funksiyasini, balki keng ko‘lamli analitik, nazorat, ma’lumotnoma va rag‘batlantiruvchi faoliyatni ham bajaradi.

Zamonaviy soliq boshqaruvi raqamli iqtisodiyot, global integratsiya va transmilliy iqtisodiy aloqalar fonida tubdan o‘zgarib bormoqda. Shuning uchun soliq organlarining vazifalari va funksiyalarini chuqur ilmiy o‘rganish ham nazariy, ham amaliy jihatdan dolzarb hisoblanadi.

Soliq organlari davlat fiskal siyosatining ijrochi mexanizmi sifatida strategik funksiyani bajaradi. Ular orqali:

-davlat budjeti daromadlari shakllantiriladi;

-iqtisodiy jarayonlar ustidan nazorat amalga oshiriladi;

-iqtisodiy siyosatning ustuvor yo‘nalishlari moliyaviy jihatdan ta’minlanadi;

-soliq to‘lovchilar bilan muloqot tizimi tashkil etiladi.

Soliq organlarining asosiy vazifalari:

1. Soliqlarni to‘g‘ri hisoblash va undirilishini ta’minlash

2. Soliq qonunchiliginiga rioya etilishini nazorat qilish

3. Soliq to‘lovchilarni ro‘yxatga olish**

4. Soliq qarzlarini undirish

5. Yakka tartibdagi va yuridik shaxslarning soliq hisobotlarini qabul qilish va tahlil qilish

6. Soliq huquqbuzarliklarining oldini olish

7. Elektron soliq tizimini joriy etish va rivojlantirish

Soliq organlarining faoliyati iqtisodiy barqarorlik, ijtimoiy taqsimot va davlat boshqaruvining moliyaviy mustaqilligiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi.

Soliq organlarining faoliyati davlatning soliq kodeksi, fiskal qonunchilik, ijro hokimiyati qarorlari va xalqaro soliq bitimlari bilan tartibga solinadi. Huquqiy baza ularning:

-vakolatlari,

-majburiyatlari,

-soliq to‘lovchilar bilan munosabatlari,

-tekshiruv tartiblari,

-javobgarlik mexanizmlari kabi muhim jihatlarni belgilab beradi. Kuchli huquqiy asos soliq tizimining shaffofligi va barqarorligini ta’minlaydi.

Soliq organlarining asosiy vazifasi - davlat budjetiga soliqlarni to‘g‘ri, o‘z vaqtida va to‘liq tushirishni ta’minlashdir. Bu jarayon quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

-soliq bazasini aniqlash;

-soliq stavkalarini qo‘llash;

-soliqlarni hisoblash;

-ularni undirish va budjetga o‘tkazish;

-tushumlar monitoringi.

Tushumlarning barqarorligi davlat xarajatlarining uzluksizligi uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Yagona soliq to‘lovchilar reyestri soliq boshqaruvining asosi bo‘lib, quyidagilarga imkon beradi:

-soliq majburiyatlarini aniq belgilash,

-soliqlarning shaffof undirilishini ta’minlash,

-soliqlarni to‘lamaslik xavfini kamaytirish,

-yashirin iqtisodiyot hajmini qisqartirish.

Soliq organlari zamonaviy texnologiyalar asosida soliq to‘lovchilarning raqamli identifikatsiyasini yuritadi.

Nazorat funksiyasi soliq organlarining eng muhim vazifalaridan biridir. Nazorat mexanizmlari quyidagilarni o‘z ichiga oladi:

-kameral tekshiruvlar,

-sayyor soliq auditi,

-mavzuli tekshiruvlar,

-elektron nazorat,

-risk tahliliga asoslangan selektiv audit.

Nazorat soliqlarning to‘g‘ri hisoblanishini ta’minlaydi va iqtisodiy intizomni oshiradi.

Soliq qarzdorligi fiskal xavf bo‘lib, uni kamaytirish soliq organlarining muhim vazifalaridan biridir. Bu jarayon:

-qarzdorlik haqida bildirishnomalar yuborish,

-jarima va peniyalarni qo‘llash,

-bank hisoblarini cheklash,

-mol-mulkka undiruv solish,

-sud orqali majburiy undirish ko‘rinishlarda amalga oshiriladi.

Imtiyozlar maqsadga muvofiq qo‘llanilmasa, budjet zarar ko‘radi. Shu sababli soliq organlari:

-imtiyozlarning qonuniy asosda ishlatilishini,

-soxta imtiyozlardan foydalanish holatlarini,

-imtiyozlarning iqtisodiy samaradorligini tekshiradi.

Fiskal funksiyaning mazmuni - davlat faoliyatiga zarur bo‘lgan moliyaviy resurslarning barqaror yig‘ilishini ta’minlashdir. Soliq organlari bu funksiyani bajarishda fiskal intizom va budjet barqarorligining kafolati hisoblanadi.

Nazorat funksiyasi yordamida:

-noqonuniy iqtisodiy operatsiyalar aniqlanadi,

-soliq qochirish sxemalariga barham beriladi,

-soliq to‘lovchilarning qonunga amal qilishi ta’minlanadi.

Bu iqtisodiy xavfsizlikning muhim elementi hisoblanadi.

Zamonaviy soliq organlari:

-soliq tushumlarini prognozlaydi,

-soliq yukini tahlil qiladi,

-makroiqtisodiy rivojlanishni baholaydi,

-soliq siyosatini takomillashtirish bo‘yicha takliflar beradi.

Tahlil funksiyasi davlat siyosatini ilmiy asoslashga xizmat qiladi.

Soliq organlari soliq to‘lovchilar bilan muntazam muloqot olib boradi:

-qonunchilik bo‘yicha yo‘riqnomalar beradi,

-soliq tushuntirish ishlarini amalga oshiradi,

-soliq madaniyatini oshirishga xizmat qiladi.

Bu soliq tizimining ochiqligi va ishonchliligini mustahkamlaydi.

Soliq organlari iqtisodiy rivojlanishni qo‘llab-quvvatlaydi:

-investitsiyalar uchun imtiyozlar,

-innovatsion loyihalar uchun yengilliklar,

-eksportga yo‘naltirilgan korxonalar uchun preferensiyalar.

Bu makroiqtisodiy o‘sishni jadallashtiradi.

Raqamli transformatsiya soliq organlarining faoliyatini tubdan o‘zgartirmoqda. Zamonaviy raqamli texnologiyalar quyidagi imkoniyatlarni yaratadi:

-elektron deklaratsiya tizimi,

-real vaqt rejimidagi fiskal monitoring,

-onlayn-kassa va elektron hisob-fakturalar,

-sun’iy intellekt asosida risklarni tahlil qilish.

Raqamlashtirish soliq ma’muriyatchiligini tezlashtiradi, xarajatlarni kamaytiradi va shaffoflikni oshiradi.

Global iqtisodiyotda soliq organlari o‘zaro hamkorlikni kengaytirgan:

-ofshor zonalarda soliq qochirishga qarshi kurash,

-transmilliy kompaniyalar soliqlarini uyg‘unlashtirish,

-axborot almashish bo‘yicha xalqaro bitimlar,

-BEPS standartlarini joriy qilish.

Bu xalqaro soliq xavfsizligini ta’minlashga xizmat qiladi.

Soliq organlari davlat fiskal boshqaruvining markaziy bo‘g‘ini sifatida iqtisodiy barqarorlik, budjet daromadlari, soliq intizomi va ijtimoiy adolatni ta’minlashda beqiyos ahamiyat kasb etadi. Ularning vazifalari va funksiyalari ko‘p qirrali bo‘lib, undirish, nazorat, tahlil, rag‘batlantirish va axborot berish jarayonlarini o‘z ichiga oladi.

Zamonaviy sharoitda soliq organlarining samaradorligi raqamli texnologiyalarni joriy etish, xalqaro siyosat bilan uyg‘unlashish, soliq to‘lovchilar bilan ochiq muloqot va riskga asoslangan nazorat tizimlari orqali yanada ortmoqda. Shuning uchun soliq organlarining doimiy yangilanishi va isloh qilinishi iqtisodiy rivojlanishning muhim sharti hisoblanadi.

Zamonaviy soliq organlari faqat tekshiruvchi emas, balki xizmat ko‘rsatuvchi davlat instituti sifatida shakllanib bormoqda.

10.3. Soliq yig‘imlari va nazorati tizimi

Soliq yig‘imlari davlat byudjetini shakllantirishning asosiy manbasi hisoblanadi. Soliq yig‘imlari tizimi soliq to‘lovchilarning hisob-kitoblarini to‘g‘ri yuritish, soliq tushumlarini o‘z vaqtida byudjetga o‘tkazish va soliq intizomini ta’minlash mexanizmlaridan iborat.

Soliq yig‘imlari va ularning nazorati tizimi davlat fiskal siyosatining markaziy elementlari hisoblanadi. Har qanday iqtisodiy tizimda soliqlar budjet daromadlarini ta’minlash, iqtisodiy jarayonlarni tartibga solish, investitsiya muhitini barqarorlashtirish va ijtimoiy adolatni ta’minlashda asosiy rol o‘ynaydi. Shu bilan birga, soliqlarni to‘g‘ri yig‘ish va nazorat qilish tizimi davlatning iqtisodiy xavfsizligi, soliq intizomi va yashirin iqtisodiyot bilan kurashish samaradorligini belgilaydi.

Soliq yig‘imlari tizimi va ularning nazorati davlatning fiskal imkoniyatlarini kengaytirish bilan bir qatorda, iqtisodiy subyektlar faoliyatiga ham bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli ushbu tizimning samarali tashkil etilishi, ilmiy asoslangan nazorat mexanizmlarini joriy etish dolzarb vazifa hisoblanadi.

Soliq yig‘imlari - bu davlat tomonidan belgilangan soliqlar, majburiy to‘lovlar, yig‘imlar va boshqa fiskal majburiyatlarning yig‘ilishi jarayonidir. Ularning asosiy maqsadi:

-davlat budjetini moliyaviy resurslar bilan ta’minlash,

-iqtisodiy barqarorlikni saqlash,

-ijtimoiy va iqtisodiy siyosatni moliyaviy qo‘llab-quvvatlashdir.

Soliq yig‘imlari tizimi bir qancha elementlardan iborat: soliq to‘lovchilar, soliq organlari, soliq bazasi, soliq stavkalari, undirish mexanizmlari va nazorat tizimi.

Har bir yig‘im turi davlat fiskal siyosati va iqtisodiy rivojlanish strategiyasiga muvofiq tarzda belgilanishi lozim.

Samarali tizim iqtisodiyotga sarmoya jalb qilish va fiskal barqarorlikni ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi.

Soliq nazorati – bu soliq qonunchiligi va undirish jarayonining qonuniy amalga oshirilishini ta’minlash mexanizmidir. Nazoratning asosiy maqsadi:

-soliq to‘lovchilarning majburiyatlarini bajarishini kuzatish,

-soliqlarni to‘g‘ri hisoblash va undirishni ta’minlash,

-iqtisodiy va moliyaviy xavflarni kamaytirish,

-budjet tushumlarining barqarorligini kafolatlash.

Nazorat tizimi nafaqat soliq intizomini oshiradi, balki iqtisodiy faoliyatning shaffofligini ham ta’minlaydi.

Soliq organlari quyidagi nazorat mexanizmlarini qo‘llaydi:

1. Kameral nazorat – soliq hisobotlari va deklaratsiyalarni tekshirish.

2. Joyida tekshiruv (audit) – korxonalar, tadbirkorlik subyektlarining faoliyatini o‘rganish.

3. Sayyor nazorat – maxsus tekshiruvlar va mavzuli auditlar.

4. Raqamli nazorat – elektron deklaratsiyalar va onlayn-kassa tizimlari orqali monitoring.

5. Riskga asoslangan nazorat – xavf tahlili asosida tekshiruvlarni selektiv o‘tkazish.

Ushbu nazorat turlari birgalikda ishlatilganda soliq tizimining samaradorligini oshiradi.

Zamonaviy soliq nazorati quyidagi yo‘nalishlarda rivojlanmoqda:

1) Raqamli transformatsiya – elektron deklaratsiyalar, onlayn-kassa tizimi, avtomatlashtirilgan risk monitoringi.

2) Xalqaro hamkorlik – transmilliy korporatsiyalar va ofshor zonalardagi soliqlarni nazorat qilish, axborot almashish.

3) Tahliliy nazorat – soliq tushumlari va iqtisodiy ko‘rsatkichlarni prognozlash, risklarni baholash.

4) Soliq madaniyatini oshirish – soliq to‘lovchilarga maslahat berish, yo‘riqnomalar taqdim etish.

Soliq yig‘imlari va nazorat tizimi bir-birini to‘ldiruvchi tizimlar sifatida ishlaydi. Ularning samarali integratsiyasi quyidagilarga imkon beradi:

-soliq tushumlarini oshirish va budjet barqarorligini ta’minlash;

-iqtisodiy faoliyatni shaffoflashtirish;

-soliq qochirish va noqonuniy iqtisodiy operatsiyalarni kamaytirish;

-soliq intizomi va fiskal madaniyatni oshirish.

Zamonaviy integratsiyalashgan tizim elektron boshqaruv, risklarni tahlil qilish va xalqaro standartlarni joriy qilish orqali amalga oshiriladi.

Soliq yig‘imlari va nazorat tizimi davlat fiskal siyosatining markaziy elementi bo‘lib, budjet tushumlari, iqtisodiy barqarorlik, investitsiya muhitini rag‘batlantirish va soliq intizomini ta’minlashda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Nazorat tizimi soliq to‘lovchilar faoliyatini monitoring qilish, soliqlarni to‘g‘ri undirish va iqtisodiy xavflarni kamaytirishga xizmat qiladi. Raqamli texnologiyalar va xalqaro hamkorlik zamonaviy soliq yig‘imlari va nazorat tizimining samaradorligini oshirishga imkon yaratmoqda.

Soliq nazoratining maqsadi - soliq tushumlarini oshirish emas, balki tadbirkorlik faoliyatiga ortiqcha yuklamasiz tartib yaratishdir.

10.4. Soliq ishini boshqarish va amalga oshirish usullari

Soliq tizimi davlat moliyasining barqarorligini ta’minlovchi asosiy mexanizmlardan biri sifatida iqtisodiyotda markaziy rol o‘ynaydi. Biroq soliqlarning samarali ishlashi nafaqat ularning miqdoriy darajasi va

stavkalariga, balki soliq ishini boshqarish va amalga oshirish usullariga bevosita bog‘liq. Ushbu jarayonni puxta tashkil etish orqali davlat soliqlarning to‘liq va o‘z vaqtida undirilishini ta’minlaydi, iqtisodiy subyektlarning ishonchini oshiradi va iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlaydi.

Soliq ishini boshqarish jarayoni bir necha asosiy bosqichlardan iborat. Birinchi bosqich – soliqlarni hisoblash va rejalashtirish. Bu bosqichda davlat moliya organlari soliq tushumlarini prognoz qiladi, iqtisodiy subyektlarning moliyaviy holatini o‘rganadi va soliq majburiyatlarini belgilaydi. Prognozlash va rejalashtirish jarayoni soliq tushumlarini barqarorlashtirishga va byudjet mablag‘larini samarali taqsimlashga xizmat qiladi. Shu tariqa soliq siyosati nafaqat moliyaviy, balki iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikni qo‘llab-quvvatlovchi instrumentga aylanadi.

Ikkinchi bosqich – soliq majburiyatlarini nazorat qilish va soliq tushumlarini yig‘ish. Bu bosqichda soliqlarni to‘lovchilarning o‘z vaqtida va to‘liq to‘lashini ta’minlash uchun monitoring va audit ishlari olib boriladi. Davlat organlari elektron hisobot tizimlarini joriy etish, soliq deklaratsiyalari va moliyaviy hujjatlarni tekshirish orqali to‘lov jarayonini soddalashtiradi va xatoliklarni minimallashtiradi. Shu tarzda soliqlarning yig‘ilish samaradorligi oshadi va yashirin iqtisodiyotning oldi olinadi.

Soliq ishini amalga oshirishda qo‘llaniladigan usullar ikki asosiy guruhga bo‘linadi: tartibga soluvchi va rag‘batlantiruvchi usullar. Tartibga soluvchi usullar soliqlarning majburiyligini ta’minlashga qaratilgan bo‘lib, soliq nazorati, jarimalar va ma’muriy choralarni o‘z ichiga oladi. Rag‘batlantiruvchi usullar esa to‘lovchilarni soliqlarni o‘z vaqtida va ixtiyoriy to‘lashga undashga xizmat qiladi. Masalan, soliq imtiyozlari, chegirmalar yoki elektron to‘lov tizimlari yordamida soliq majburiyatlarini bajarish osonlashtiriladi va iqtisodiy subyektlarning ishonchi oshiriladi.

Soliq ishini boshqarish jarayonida zamonaviy texnologiyalardan foydalanishning roli tobora oshib bormoqda. Elektron soliq deklaratsiyalari, onlayn to‘lov tizimlari, avtomatlashtirilgan audit va

ma’lumotlarni tahlil qilish vositalari soliq jarayonini tezlashtiradi, inson omilidan kelib chiqadigan xatoliklarni kamaytiradi va resurslardan samarali foydalanishga imkon yaratadi. Shu bilan birga, bu usullar soliq organlari va to‘lovchilar o‘rtasida shaffoflikni oshirib, korrupsion xatarlarni kamaytiradi.

Soliq ishini boshqarish amaliy jihatdan davlatning soliq siyosatini rejalashtirish, amalga oshirish va nazorat qilishdan iborat murakkab jarayondir.

Soliq boshqaruvining asosiy yo‘nalishlari:

1. Strategik boshqaruv- soliq siyosatining uzoq muddatli yo‘nalishlarini belgilash.

2. Operativ boshqaruv - soliq yig‘imlarini kundalik boshqarish, nazorat qilish, hisobotlarni tahlil qilish.

3. Elektron boshqaruv (e-soliqlar) - raqamlashtirilgan soliq tizimi orqali ma’lumotlarni avtomatlashtirish, onlayn xizmatlar ko‘rsatish.

4. Risklarni boshqarish tizimi - yuqori xavf guruhiga kiruvchi soliq to‘lovchilarni aniqlash.

5. Kadrlar boshqaruvi - malakali soliq inspektorlarini tayyorlash, ularni qayta o‘qitish.

Soliq ishini amalga oshirish usullari

-huquqiy usullar (soliq qonunchiligi orqali);

-tashkiliy usullar (soliq ma’murchiligi tizimi orqali);

-iqtisodiy usullar (rag‘batlantirish, imtiyozlar);

-informatsion usullar (elektron ma’lumot bazalari);

-nazorat usullari (tekshiruv mexanizmlari).

Hozirgi kunda zamonaviy soliq boshqaruvi - texnologiyalar, axborot tizimlari va inson kapitali uyg‘unligiga asoslangan boshqaruv modelidir.

Soliq ishini tashkil etish davlat moliyaviy siyosatining samaradorligini belgilovchi omildir. Soliq tizimi to‘g‘ri tashkil etilgan, soddalashtirilgan va shaffof bo‘lsa, iqtisodiy o‘sish sur’atlari tezlashadi, tadbirkorlik muhiti yaxshilanadi va davlat byudjeti barqaror bo‘ladi. O‘zbekiston soliq organlari jahon standartlariga mos ravishda elektron

tizimlar, avtomatlashtirilgan nazorat, risklarni boshqarish va xizmat ko‘rsatish sifatini oshirish orqali modernizatsiyalashmoqda.

Xulosa qilib aytganda, soliqlarni yig‘ish va boshqarish jarayoni milliy iqtisodiyotning barqarorligini ta’minlashda muhim ahamiyatga ega. Soliq ishini samarali boshqarish orqali davlat soliqlarni o‘z vaqtida va to‘liq yig‘adi, iqtisodiy subyektlarning faolligini qo‘llab-quvvatlaydi va iqtisodiy barqarorlikni mustahkamlaydi. Rag‘batlantiruvchi va tartibga soluvchi usullarni uyg‘unlashtirish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, shuningdek ilmiy asoslangan rejalashtirish orqali soliq tizimi samaradorligini oshirish mumkin. Shu tariqa soliq ishini boshqarish nafaqat moliyaviy, balki iqtisodiy va ijtimoiy barqarorlikni ta’minlovchi kuchli instrumentga aylanadi.

Soliq ishini tashkil etish asoslari mavzusi bo`yicha test savollari:

1. Soliq tizimining asosiy tamoyillaridan biri qaysi?
   A) Maxfiylik
   B) Adolatlilik
   C) Tasodifiylik
   D) Tezkorlik
   Javob: B
2. Soliq organlarining asosiy vazifasi nimadan iborat?
   A) Investitsiyalarni boshqarish
   B) Soliqlarni undirish va nazorat qilish
   C) Davlat budjetini tasdiqlash
   D) Kredit berish
   Javob: B
3. Kameral tekshiruv qaysi shaklga kiradi?
   A) Joyida tekshiruv
   B) Dastlabki nazorat
   C) Hujjatlar asosidagi tekshiruv
   D) Daliliy tekshiruv
   Javob: C
4. Soliq yig‘imlari jarayoni nimadan boshlanadi?
   A) Soliqni undirish

B) Soliq hisobotini topshirish
C) Soliq bazasini aniqlash
D) Byudjet tasdiqlanishi
Javob: C

5. Elektron soliq tizimiga qaysi texnologiya kiradi?
A) Kassa apparatisiz savdo
B) Elektron schyot-faktura
C) Qo‘lda hisobot
D) Qog‘oz shaklidagi jurnal
Javob: B

6. Soliq nazoratining asosiy maqsadi nima?
A) Ish o‘rinlarini yaratish
B) Soliq intizomini ta’minlash
C) Mahalliy hokimiyatni moliyalashtirish
D) Eksportni rag‘batlantirish
Javob: B

7. Soliq organlarining tahliliy funksiyasi nimani anglatadi?
A) Soliq qarzlarini aniqlash
B) Soliq tushumlari bo‘yicha prognozlar tuzish
C) Soliq stavkalarini belgilash
D) Ma’muriy choralar ko‘rish
Javob: B

8. Risklarni boshqarish tizimi qaysi maqsadga xizmat qiladi?
A) Yuqori xavfli soliq to‘lovchilarni aniqlash
B) Soliq stavkalarini belgilash
C) Soliq imtiyozlarini ko‘paytirish
D) Budjet xarajatlarini kamaytirish
Javob: A

9. Soliq ishini boshqarishning strategik yo‘nalishi bu…
A) Qisqa muddatli soliq nazorati
B) Uzoq muddatli soliq siyosatini belgilash
C) Hisobotlarni qabul qilish
D) Soliq qarzlarini undirish
Javob: B

10. Soliq tizimining soddalashtirilishi nimani ta’minlaydi?

A) Qonunchilikning murakkablashuvi

B) Soliq to‘lovchilar uchun qulaylik

C) Soliq yuki oshishini

D) Tekshiruvlar keskin ko‘payishini

Javob: B

Glossariy (Atamalar izohi)

1. Soliq ma’murchiligi - soliqlarni hisoblash, undirish va nazorat qilish tizimi.

2. Kameral nazorat - soliq hisobotlarini hujjatlar asosida avtomatik tekshirish.

3. Risklarni boshqarish tizimi - soliq xavflarini aniqlab, tekshiruvlarni optimallashtiruvchi mexanizm.

4. Elektron soliq tizim - soliq jarayonlarini raqamlashtirishga asoslangan boshqaruv modeli.

5. Soliq nazorati - soliq qonunchiligi ijrosini ta’minlash jarayoni.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, “Soliqqa kirish” fani zamonaviy iqtisodiy tizimda davlat va jamiyat o‘rtasidagi moliyaviy munosabatlarning mazmuni, mohiyati va mexanizmlarini chuqur anglashda muhim nazariy va amaliy ahamiyat kasb etadi. Soliqlar davlat moliya tizimining asosiy bo‘g‘ini sifatida nafaqat byudjet daromadlarining asosiy manbai, balki iqtisodiyotni tartibga solish, ijtimoiy tenglikni ta’minlash, tadbirkorlik muhitini rivojlantirish hamda makroiqtisodiy barqarorlikni mustahkamlashning eng muhim vositalaridan biri hisoblanadi.

Mazkur fan doirasida soliqlarning iqtisodiy mohiyati, funksiyalari, soliq tizimining tarkibi, soliq siyosatining asosiy yo‘nalishlari va soliq mexanizmlarining ishlash tamoyillari har tomonlama o‘rganildi. O‘rganish jarayonida soliqlarning fiskal, tartibga soluvchi, rag‘batlantiruvchi va qayta taqsimlovchi funksiyalari iqtisodiy taraqqiyotga bevosita ta’sir ko‘rsatishi ilmiy jihatdan asoslab berildi. Ayniqsa, zamonaviy sharoitda soliqlar orqali investitsiyalarni jalb qilish, innovatsion faoliyatni qo‘llab-quvvatlash va bandlikni oshirish masalalari alohida dolzarblik kasb etmoqda.

Bugungi globallashuv sharoitida soliq tizimlari oldida yangi chaqiriqlar yuzaga kelmoqda. Raqamli iqtisodiyotning jadal rivojlanishi, elektron savdoning kengayishi, transmilliy kompaniyalar faoliyatining kuchayishi an’anaviy soliq yondashuvlarini qayta ko‘rib chiqishni talab etmoqda. Shu boisdan ham dunyoning ko‘plab mamlakatlarida soliq ma’murchiligini raqamlashtirish, soliq bazasini kengaytirish va soliqdan bo‘yin tovlashga qarshi kurashish bo‘yicha kompleks islohotlar amalga oshirilmoqda. Ushbu jarayonlar soliqqa kirish fanining nazariy asoslarini zamonaviy sharoitga mos ravishda yangilash zaruratini yuzaga keltirmoqda.

O‘zbekiston Respublikasida olib borilayotgan keng ko‘lamli iqtisodiy islohotlar doirasida soliq tizimini takomillashtirish ustuvor yo‘nalishlardan biri etib belgilangan. So‘nggi yillarda soliq stavkalarining pasaytirilishi, soliqlar sonining optimallashtirilishi, soliq hisobotlarining soddalashtirilishi va soliq ma’murchiligining raqamlashtirilishi tadbirkorlik subyektlari uchun qulay muhit yaratishga

xizmat qilmoqda. Bu esa soliqlarning faqat majburiy to‘lov emas, balki iqtisodiy rivojlanishni rag‘batlantiruvchi mexanizm sifatida namoyon bo‘layotganini ko‘rsatadi.

“Soliqqa kirish” fanini o‘rganish jarayonida soliq madaniyatining ahamiyati ham alohida e’tiborga loyiq ekanligi aniqlandi. Soliq madaniyati jamiyatda soliqlarga nisbatan ongli munosabatni shakllantirish, soliq intizomini mustahkamlash va yashirin iqtisodiyot ulushini qisqartirishda muhim omil hisoblanadi. Aholining soliq bilimlarini oshirish, soliqlarning jamiyat taraqqiyotidagi o‘rnini tushuntirish orqali davlat va fuqarolar o‘rtasida o‘zaro ishonchni mustahkamlash mumkin.

Shuningdek, fan doirasida soliq siyosatini ishlab chiqishda ijtimoiy adolat tamoyilining muhimligi ham asoslab berildi. Daromadlar darajasiga mos ravishda soliq yukining taqsimlanishi, kam ta’minlangan qatlamlarni qo‘llab-quvvatlashga qaratilgan soliq imtiyozlari va progressiv soliq mexanizmlari ijtimoiy barqarorlikni ta’minlashda muhim rol o‘ynaydi. Bu jihatlar zamonaviy soliq siyosatining ajralmas qismi sifatida qaralmoqda.

Xulosa o‘rnida aytish mumkinki, “Soliqqa kirish” fani nafaqat soliq tizimining nazariy asoslarini o‘rgatadi, balki talabalarda iqtisodiy tafakkur, moliyaviy mas’uliyat va fuqarolik ongini shakllantiradi. Ushbu fan orqali olingan bilimlar kelgusida moliya, iqtisodiyot, buxgalteriya, audit va davlat boshqaruvi sohalarida faoliyat yuritishda mustahkam poydevor bo‘lib xizmat qiladi. Zamonaviy tendensiyalarni hisobga olgan holda, soliqqa oid bilimlarni doimiy ravishda yangilab borish va amaliyot bilan uyg‘unlashtirish bugungi kunning muhim talablaridan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Toshqulov A., Xudoyqulov S. – Soliq nazariyasi : Darslik, 2022. ISBN: 978-9943-8561-0-3. 368 b.

2. Alimardonov M. I., To‘xsanov Q. N. – Soliq nazariyasi: O‘quv qo‘llanma.Toshkent: O‘zbekiston Yozuvchilar uyushmasi Adabiyot jamg‘armasi, 2005. 168 b.

3. Vahobov A. V., Jo‘rayev A. – Soliqlar va soliqqa tortish: Darslik.Toshkent: Sharq, 2009. ISBN: 978-9943-00-327-9. 448 b.

4. Ibragimov A., Quljonov O. – Soliq hisoboti: O‘quv qo‘llanma. Toshkent:Iqtisod-Moliya nashriyoti.ISBN: 978-9943-13-948-0.

Qo‘shimcha adabiyotlar:

5. Musgrave R., Musgrave P. Public Finance in Theory and Practice. New York: McGraw-Hill, 1989.

6. Stiglitz J. Economics of the Public Sector. New York: W.W. Norton & Company, 2015.

7. OECD. Tax Administration Reports 2023–2024. OECD Publishing.

8. Soliq kodeksi va unga doir sharhlar, 2022.

9. Mahalliy va xorijiy ilmiy maqolalar to‘plami: Soliq boshqaruvi va nazorat tizimi, 2020–2023.

Axborot manbalari (saytlar):

10. www.soliq.uz – O‘zbekiston Respublikasi Davlat soliq qo‘mitasi rasmiy sayti.

11. www.gov.uz – O‘zbekiston Respublikasi hukumat portali.

13. www.stat.uz – O‘zbekiston Respublikasi Milliy statistika qo‘mitasi rasmiy sayti.

14. www.ziyonet.uz – O‘zbekiston Respublikasining elektron ta’lim portali.

MUNDARIJA:

KIRISH 3
I BOB. “SOLIQQA KIRISH” FANINING PREDMETI, MAQSADI VA VAZIFALARI 9
1.1.“Soliqqa kirish” fanining predmeti va obyekti 9
1.2. “Soliqqa kirish” fanining maqsadi va vazifalari 11
1.3. “Soliqqa kirish” fanining usullari va metodlari 15
1.4. “Soliqqa kirish” fanining amaliy ahamiyati 20
“Soliqqa kirish” fanining predmeti, maqsadi va vazifalari mavzusi bo‘yicha test savollari: 24
II BOB. SOLIQLARNING VUJUDGA KELISHI VA RIVOJLANISH TARIXI 28
2.1. Soliq tushunchasining ilk shakllari 28
2.2. Qadimgi davrlarda soliqqa tortish amaliyoti 30
2.3. O‘rta asrlarda soliq tizimining shakllanishi 34
Soliqlarning vujudga kelishi va rivojlanish tarixi mavzusi bo`yicha test savollari 38
III BOB. SOLIQLARNING IQTISODIY MOHIYATI VA TAMOYILLARI 41
3.1. Soliqlarning iqtisodiy mohiyati 41
3.2. Soliqning funksiyalari 46
3.3. Soliq tamoyillarining nazariy asoslari 49
Soliqlarning iqtisodiy mohiyati va tamoyillari mavzusi bo`yicha test savollari 53
IV BOB. SOLIQ ELEMENTILARI VA ULARNING TAVSIFI 56
4.1. Soliq tushunchasining iqtisodiy mohiyati 56
4.2. Soliq obyekti va soliq subyekti: huquqiy-iqtisodiy tahlil 59
4.3. Soliq manbai, soliq stavkasi va soliq solish usullari 63
4.4. Soliq imtiyozlari va soliq to‘lash muddati 66
Soliq elementi tushunchasining nazariy-metodologik asoslari mavzusi bo`yicha test savollari 70
V BOB. O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI SOLIQ TIZIMI VA UNING SHAKLLANISHINING NAZARIY ASOSLARI 73
5.1. O‘zbekiston soliq tizimining tarkibi va tuzilishi 73
5.3. Soliq tizimining shakllanish bosqichlari 78
5.4.Soliq tizimining nazariy asoslari va xorijiy tajribalar ta’siri 79
O‘zbekiston Respublikasi soliq tizimi va uning shakllanishining nazariy asoslari mavzusi bo`yicha test savollari 80

VI BOB. SOLIQ MUNOSABATLARI SUBYEKTLARINING HUQUQLARI VA SOLIQ MAJBURIYATLARINING BAJARILISHI 83
6.1. Soliq munosabatlari subyektlari tushunchasi 83
6.2. Soliq to‘lovchilarning asosiy huquqlari va majburiyatlari 84
6.3. Soliq organlarining huquqlari va vakolatlari 85
6.4. Soliq majburiyatlarining bajarilishini ta’minlash mexanizmlari 87
Soliq munosabatlari subyektlarining huquqlari va soliq majburiyatlarining bajarilishi mavzusi bo`yicha test savollari 89
VII BOB SOLIQ SIYOSATI VA UNING ASOSIY YO‘NLISHLARI 92
7.1. Soliq siyosatining tushunchasi va vazifalari 92
7.2 Soliq siyosati va uning asosiy yo‘nalishlari 93
7.3. Soliq siyosatining iqtisodiy o‘sish va byudjetni to‘ldirishdagi roli 95
7.4. Soliq siyosatining ijtimoiy va iqtisodiy adolatni ta’minlashdagi ahamiyati 97
Soliq siyosati va uning asosiy yunalishlari mavzusi bo`yicha test savollari 99
VIII BOB. SOLIQQA OID HUQUQBUZARLIK TUSHUNCHASI, TURLARI VA JAVOBGARLIK TO‘G‘RISIDAGI UMUMIY QOIDALAR 102
8.1. Soliqqa oid huquqbuzarlik tushunchasi 102
8.2. Soliqqa oid huquqbuzarlikning turlari 104
8.3. Soliq huquqbuzarliklariga qarshi qonuniy javobgarlik 105
8.4. Soliq huquqbuzarliklari uchun javobgarlikni belgilovchi umumiy qoidalar 106
Soliqqa oid huquqbuzarlik tushunchasi, turlari va javobgarlik to‘g‘risidagi umumiy qoidalar mavzusi bo`yicha test savollari: 108
IX BOB. SOLIQLAR VA MAKROIQTISODIY HOLATNING UZVIY BOG‘LIQLIGI 111
9.1. Soliqlar va makroiqtisodiy o‘sish o‘rtasidagi aloqalar 111
9.2. Soliqlarning milliy iqtisodiyotdagi roli 113
9.3. Soliq siyosatining inflyatsiya, ish o‘rinlari va iqtisodiy barqarorlikka ta’siri 116
9.4. Soliq tizimi va makroiqtisodiy tahlil: Soliqlarning YIM va iqtisodiy o‘sishga ta’siri 119
Soliqlar va makroiqtisodiy holatning uzviy bog‘liqligi mavzusi bo`yicha test savollari: 123
X BOB. SOLIQ ISHINI TASHKIL ETISH ASOSLARI 127

10.1. Soliq tizimining tashkil etilishi va tuzilishi..... 127
10.2. Soliq organlarining vazifalari va funksiyalari..... 132
10.3. Soliq yig‘imlari va nazorati tizimi..... 136
10.4. Soliq ishini boshqarish va amalga oshirish usullari 138
Soliq ishini tashkil etish asoslari mavzusi bo`yicha test savollari: 141
XULOSA..... 144
FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI: 146

A.N. Xoliqulov, Z.S. Rashidov

SOLIQQA KIRISH

O‘QUV QO‘LLANMA

Muharrir: Z.N. Bobodustov
Musahhih: M.O. Mardiyeva
Texnik muharrir: N. Ergashev

O‘quv qo‘llanma institut Kengashining 2025-yil 27-noyabrdagi majlisida muhokama qilingan va nashrga tavsiya etilgan. (4-sonli majlis bayoni, Ro‘xatga olish raqami 341-27/11).

“BUNYODKOR AVLOD MATBUOTI” MChJ nashriyoti,
Samarqand - 2026

ISBN: 978-9910-5268-5-5

Tasdiqnoma № 3278 (13.12.2021)
Nashrga ruxsat etildi: 26.05. 2026 y.
© “BUNYODKOR AVLOD MATBUOTI” MChJ nashriyoti.

7288

2026-yilda chop etildi.
Qog‘oz bichimi A5, 60x84 1/16, Ofset qog‘ozi.
“Times New Roman” garniturasi.
Nashr bosma tabog`i 34.87
Buyurtma № 0087A/26. Adadi 50 nusxa

Samarqand iqtisodiyot va servis institutining
matbaa bo`limida chop etildi.
LICENSE № 025316.
REESTR № X-119112.
Manzil: Samarqand shahar, Shoxrux ko`chasi 60-uy.